

sosyoloji notları

e-ISSN: 2618-5903

Haziran/June 2021

Cilt/Volume: 5 - Sayı/Issue: 1

sosyoloji notları

Haziran/June 2021

Cilt/Volume: 5 - Sayı/Issue: 1

e-ISSN
2618-5903

İmtiyaz Sahibi / Owner

Cihad Özsöz

Editörler / Editors

Cihad Özsöz

İsa Demir

Cem Koray Olgun

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Aslıhan Öğün Boyacıoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Çiğdem Manap Kırmızıgül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Öztürk, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Erhan Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Kahraman, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ferhat Arık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. İlknur Hacısofıtaoğlu, Gedik Üniversitesi
Dr. Mehmet Çakır, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Meriç Kükrer, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Işık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi
Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Yılmaz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

sosyoloji notları bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.
Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

sosyoloji notları is an independent, national and peer-reviewed e-journal.
It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Fatih Kahraman, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Levent Taş, Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Meriç Kükreç, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Mevlüt Yılmaz, Fırat Üniversitesi
Dr. Murat Çelik, Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Pervin Şenol, Süleyman Demirel Üniversitesi

Redaksiyon / Proofreading

Editörler Kurulu
Onur İşçi

İngilizce Redaksiyon / English Proofreading

Fatih Özsöz

Sekreteryaya / Secretariat

Ali Mahmud Çelenk
Murat Keser

İletişim / Contact

dergipark.gov.tr/sosnot
sosyolojinotlari@gmail.com
twitter.com/sosnot

Teknik Destek / Technical Support

Cihad Özsöz, cozsoz@gmail.com

Kapak ve Künve Görselleri / Cover and Masthead Images

flaticon.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**EDİTÖRLERDEN*****FROM THE EDITORS*****1***FIRAT GÜNDÜZ***BASKICI ZAMANLARDA GÖÇ:****TRANSİT FİLMİNDE MÜPHEMLİK VE HAYALET ALEGORİSİ*****MIGRATION IN TIMES OF OPPRESSIVE SYSTEMS:******AMBIGUITY AND GHOST ALLEGORY IN TRANSIT FILM*****2-14***SEVRA SU TATLIOĞLU***ÖĞRENMEYE SOSYAL- BİLİŞSEL BİR BAKIŞ: ALBERT BANDURA*****A SOCIAL - COGNITIVE VIEW OF LEARNING: ALBERT BANDURA*****15-30***HASAN GÜRBÜZ***NEO-LİBERAL DÖNEMDE KENT YOKSULLUĞU****VE YOKSULLUK POLİTİKASI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ*****URBAN POVERTY AND POVERTY POLICY******IN THE NEO-LIBERAL ERA: THE EXAMPLE OF GAZİANTEP*****31-52***BERKAY COŞKUN***NEOLİBERALİZM VE ELEŞTİREL KURAM:****NEOLİBERALİZMİN TEORİ VE PRATİK UYUŞMAZLIĞI*****NEOLIBERALISM AND CRITICAL THEORY:******DISCREPANCY OF THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM*****53-76**

EDİTÖRLERDEN

sosyoloji notları olarak beşinci cildin ilk sayısı ile ikinci kez sizlerle buluşabilmenin mutluluğunu yaşıyoruz. Bir önceki sayıda da değindiğimiz zorlu süreçlerin devam ettiği bir 2021 yılı tecrübe ediyoruz. Sağlık krizleri ve çevre felaketlerinin hepimizi tedirgin ettiği süreçler dünya çapındaki politik ve ekonomik sorunlarla birleşince sosyolojinin gündemi hayli yoğun oluyor elbette.

Bu sayımızda bu yoğun gündeme temas eden bazı çalışmalar yer alıyor. Göç, yoksulluk ve neoliberalizm tartışmalarına dair metinler sayfalarımız arasında yerini aldı. Bu alanlarda özellikle saha verilerine dayanan çalışmaların önemi her geçen gün artıyor. Nicel ve nitel yöntemleri birbirine rakip gören yaklaşımları bir yana bırakıp bu iki yöntemin birbirini desteklediğinde çok kıymetli sonuçlar ortaya koyduğunu kabul ettiğimizde güncel dair daha sağlıklı değerlendirmeler yapma imkânı bulabiliyoruz.

Umarız sosyolojinin çeşitli alanlarında yapılan ve güncel sorunlara dair önemli analizler sunan tüm çalışmalar toplum sağlığını ve huzurunu tesis etme yolunda alınan kararlar için yol gösterici olur. Bilimin gündelik hayatımıza temasının mümkün olabilmesi için bilim insanlarının bu sorumluluğunun hem kendileri hem de karar mekanizmaları tarafından kabul edilmesi önemli bir aşama.

Bir sonraki sayımızda yine kıymetli çalışmalarını sizlerle paylaşabilmek ümidiyle iyi okumalar diliyoruz.

sosyoloji notları

BASKICI ZAMANLARDA GÖÇ: TRANSİT FİLMİNDE MÜPHEMLİK VE HAYALET ALEGORİSİ

MIGRATION IN TIMES OF OPPRESSIVE SYSTEMS: AMBIGUITY AND GHOST ALLEGORY IN TRANSIT FILM

Fırat GÜNDÜZ¹

ÖZET

Göç meselesi, literatüre bakıldığında en geniş anlamı ile kişilerin ya da grupların bir yerden başka bir yere hareketini tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak göçün boyutları ve şekilleri; toplumsal koşullar, göç sürecinin bizzatı kendisi ve en nihayetinde göçmenin dünyası göz önüne alınarak bakıldığında çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu göçler gönüllü ya da zoraki olarak gerçekleşmektedir. Bugünün dünyasında sınırların katılaştığı, göçmenliğin bir öteki dünyaya aitliği simgelediği (ya da Derrida'nın deyimi ile *ne o ne bu oluşu*) göz önüne alındığında, toplumsal anlamda göçe bakmak ve üzerine düşünmek için yeterli sebeplerin olduğu görülecektir. Sinema, göç gibi toplumsal meselelerden kimlik gibi bireysel sorunlara kadar yelpazesi geniş ve her an söz söylemeye hazır bir mecra olarak sosyal bilimsel araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada da *Transit* filmi, zoraki göç bağlamında ele alınmış ve göçmenin göç sürecinde yaşadıkları aynı film özelinde değerlendirilmiştir. Bunu yaparken Derrida'nın *hayalet* alegorisine ve Bauman sosyolojisindeki *müphemlik* mefhumuna başvurulmuştur. Hülasa bu çalışmanın amacı, zoraki göç meselesine *Transit* filmi çerçevesinde bakmak, göçmenlerin karşılaştıkları durumları söz konusu kavramlar aracılığı ile incelemektir.

Anahtar Kavramlar: Göç, Göçmen, Zoraki Göç, Hayalet, Müphemlik

ABSTRACT

The issue of immigration is used to describe the movement of persons or groups from one place to another in the literature. However, the dimensions and forms of immigration vary when viewed by considering the social conditions, the migration process itself and ultimately the world of the immigrant. These migrations occur voluntarily or by force. Considering that in today's world the boundaries are hardened and immigration symbolizes an otherworldliness, it will be seen that there are sufficient reasons to look at and reflect on migration socially. Cinema is used in social scientific research as a channel that has a wide spectrum ranging from social issues such as immigration to individual problems such as identity and is always ready to speak. In this study, the movie *Transit* is handled in the context of forced migration and the migration experiences of the migrant are evaluated. In doing so, Derrida's ghost allegory and the notion of ambiguity in Bauman sociology were used. In short, the aim of this study is to look at the issue of forced migration within the framework of the film *Transit*, and to examine the situations that migrants encounter through these concepts.

Keywords: Migration, Immigrant, Forced Migration, Ghost, Ambiguity

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye. E-mail: firaatgunduz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1866- 3315.

GİRİŞ

“En hüznü yazgılardan biridir sürgün”

(Said, 2018, s. 58)

Anna Seggers’in 1944 yılında yayınladığı otobiyografik romanından uyarlanan *Transit* (2018) filmi, filmografisinde *Yella* (2007), *Jerichow* (2008), *Phoenix* (2014) ve *Barbara* (2012) gibi önemli yapıtların bulunduğu Alman yönetmen Christian Petzold’un *Love in Times of Oppressive Systems* (Baskıcı Zamanlarda Aşk) adını verdiği üçlemesinin son filmidir. Almanya-Fransa ortak yapımı olan filmin başrollerinde Franz Rogowski (Georg) ile Paula Beer (Marie) yer almaktadır ve film prömiyerini 68. Berlinale’de yapmıştır.

Transit, faşizmin hızla yayıldığı sırada Alman mülteci Georg’un (Franz Rogowski) Marsilya’ya kaçmasını ve siyasi sebeplerden ötürü Almanya’dan götürmesi gereken George Weidel isimli muhalif bir yazarın geçiş belgelerini (transit) hatta kimliğini (ç)alarak verdiği hayatta kalma mücadelesini konu edinmektedir. Dünya’nın çeşitli yerlerinden gelen göçmenler ile beraber Marsilya Limanı’nda yaşayan Georg, kimliğini ve “transit” belgelerini çaldığı yazarın mistik karısı Marie’ye (Paula Beer) âşık olur. Film günümüzün göçmen krizine Avrupa’nın geçmişinden ve -yeniden hortlayan- bugününden “zamansız” olarak bakmaktadır.

Bu çalışmada, Christian Petzold’un 2018 yılında gösterime giren *Transit* filmi göç ve göçmenlik meseleleri ile söylem analizi yöntemi kullanılarak ele alınacaktır. Söylem analizi merkezine metni ve bağlamı alarak (söylemin oluşturduğu) “gerçekliği” incelemektedir (Oğuz, 2008, s. 54). Bu çalışmada da metin ve bağlam olarak filmin anlattığı dünyayı nasıl kurguladığı ve inşa ettiği söylem analizi yönteminden faydalanılarak ele alınacaktır.

Filmin göç üzerinden okuması ilk olarak William Petersen’a atıfla daha sonra ise Stephen Castles’in çalışmaları göz önüne alınarak yapılacaktır. Zoraki göç bağlamında işlenen film için Petersen’in çalışması tek başına yeterli olmadığından Castles ile destek sağlanacaktır. Akabinde meselenin göçmenlik boyutu, Jacques Derrida’nın geliştirmiş olduğu *musallatbilim* (*hauntology*) perspektifinden ele alınacaktır. Bu noktada Nermin Saybaşılı’nın *Sınırlar ve Hayaletler* kitabına başvurulmuştur. Derrida’ya göre hayalet olarak alegorikleştirilen göçmenin kendine has bir kimliği yoktur ve sınırlarda gezmektedir. Bundan sebeple filmin ifşa ettiği göçmenlik tipini anlamak için Derrida’ya başvurmak elzem olacaktır.

Son olarak *Transit* filminin bir diğer kuramsal çerçevesi ise Bauman sosyolojisinde önemli bir yeri olan *müphemlik* kavramı perspektifinde gelişecektir. Müphemlik, kısaca, bir dizi belirsizliklere ve düzensizliklere işaret etmektedir. *Transit* filminde karşılaşılan belirsizlikler silsilesi Bauman’ın kavramsallaştırdığı müphemlik mefhumu ile uyumaktadır. *Transit* filmi, zaman ve mekân açısından bakıldığında belirsizliklerin hüküm sürdüğü ve

Bauman'ın kullandığı anlamı ile müphemliğin (*dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma [sınıflandırma] fonksiyonunun iflası olarak*) (Bauman, 2003, s. 9) çerçevelediği bir filmidir. Hangi zamanda geçtiği bilinmez, kimin kimle savaştığı belirtilmez, sadece kaosun hâkim olduğu Avrupa'da insanların maruz kaldıkları baskıcı bir rejimi teşhir etmektedir.

BASKICI ZAMANLARDA GÖÇ

Kuramsal bir perspektiften *Transit* filmine baktığımızda, ilk olarak, temsil edilen göçün izleklerini William Petersen'in 1958 yılında yayımladığı *A General Typology of Migration* isimli çalışmada görmek mümkündür. Petersen, söz konusu çalışmasına girizgâh yaparken öncüllerinin standart tutumlarını bir kenara bırakarak, insanların aynı olmadığını ve göç gibi kişisel bir meselenin genellenemeyeceğini savunmuştur. Petersen, göç tiplerinin insanların davranışları kadar çeşitlilik gösterdiğini düşünmektedir. Ona göre, göçün tek tip olması insanların da tek tip olacağı ve her insanın göç edeceği anlamına gelir (Petersen, 1958, s. 258). Bu sebeple Petersen, göçü beş ana kategoriye ayırıp (*primitif göçler, yönlendirilen göçler, serbest göç ve zoraki göçler*), üzerine yorumlar getirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada *Transit* filmini ilgilendiren göç tipi ise, göç mefhumunun göçmenin iradesinden bağımsız ortaya çıktığı, tamamen dışsal öğelerin (askeri, siyasi vb.) birey ya da toplulukları göçe zorladığı *zoraki göçler*² olarak karşımıza çıkmaktadır.

Koşut olarak Castles, AB raporlarına dayanarak zoraki göçü ortaya çıkaran itici faktörleri azınlıklara yönelik baskı ve / veya ayrımcılık, etnik çatışma ve insan hakları ihlali, iç savaş, toplama göre ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı, yoksulluk, yaşam beklentisi, nüfus yoğunluğu, vb. şeklinde tanımlamaktadır (Castles, Crawley & Loughna, 2003, s. ii). Ona göre birçok analist, az gelişmişlik ile çatışma arasında ve dolayısıyla da ekonomik göç ile zoraki göç arasında yakın bağlar olduğu konusunda hemfikirdir (Castles, Crawley & Loughna, 2003, s. iii).

Zoraki göçün tek yönü uluslararası şekilde tezahür etmemektedir. Bunun yanında içgöç olgusu da karşımıza çıkmaktadır. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler genel olarak zulüm, silahlı çatışma veya şiddet sonucunda evlerini ve olağan ikamet yerlerini terk etmeye zorlanan

---

²Zoraki göç meselesi ele alınırken, dünya üzerinde zorla yerinden edilmiş gruplara bakmak elzemdir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksel Komiserliği, yayımlanmış olduğu *Küresel Eğilimler* raporunda 70,8 milyon kişinin ülke içi ve dışı olmak üzere yerinden edildiğini söylemektedir. Çatışma, savaş veya zulüm sebebi ile ülkesini terk etmek zorunda kalanların sayısı 25,9 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. UNHCR'nin raporunda listelenen tüm mültecilerin yüzde 55'ini Afganistan, Somali, Irak, Suriye ve Sudan oluşturmaktadır. Sözü edilen ülkelerdeki yerinden edilmelerin ana sebebi ise savaşlardır (UNHRC, 2019).

ve kendi ülkelerinin sınırları içinde kalan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Castles, Crawley & Loughna, 2003, s. 7-8.)

Zoraki göçü çağdaş dünyadaki sosyal dönüşümün merkezi bir yönü olarak ele alan Castles (2003, s. 30), onun küresel siyasette önemli bir faktör haline geldiğini savunmaktadır (Castles ve Miller, 2008, s. 147). Yazarlara göre 1980’li yılların ortalarından itibaren, dünya genelinde mültecilerin ve sığınmacıların sayısında dramatik bir artış yaşanmıştır. Bu kişiler, ekonomik veya başka türlü kazançlar elde etmek için göç eden insanlardan farklı olarak çatışmadan, şiddetten ve zulümden kaçan zoraki göçmenlerdir (Castles & Miller, 2008, s. 144). Zoraki göçmenlerin çoğu ilk sığınma yeri -ve kendileri de genellikle yoksul ve sıklıkla ekonomik olarak istikrarsız- olan komşu ülkelerde kalırlar. İleride daha iyi ekonomik ve sosyal fırsatlar sunan ülkelere göç ise sadece küçük bir azınlık için mümkündür. (Castles & Miller, 2008, s. 44).

Sovyetlerin ve iki kutuplu dünya düzeninin dağılmasından sonra, 1990’lar gönülsüz ya da zoraki göçte olağanüstü bir artışa tanıklık etmiş ve 1990’ların ortalarında mülteciler ve ülkeleri içinde yerinden edilmiş insanların sayısı, bazı ülkelerde gönüllü uluslararası göçmenlerin iki katı oranında artmıştır (Castles & Miller, 2008, s. 197).

Zoraki göç, birbiriyle bağlantılı olmayan bir dizi meselenin sonucu değildir. Bunu anlamak, zoraki göçü kuramsallaştırmayı ve onu ekonomik göçle ilişkilendirmeyi gerekli kılmaktadır (Castles, 2003, s. 17). Bu noktada Bauman (2018, s.92, s.22), zenginliğin küreselliğinden, sefaletin ise yerelliğinden söz etmektedir. Zoraki göç ile karşı karşıya kalan göçmenler düşünüldüğünde onlar için sınırlar katı ve belirleyicidir. Oysa yeni küresel ekonomik ve siyasi seçkinler sınırları istedikleri zaman geçebilirler. Bauman’a göre göçmenler nereye giderse gitsin “türedi”, yani mekânda hem olan hem de olmayan, gittiği yere yerleşmeyi isteyen fakat bunu başaramayan sakinlerdirler. Bununla beraber göçmen, eski sakinlerin unutmak istediği geçmişi ve kaçmak istedikleri geleceklerini hatırlatan ötekiler, devletsiz ve kalacak yerden esirgenmiş yabancılardır (Bauman, 2000, s. 102-103).

Petersen (1958, s. 264), *zoraki göçler* başlığı altında Yahudilerin maruz kaldıkları birtakım siyasal baskıları ele alırken ardılları zoraki göçün yansımalarını 1980’lerin ve 1990’ların politik ikliminde yerinden edilen gruplar üzerinden işlemiştir. Tam da bu örnek üzerinden ilerlemek, *Transit* filminde George Weidel’in üzerinden verilmek istenen mesajı netleştirecektir. Hatırlanacağı gibi Weidel ülkesinde entelektüel faaliyetlerde bulunan ancak göç etmek zorunda bırakılan bir yazardır. Fakat kendisi yaşadıklarını kaldıramaz ve göçmek yerine (bir bakıma yine göç etmiş olacağı) intiharı tercih eder.

Transit filminin bir diğer kuramsal çerçevesi ise Bauman sosyolojisinde önemli bir yeri olan *müphemlik* kavramı perspektifinde gelişecektir. Müphemlik, kısaca, bir dizi belirsizliklere ve düzensizliklere işaret etmektedir. Bauman'a göre müphemlik insanlık tarihi kadar eski bir durumdur ancak modernlik ile beraber müphemliğe bakış açısı değişmiştir. Modernliğin akıl ve düzen üzerine inşa ettiği varlığı, bilinemez olana, yani müphem olana bir tahammülsüzlük içermektedir. Bauman (2003, s. 206) bu noktada modernliğin, rasyonellik niteliğiyle dünyanın ve toplumun müphemliğine savaş açtığını düşünmektedir.

Transit filminde karşılaşılan belirsizlikler silsilesi Bauman'ın kavramsallaştırdığı müphemlik mefhumu ile uyumaktadır. *Transit* filmi, zaman ve mekân açısından bakıldığında belirsizliklerin hüküm sürdüğü ve Bauman'ın kullandığı anlamı ile müphemliğin (*dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma [sınıflandırma] fonksiyonunun iflası olarak*) (Bauman, 2003, s. 9) çerçevelendiği bir filmidir.

Bu noktada hikâyeyi filmin başkışisi Georg üzerinden yürütmekte fayda vardır. Kendisi de tanıdığı ve hayatını geçirdiği ülkesinden vazgeçmek durumda kalır. Sadece hayatta kalmak için Amerika kıtasına gitmeye karar verir. Bu yazıda koca bir bekleme salonu olarak alegorikleştirilen Marsilya limanı, zoraki göçten mustarip insanlarla doludur. Georg'un yaralı dostunu yanına alarak Marsilya'ya yola çıkması, yaralı arkadaşının ölümünün ardından Georg'un Marsilya'ya ulaşması ile devam eden sahnede, düzensiz göçün, politik baskının tezahürü gösterilmiştir. Yaralı arkadaşının ölümüne ayrı bir parantez açmamız gerekir; yaralı olmasına rağmen politik baskılar sebebiyle hastaneye gidemeyen Heinz, ailesine ulaşmak için ölümü pahasına Georg ile yola çıkmaktadır.

Georg, Marsilya'da kendisi gibi göçe mecbur bırakılmış karakterlerle karşılaşır. Georg'un karşılaştığı karakterlerin tamamı transit almak ve illegal göç edebilmek için çaba sarf etmektedir. Söz gelimi; konsoloslukta tanıştığı Yahudi kadın politik baskılardan kurtulmak ve refaha ulaşmak için Meksika'ya kaçmayı ümit etmektedir. Heinz'in eşi Melissa ve oğlu Driss'in de özgür bir hayat sürebilmek için illegal göçe başvurduğu anlatılmaktadır.

HAYALETİN KİMLİĞİ*“Time is out of joint”³**Hamlet*

Hayalet kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünün ikinci maddesinde *belli belirsiz görülen şey, gölge⁴* olarak ele alınır. Koşut olarak Oxford sözlüğünün üçüncü maddesi de *varlığından emin olmadığımız belli belirsiz görülen şey⁵* şeklinde tanım yapmaktadır. *Tam da bu tanımların doğrultusunda, Transit* filminde anlatıcı, şu sözleri sarf etmektedir, *“Kimse ona bakmıyordu. En korkuncu da buydu. Gözlerini sana, yorgun suratına, yırtık giysilerine dikmeleri değil. En korkuncu seni görmemeleri. Onların dünyasında yoksun.”* Marsilya kenti, görülmeyenlerin toplandığı, herkesin varlığını kanıtlamak için hikayelerini anlatmak zorunda kaldığı, göçmenlerle dolu bir “bekleme salonu” gibi resmedilmiştir. Bu bekleme salonu güzellemesi, Georg’un şu kısa öyküsü ile daha da anlamlı hale gelecektir.

“Bir adam ölmüştü. Cehenneme kaydedilecekti. Büyük bir kapının önünde bekliyordu. Birkaç gün bekledi, haftalarca, aylarca, yıllarca bekledi. Sonunda yanından bir adam geçti. Bekleyen adam sordu, s. ‘Belki bana yardımcı olabilirsiniz. Cehenneme kayıt olmam gerekiyor.’ Öbür adam ona bakıyordu ve şöyle dedi, s. ‘Ama bayım, cehennem burası.’”

Bu kısa öykü, Bardan tarafından Kafka’nın *Ölü Adamın Efsanesi*’ndeki karakterine benzetilmektedir. Orada da *Sonsuzluk*’ta bir adam Tanrı’yı bulmaya ve kendisine ne yapacağını sormaya çalışır. Ancak tek öğrendiği sonsuz bekleyişin cehennemine ta kendisi olduğudur. Filmde de göçmenler Marsilya limanında sembolik cehennemi yaşamaktadır. “[Karakterler] yeri yurdu olmadan, belirsiz bir gelecekle karşı karşıya kalan ve kimse onları dinlemek istemediği için hikayelerini anlatamayan, bir geçiş (transit) durumunda hapsolmuş hayalet figürler haline gelirler” (Bardan, 2020, s. 118).

Hayalet mefhumu, Saybaşılı’nın yerinden edilme ve göç meselelerini Derrida’nın *hauntology⁶* (musallatbilim) kavramı üzerinden ele aldığı *Sınırlar ve Hayaletler* kitabında,

³ Shakespeare’in Hamlet oyunundan alınan bu cümle, basitçe zamanın çığırından çıktığını söylemektedir. Ancak Derrida, tercüme ile ilgili bazı endişelerini dile getirmeden edemez. Ona göre bu cümleye göre zaman parçalanır, yerinden çıkar, azalır, kaçır ve tükenir. Hem düzensizliğe vurgu yapar hem de zamanın rotasının dışında oluşunu, uyumsuzluğunu anlatır (Derrida, 2006, s. 20).

⁴1. Gerçekte var olmadığı hâlde bazen görüldüğü sanılan peri, hortlak vb. görüntüler, 2. Belli belirsiz görülen şey, gölge. 3. Mecazen çok zayıf kimse. Kavram için bakınız <https://sozluk.gov.tr>.

⁵ 1. The spirit of a dead person that a living person believes they can see or hear, 2. the memory of something, especially something bad, 3. A very slight amount of something that is left behind or that you are not sure really exists, 4. A second image on a television screen that is not as clear as the first, caused by a fault. Kavram için bakınız <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>.

⁶ Fransızca *ontologie* ve *hantologie* kavramları okunuşu itibarı ile ayırt edilemezler. Derrida burada dilsel bir oyun oynayarak varlık-bilim ile musallat-bilimi birleştirir. Musallat-bilim kavramı hayaletlerin daima gelip gittiğini ve çoğulluğunu temsil eder. Hayaletler tarihin kronolojik düzenini sekteye uğratırlar (Derrida, 2006, s. 2-3).

bastırılmış bir namevcudiyeti hatırlatan ve dolayısıyla tüm mevcudiyetleri beyan eden bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır (2011, s. 15). “*Derrida’nın geliştirdiği musallat olma mefhumu, mevcudiyetin önceliğini hayalet figürü ile sekteye uğratmaya yönelik bir girişimdir. Diğer bir deyişle, hayalet figürü ne mevcut olan ne olmayan ne ölü ne canlı bir yaşam formunu yakalama çabasıdır*” (Yeğenoğlu, 2016, s. 32). Aynı zamanda iktidar ilişkilerini ve küreselleşmenin etkilerini açığa çıkarmak için tam sınır geçme anında neler olduğunu neler olmuş olabileceğini anlamak için ve yine sınır bölgelerinde ya da misafirperver olmayan şehirlerde yaşam sürdürmenin ne anlama geldiğini anlamak adına başvurulan bir stratejidir hayalet metaforu (Saybaşı, 2011, s. 16). Şayet bir sınır yerinden ediliyorsa, Derrida’ya göre (2006, s.63), onun kurulduğu ortamın bizatihi kendisi ne canlı ne de ölüdür. Bu sebeple sınır deneyimlerinde hayaletin kendisi de ne canlı ne ölü olarak beliriverir. Bundan dolayı da Derrida (2006, s. 101), Marx’ın hayaletini göstermek için öne sürdüğü kapitalist sistemin on hastalığı listesine sınır-dışı edilenleri doğrudan ekler. “... vatansız kişilerin ve göçmenlerin sözde ulusal bir bölgeden sınır dışı edilmesi, yeni bir sınır ve kimlik deneyiminin habercisidir”.

Saybaşı (2011, s. 32) hayaleti kurmaca bir karakter olarak değil, toplumsal bir figür olarak ele almaktadır. *Sınırlar ve Hayaletler*’de göçmen, mülteci ya da sığınmacı, bir musallat olma figürü olarak, evin ve yurdun yeniden düşünülmesini gündeme getiren kaygan bir figür olarak, karşımıza çıkar. Göçmen, uygun ikameti olmadığı halde ikamet edebilme kabiliyetiyle musallat olan, ele avuca sığmaz bir hortlaktır.

Hayaletler, görülme, farkına varma talebi ile geri döner, musallat olurlar. Göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar da hayaletlerin ikametgâhı olan “yokoluşun uçsuz bucaksız coğrafyası”na aittirler. Çünkü sınır bölgelerinde duran kişilerin tam değil, yarım bir varoluşu vardır. Hayalet, gerçek’in (the real), tüm varoluşuna musallat olur (Saybaşı, 2011, s. 52-53).

Transit filmi, adını Avrupa’dan Amerika’ya geçmek için bulunması elzem olan evraklardan almıştır. Bu evraklar günümüzdeki vize, pasaport vb. gibi üzerinde uluslararası hukukun konsensüs oluşturduğu belgelerin muadilidir. Ana karakter Georg, açılış sahnesinde arkadaşları ile birlikte oturmakta ve faşizmin hızla yayıldığı Almanya’dan kaçmanın yollarını konuşmaktadır. Film boyunca izleyenlerin ensesinde politik iktidarın nefesini hissetmesini sağlayan siren sesleri eşliğinde, Georg ile beraber Fransa’ya gidecek olan George Weidel isimli bir yazarın transit belgesine sahip olduğu belirtilir. Georg ve George isimleri arasındaki benzerliğin tesadüfi olarak seçilmediği ilerleyen sahnelerde belli olur. Faşist rejimin korkusundan ve baskılarından bunalan George Weidel intihar etmiştir. Georg, kendisine verilen görevi yerine getirmek için, ölen yazarın kişisel eşyalarını ve Weidel’in yaralı bir arkadaşını (Heinz) alıp yola koyulur. Ancak Heinz, yolda enfeksiyon kaparak hayatını kaybeder. Heinz

hayatını kaybederek kelimenin tam anlamı ile hayalet olurken, Georg Saybaşıllı'nın sözünü ettiği gibi bir hayalet figürüne dönüşür.

Bir yük trenine kaçak olarak binen Georg, canının sıkıntısını yatıştırmak için Weidel'in çantasını açar ve içinden çıkan öyküleri okumaya koyulur. Yazarın çantasındaki hikâyeye bakınca Georg, "kendi dilim" diye düşünür, "annemin bana masal anlattığı dil". Göç, onu yurdundan eden bir süreçken aynı zamanda dilinden de eden bir süreç olarak çıkar karşımıza. Georg, günler süren yolculuğun ardından Marsilya'ya ulaşır. Yanında bulunan Weidel'e ait transit belgesini ve birkaç öyküyü çantasından çıkardığı sırada konsolosun kendisini Weidel zannettiğini fark eder ve transite sahip olacağı için durumu bozuntuya vermez. Artık Georg, George Weidel'dir. Başkasının kimliğinde yaşayan başka bir göçmen/hayalettir.

Tüm bunlardan sonra Georg'un yapması gereken tek şey, geminin kalkış gününü beklemek olacaktır. Bu bekleyiş sırasında Georg, Heinz'ın (Trende ölen adam) çocuğu Driss ve karısı Melissa ile vakit geçirmek ister. Heinz'ın öldüğünü öğrenen aile yıkılır, çocuk hastalanır, anne ise el mahkûm çalışmaya devam eder. Driss, kendisine kısa süre arkadaşlık eden Georg'u bırakmak istemez ve kendileri ile beraber kalmaya ikna etmeye çalışır, fakat Georg'un aklında, en fazla iki hafta içinde Marsilya'ya ulaşacak olan faşist ordusu ve getirecekleri yıkım vardır. Bu yüzden bir an önce gemiye binmek ve gitmek ister. Burada Melissa'nın kimliği dikkat çekicidir. Sağır ve dilsiz olan Melissa hayata bağlanmak, dış dünya ile iletişimde bulunmak için oğlu Driss'e ihtiyaç duyar. Bu noktanın biraz açılması gerekir. Göçmenlik, genelde, birinci kuşağın adaptasyon sorunu ile sonuçlanır. İkinci kuşak görece daha iyi adapte olmuş ve yeni yerleşilen yurdun normlarını içselleştirmiş olur. Bu yüzden sosyal yaşam ile aile arasındaki köprü, ikinci kuşak olur⁷. Bu durumun simgesel düzlemde en iyi karşılığı Melissa'nın sağır-dilsiz oluşu ve iletişim aracı olarak Driss'i kullanışı olarak görülür.

Bu noktadan sonra hayaletin kimliğini tanımlamak gerekir. Saybaşıllı'ya göre (2011, s. 78) kuşkusuz göçmenin, mültecinin ya da sığınmacının bir yaşamı ve hüviyeti vardır ama bu kimlik kişisel bir yaşam ya da bireysel bir mülkiyetten yoksundur. Hayalet bir "kimdir", genel olarak simulakrum değildir, bir tür bedene sahiptir, ancak mülksüzdür, kişisel (bedensel)

---

⁷Amerika'da yaptığı analizlere dayanarak birinci ve ikinci kuşak arasındaki adaptasyon farklılıklarını açıklayan Portes ve Zhou, *yeni ikinci kuşak* adını verdiği tanımlamasında ikinci kuşağın adaptasyonunun birinci kuşağa nazaran daha kültürel olduğunu savunmaktadır. Adaptasyon; orta sınıfa, kentli alt sınıfa ve ekonomiye referans ile oluşmaktadır (1993, s.82). Demirağ ve Kalkışım, Almanya'da (2018, s.141-42) ikinci kuşak Türk göçmenlerin birinci kuşağın yapmış oldukları birikimleri, sosyal yapıda kazanca dönüştürerek, Alman toplumuyla olan etkileşimlerini hızlandırdıklarını ve her alanda varlıklarını devam ettirmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Abadan-Unat'a (2002, s.182-83) göre de birinci kuşak göçmenler vatanlarına dönme arzusunda olduklarından kolektif kimliğe sarılmaktadır, oysa ikinci kuşak göçmenler hedef ülkenin normları ile bütünleşebilecek kapasiteye sahiptirler. Dolayısıyla, ikinci kuşak göçmenler, birinci kuşak göçmenler ile hedef ülkenin kültürü arasında köprü işlevi görme potansiyeline sahiptirler.

mülkiyet hakkı yoktur (Derrida, 2006, s.51). Derrida yaşamın kendisinin yalnızca hayaletlerden öğrenileceğini düşünür. Çünkü hayalet -tekrar etmek pahasına- hem ölü hem de yaşayandır (Derrida, 2006, s. xviii). Hülasa göçmenin kimliği tek bir bedene sabitlenemez, tıpkı hayaletinki gibi tek bir kimliği yoktur, kimlikler ağı içinde gezinir

Hayaletin kimliği kavramının tam olarak anlaşılması için filmin ana karakterlerinden olan ve hayalet alegorisini temsil eden Marie karakterini incelemek gerekir. Marie, filmde ilk görüldüğü sahneden sonuncusuna kadar hep bir arayış içerisinde. Bu arayış ölmüş kocasını bulmak içindir ama sokaklarda, kafelerde ve limanda saatlerce dolanması, kimseye çarpmadan ilerlemesi ve sadece Georg tarafından fark edilmesi, Marie'nin bir hayalet olarak imlenmesine neden olur. Marie, göçmen kimliğinin ve hayalet metaforunun tam anlamı ile karşılığıdır. Onun göçmen kimliği, devamlı bir arayış içinde olması ile ilintilidir. Evi yoktur, pansiyonlarda kalır, arkadaşında kalır, tüm günleri çaresiz bir bekleyiş içerisinde birbirini taklit eder. Kocasına ne olduğunun müphemliğini iliklerine kadar hisseder, final sahnesinde yine Marie, ölüm ve yaşam arasındaki müphemlikte kaybolmuştur.

MÜPHEMLİK

Bu yazıda *müphemlik* kavramı Bauman sosyolojisinde kullanıldığı hali ile ele alınmıştır. Müphemlik, kısaca, bir dizi belirsizliklere ve düzensizliklere işaret etmektedir.⁸ Bauman'a göre müphemlik insanlık tarihi kadar eski bir durumdur ancak modernlik ile beraber müphemliğe bakış açısı değişmiştir. Modernliğin akıl ve düzen üzerine inşa ettiği varlığı, bilinemez olana, yani müphem olana bir tahammülsüzlük içermektedir. Bauman (2003, s. 204) bu noktada modernliğin, rasyonellik niteliğiyle dünyanın ve toplumun müphemliğine savaş açtığını düşünmektedir.

Modernliğin müphem olana karşı bu tahammülsüzlüğü Bauman'a göre *holocaust*⁹ gibi belirsizliklerden arınma ve homojenleşme süreçlerini de doğurmuştur.

“Müphemliğin kökünü kazımak şeklinde ortaya çıkan kadim savaş, tipik bir modern pratiktir. Bu durum ise kesin olarak tanımlama ve kesin olarak tanımlanamayan

---

⁸Müphemlik kavramı, etimolojik olarak Latince'deki *ambigere* (belirsiz, şüpheli) kelimesinden türemiştir. Kelime, *ambi-* (her iki yönden) ile *agere*'nin (sürmek) birleşmesinden oluşmuş ve *ambiguus*'a dönüşmüştür. Nihayetinde İngilizcedeki *-ous* ekini alarak *ambiguous* kavramını ortaya çıkarmıştır. Kelimenin bugünkü anlamları, belirsiz, iki anlamlı ve şüpheli gibi kullanımları içermektedir. Kelimenin detaylı incelemesi için bakınız <https://www.dictionnaire.com/browse/ambiguous?s=t>.

⁹ İkinci Dünya savaşı öncesinde başlayan ve savaş sırasında devam eden, Nazilerin Yahudilere uyguladığı sistematik ve kitle halindeki öldürme olayıdır. Bu olay yaklaşık 6 milyon insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. Holocaust, modern rasyonel toplumun, yüksek sahnesinde ve insanoğlunun kültürel zaferinin zirvesinde ortaya çıkmış ve uygulanmıştır ve bu nedenle, Bauman'a göre, toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunudur. (Bauman, 1997, s. 9-11).

her şeyin bastırılma ya da elenme çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Belirsizliğe tahammülü olmayan şey ise doğa değil, modern pratiktir” (Kahraman, 2016, s. 392).

Müphemlik ve karşısına yerleştirilen düzen mefhumları, en nihayetinde, Bauman’ın metinlerinde modernliğin ürünleri olarak ele alınmaktadır. Transit filmi, zaman ve mekân açısından bakıldığında belirsizliklerin hüküm sürdüğü ve Bauman’ın (2003, s. 9) kullandığı anlamı ile müphemliğin (“*dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma [sınıflandırma] fonksiyonunun iflası olarak*”) çerçevelediği bir filmdir. *Transit* filminin zamansızlığı, filmdeki savaşın taraflarının iç içe geçmesi, kaosun hüküm sürdüğü Avrupa ikliminin ve bu iklimin insanlar üzerindeki etkisinin teşhiri işlevini görmektedir. Filmin yönetmeni Petzold, *Transit* filminin esinlendiği romandan farklılaştığını ve daha komplike bir meseleyi anlattığını şu sözleri ile belirtir.

“Anna Seggers’in kitabında sözünü ettiği Transit (geçiş) alanı, coğrafi ve yatay bir alandır. Bu alan Avrupa ve ABD arasında hatta deniz ile liman arasındaki bir alandır. Bu alan da yatay ve Transit’tir. Ama bence, bir de dikey bir Transit alan var, o da zaman ve zaman içinde gelişen hikayeler. O yüzden kendimizi sadece ABD ve Avrupa ya da deniz ve liman arasında bulmuyoruz, aynı zamanda kendimizi dün ve bugün arasında hapsolmuş buluyoruz.” (Cronk, 2018).

Müphemlik; toplumsal yaşamın ve insan varoluşunun herhangi bir düzen, plan, rutin ile değil kaos, düzensizlik ve nihayet belirsizlik ile ortaya çıkmasıdır. İlk bakışta Nazi Almanya’sının politikaları ve stratejileri anlatılıyormuş gibi görünür filmde, oysa askerlerin üniformalarında Nazileri imleyen gamalı hac yoktur, konsolosluktaki ABD bayrağı dışında herhangi bir ülkenin bayrağı da gösterilmemiştir, öyle ki Melissa ve Driss’in kaldıkları eve sonradan ziyarete giden Georg, evde Pakistan, Afganistan veya Suriye’den göçmüş sığınmacıları görür. Tam da Petzold’un ifade ettiği gibi, filmde “*kendimizi dün ve bugün arasında hapsolmuş buluyoruz*”.

Marsilya¹⁰, filmin ana mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeğenoğlu mekânın basitçe mimari veya fiziki değil aynı zamanda imgesel ve temsili bir düzlemi de olduğundan söz eder. Bu sebeple mekân göçmen ile Avrupalı özne arasındaki ilişkiyi bilinçdışı boyutlarda etkilemekte ve önem kazanmaktadır (Yeğenoğlu, 2016, s. 35). Genel görünümü, kaosun ve düzensizliklerin çeperinde oluşan bu şehir, insanların Transit alan olarak kullandıkları koca bir

---

¹⁰ I. Dünya Savaşı’ndan sonra uzun yıllar Marsilya Limanı göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. 1927 yılında gelindiğinde Akdeniz ülkelerinden (Osmanlı ve Yunan menşeli) yaklaşık 1.300 Yahudi ailesi Marsilya’ya iltica etmiştir. Bununla beraber II. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Nazi tehlikesinden kaçan Alman, Çek ve Avusturyalı mültecilerle İtalya’da Mussolini ve İspanya’da Franco rejimlerinin tehdit ettiği binlerce göçmen Marsilya’yı hem yerleşim yeri hem de transit bölgesi olarak kullanmışlardır (Ryan, 1996, s. 81-82)

bekleme salonudur. Burada insanların yarınları belli olan günlere uyanmak için beklediklerine şahit oluruz. Ancak, film bize müphemliğe maruz kalan insanların başka müphemliklere sığındığını gösterir. Melissa ve Driss buna bir örnek olarak çıkar karşımıza. Her fırsatta dağlara gitmek isterler, dağları geçince sınırı da geçeceklerdir ve belki de kurtulacaktır, belirsizdir ama yine de denerler. Mültecilerin yaşamak zorunda oldukları bu “kamp koşulları” Meyda Yeğenoğlu’nun Agamben’den ödünç aldığı *istisna hali* kavramının doğallaştırılması anlamına gelmektedir ve “Avrupa’nın pek çok bölgesinde bazı grupların haklardan ve yurttaşlıktan yoksun olarak, yaşam ve ölüm arasında askıda bulunan bir belirsizlik bölgesinde olduğuna işaret eder” (Yeğenoğlu, 2016, s. 4).

Müphemlik meselesine bir başka örnek de köpekli kadın üzerinden verilebilir. Georg’un konsoloslukta tanıştığı köpekli kadın, eğitilmiş ve iyi görünümüdür. Amerika transiti için Amerika’daki köpek sahiplerinin davet mektubunu beklemektedir. Burada davet mektubunun Yahudi kadın için değil, köpekler için geleceğini, Yahudi kadının da köpeklere refakat ederek Amerika’ya gitmesinin mümkün olacağını belirtmekte fayda vardır. O sırada Georg ile sohbet ederler ve tüm olanları anlatır. Yahudi olduğunu ve bu iki köpek dışında transit alma umudunun olmadığını söyler. Köpekli kadını filmin sonlarına doğru limanda Georg ile sohbet ederken görürüz. Kadın, köpeklerin öldüğünü söyler ve bir anda kendini yüksekten aşağı bırakır. Köpekli kadın da kendini bir müphemlikten bir diğerine (ölüm) bırakır. Ölümün kendisi burada karşımıza bir müphemlik çeşidi, bilinemezliğin bir sınırı (Bauman, 2000, s. 252) olarak çıkar. Göçmen, bu algoritmada bir vardır, bir yoktur.

SONUÇ

Bu yazının ana konusu zoraki göçün göçmen üzerindeki etkilerine ve göçmenin kendisinin toplumsal bir figür olarak nerede konumlandırıldığına odaklanmaktadır. Bu mesele iki açıdan önemlidir. Birincil önemi yerinden edilmiş insanların gittikleri yerlerde nasıl görüldüğünü teşhir etmesiyken, ikincil olarak da gidilen yerdeki yerlilerin yeni gelene bakışını anlatır. Bu iki açıyı incelemek için *Transit* filminin anlattıkları önemlidir. Film, her ne kadar göçmenin bakış açısını anlatıyor gibi görünse de satır aralarında göçmene bakışı da gözler önüne sermektedir.

Zoraki göç, kişilerin ya da toplulukların kendi iradelerinden bağımsız bir şekilde yerinden edilmelerini imler. *Transit* filminde Georg ve George Weidel zorunlu göçten mustarip karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Birisi göçü gerçekleştirebilmiş diğeri ise bunun yerine ölmeyi yeğlemiştir.

Diğer bir taraftan göç belirsizlikler ağını oluşturmakta ve göçmeni (özellikle zorla yerinden edilmiş olanları) müphemliklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Filmin ana mekânı olan Marsilya Limanı da söz konusu göçmenlerin yarın ne olacağını bilmeden birer *hayalet* gibi gezinmesine ev sahipliği yapmaktadır. Orası bir bekleme salonudur ve sıranın kime geleceği asla belli değildir.

Derrida'nın musallatbilim yaklaşımında musallat olanın (*hayalet*) bir mevcudiyeti dahi yoktur. Kimliksiz, kendi beden mülkiyeti olmayan bu hayalet, ancak yaşayanların, sınırın güvenli tarafında olanların, kendilerine atfettiği anlamlar çerçevesinde var ile yok, yaşam ile ölüm arasında gezinir. *Hayalet*, Bauman'ın müphemlik olarak tasvir ettiği bir durumun içine sıkışır. Koşut olarak Transit filmindeki göçmenlerin kimlikleri, müphemliğin sınırlarında gezinmektedir. Göçmenin kendine has bir kimliği yoktur, bir var olan bir olmayan hayalet gibi resmedilmiştir. Marsilya sokaklarında gezinen Marie ve Georg karakterleri bir türlü görünür olamazlar ve kalabalıkların içinde hortlak gibi gezinir dururlar. Hayaletin kimliğine bürünen göçmen, artık kendisi olamadığından kim olduğunun da bir önemi yoktur. Bundan mütevellit Georg, George Weidel'in kimliğine ve transit belgesine sahip olmaktan imtina etmez. Kendisi olamayacağından kim olduğunun da bir önemi yoktur.

Son kertede özellikle çağımızın “göçmen krizi” göz önüne alındığında, Transit filminin düşündürdükleri önemlidir. Bugünün, Suriyeli, Iraklı, Afgan ya da Afrikalı göçmenleri, sınırlarda beliren hayaletler gibi gezinmekte, kendi kimliklerini ve benliklerini bir tarafa bırakıp savaşın odağından müreffeh ülkelere göç etmenin yolunu aramaktadır. Özellikle her geçen gün Avrupa'nın sınırlarında batan botlarda hayatlarını kaybeden göçmenler, *Transit* filminde batan geminin (Montreal) yolcularından başkası değildir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bardan, A. (2020). Europe, Spectrality and 'Post-Mortem Cinema': The Haunting of History in Christian Petzold's *Transit* (2018) and Aki Kaurismäki's *Le Havre* (2011). *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 18(1), 115-129.
- Bauman, Z. (1997). *Modernite ve Holokost*. (Çev: S. Sertabiboğlu). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castles, S. (2003). Towards A Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34.

Castles, S., H. Crawley & S. Loughna (2003). *States of Conflict: Causes and Patterns of Forced Migration to the EU and Policy Responses*, Londra: Institute of Public Policy Research.

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev: B. U. Bal ve İ. Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cronk, J. (2018). *Interview: Christian Petzold*, 21 Mart 2020 tarihinde <https://www.filmcomment.com/blog/berlin-interview-christian-petzold/> adresinden alındı.

Demirağ, H., ve Kakışım, C. (2018). Almanya'daki Türklerin Göç ve Entegrasyon Süreci: Birinci ve Üçüncü Kuşak Karşılaştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (75), 123-152.

Derrida, J. (2006). *Specters of Marx: The State of The Debt, The Work of Mourning and The New International*. (Çev: P. Kamuf). New York: Routledge.

Kahraman, F. (2016). Zygmunt Bauman'da toplum ve toplumsal düzen kavramsallaştırması. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 395-404.

Oğuz, M. C. (2008). Söylem analizi. *Sosyoloji Notları*, 5, 52-57.

Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.

Portes, A., & Zhou, M. (1993). The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *The Annals of The American Academy of Political And Social Science*, 530(1), 74-96.

Ryan, D. F. (1996). *The Holocaust & The Jews Of Marseille: The Enforcement of Anti-Semitic Policies In Vichy France*. Chicago: University of Illinois Press.

Said, E. (2018). *Entelektüel*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Saybaşı, N. (2011). *Sınırlar ve Hayaletler: Görsel Kültürde Göç Hareketleri*. (Çev: B. Doğan.) İstanbul: Metis Yayınları.

UNHCR (2019). *Global Trends Forced Displacement in 2018*, 01 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.unhcr.org/globaltrends2018/> adresinden alındı.

Yeğenoğlu, M. (2016). *Avrupa'da İslâm, Göçmenlik ve Konukseverlik*. (Çev: P.B. Yalım) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sözlükler

Ambiguous kavramı için bakınız; <https://www.dictionary.com/browse/ambiguous?s=t>. [Erişim Tarihi 02.05.2020].

Ghost kavramı için bakınız; <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> [Erişim Tarihi 18.03.2020].

Hayalet kavramı için bakınız; <https://sozluk.gov.tr> [Erişim Tarihi 18.03.2020].

ÖĞRENMEYE SOSYAL- BİLİŞSEL BİR BAKIŞ: ALBERT BANDURA

A SOCIAL - COGNITIVE VIEW OF LEARNING: ALBERT BANDURA

Sevra Su TATLIOĞLU¹

ÖZET

Sosyal Öğrenme teorisi ile tanınan Albert Bandura, birçok araştırmanın temeline yerleştirilebilecek düşünceler üreten önemli bir psikologdur. Sosyal öğrenme, karşılıklı nedensellik, model alma ve taklit, dolaylı öğrenme, öz yeterlik gibi kavramlarla öğrenmenin gelişimine dikkat çekmiştir. İnsan davranışlarını sosyal etkileşime dayandırarak, klasik Davranışçılığı geliştirmiş ve yeni perspektifler sunmuştur. Albert Bandura, öğrenme aşamalarındaki süreçleri kuramsal olarak literatüre kazandırması açısından önemli bir düşünürdür. Medya, şiddet, saldırganlık, toplumsal cinsiyet gibi farklı alanlarda kullanılacak psikolojik ve sosyolojik bir teorik altyapı ortaya koymuştur. Bu araştırma, Albert Bandura'yı ve çalışmalarını, sosyal psikolojideki yerini ve önemini anlamlandırmayı hedefleyen bir literatür taramasıdır.

Anahtar kelimeler: Bandura, Sosyal Öğrenme, Davranışçılık, Psikoloji, Bobo Doll Deneyi

ABSTRACT

Known for his theory of Social Learning, Albert Bandura is an important psychologist who produces ideas that can be placed on the basis of many researches. He drew attention to the development of learning through concepts such as social learning, mutual causality, model taking and imitation, indirect learning and self-efficacy. He developed classical Behaviorism and presented new perspectives, basing human behavior on social interaction. Albert Bandura is an important philosopher in terms of bringing the theoretical process to the literature in the process of learning. He has put forward a psychological and sociological theoretical foundation that can be used in different fields such as media, violence, aggression and gender. This research is a literature review aiming to make sense of the place and importance of Albert Bandura and his work in social psychology.

Keywords: Bandura, Social Learning, Behaviorism, Psychology, Bobo Doll Experiment

---

¹ Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi
E-posta: ssatlioglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5236-0161

GİRİŞ

4 Aralık 1925, Kanada doğumlu olan Albert Bandura; psikoloji alanındaki çalışmalarıyla literatürde önemli bir yere sahiptir. Davranışçılık yaklaşımı içerisinde değerlendirilen ancak klasik Davranışçılığa eleştirileriyle, psikoloji bilimine yeni bakış açıları kazandıran Bandura; Sosyal Bilişsel kuram (sosyal öğrenme teorisi) ile Davranışçılık ve Bilişsel Psikoloji arasında köprü kurmuştur. Bandura; Robert Sears, Kenneth Spence, Skinner, Miller ve Dollard gibi Davranışçılıkla ilgilenen, psikoloji alanındaki hatırı sayılır düşünürlerden etkilenerek çalışmalarını deney ve teori inşası yöntemleriyle yürütmüştür. Davranışçılık yaklaşımının varsayımlarını reddetmemekle beraber, yetersiz bulmuş ve geliştirmeye çalışmıştır. İnsan davranışının diğer insanlarla etkileşim yoluyla öğrenildiğini savunan Bandura, daha bütünsel bir araştırma perspektifine sahip olması ve Sosyal Öğrenme teorisini ortaya koyması nedeniyle "sosyal davranışçı" olarak anılmaya başlamıştır (Cüceloğlu, 2016, s. 426).

Sosyal Öğrenme kuramı; öğrenmenin sosyal bağlamda, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu temeline dayanmaktadır. Bandura, bireylerin başkalarının davranışlarını gözlemleyerek de birçok şeyi öğrenebileceğini öne sürmüştür. Sosyal Öğrenme "edimsel koşullanma" ve "model alma ve taklit" olmak üzere iki öğrenme süreciyle gerçekleşmektedir. Edimsel koşullanmada pekiştirilen ya da sonucu ödüllendirilen davranışların tekrar edilme olasılığının artacağı belirtilmektedir. Model alma ve taklit ise; gözlem yoluyla öğrenilen davranışların model alınması ve taklit edilmesine işaret etmektedir. Model alma sürecinde de farklı dinamikler bulunduğu dikkat çeken Bandura, modelin statüsünün öğrenme üzerinde etkileri olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada canlı model, sembolik model ve sözlü direktifler olmak üzere üç model türünden söz etmektedir (Bandura, 2006, s. 61).

Sosyal Bilişsel davranış sürecinde; dikkat etme, hafızaya alma, taklit etme ve güdülenme şeklinde aşamalar bulunmaktadır. Bandura bunlara taklit ve özdeşleşmeyi de ekleyerek klasik koşullanma kavramının ötesine geçmiştir. Ayrıca kuramda kişisel, çevresel, biyolojik faktörler arasında da bir karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürerek öğrenmeyi sosyal bir süreç olarak ele almıştır. Bu durumu "karşılıklı belirleyicilik" olarak tanımlamıştır. (Nabavi, 2012, s. 20-21; Dökmen, s. 2009: 60).

Sosyal Bilişsel kuramın bir diğer önemli noktası, öğrenmenin dolaylı bir süreç olduğu vurgusudur. Bu süreç dolaylı pekiştirme, dolaylı ceza, dolaylı duygu ve dolaylı güdülenme şeklinde ifade edilmiştir.

Bandura'nın öz yeterlik kavramı da dikkat çekici başka bir kavramdır. Öz yeterliği; bireyin kendine olan inancıyla yapabileceği etkinlikleri, organize edebilme ve yapabilme potansiyeli olarak ifade etmiştir (Nabavi, 2012, s. 16).

Sosyal Bilişsel kuramın psikoloji alanında kabul görmesini sağlayan en önemli çalışma ise Bandura'nın Bobo Doll deneyidir. Deney, Saldırganlık gibi sosyal davranışların gözlem ve taklit yoluyla edinilebileceğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Deneyde, 3-6 yaş arası okul öncesi düzeydeki 24 çocuk üç gruba ayrılmıştır. Bir deney grubuna "Bobo Doll" denilen plastik bir oyuncakla agresif bir şekilde oynayan yetişkinlerin olduğu bir video izletilmiştir. İkinci deney grubuna ise tam tersi, oyuncuğa saldırgan davranışlar sergilemeyen yetişkin modelleri izletilmiştir. Kontrol grubundaki denekler ise hiçbir modele maruz bırakılmamıştır. Öte yandan deneyde çocukların yarısı hemcinsleri yarısı da karşı cinsten yetişkinlerin davranışlarını gözlemlemiştir. Ardından da yeni genelleştirilmiş, hiçbir model olmayan bir ortamda çocukların verilen oyuncuğa nasıl davrandığı gözlemlenmiştir. İkinci izletmede videonun sonuçları ödüllendirme veya cezalandırma olarak farklılaşmıştır. Böylece çocukların taklit etme ya da taklit etmeme bağlamında davranışlarının değişimi ortaya konmuştur. Bobo Doll deneyinin sonuçları modern psikolojinin gidişatını değiştirmiş, psikoloji alanındaki odağı saf davranışçılıktan bilişsel psikolojiye kaydırmıştır. Ayrıca Bobo Doll deneyi; genç bireylerin, yetişkinlerin davranışlarından nasıl etkilendiklerini de ortaya çıkarmıştır. Bu deney ve Sosyal Bilişsel kuram; iletişim, şiddet ve toplumsal cinsiyet gibi alanlarda temel alınan bir teori haline gelmiştir (Artino Jr., 2007, s. 4-5).

Bandura, medya çalışmalarındaki en eski ve önemli kuramlardan biri olan uyaran-tepki modeline de eleştirilerde bulunmuştur. Çevrenin kaçınılmaz olarak tepki gösterilen uyaranlarla kuşatıldığı ve insanların birbirinden izole bireyler olduğu düşüncesine karşı çıkmış ve bu düşünceleri saldırganlık/şiddet ve medya ilişkisi hakkındaki çalışmalarına da yansımıştır. Televizyondaki şiddet ve çocukların şiddet eğilimleri arasındaki ilişki araştırmalarının teorik çerçevesi Bandura'nın bu düşüncelerine dayanmaktadır. Bandura'nın kuramı, şiddetin görsel sunumu üzerine yapılan araştırmalarda da kullanılmaktadır. Ayrıca, şiddet içerikli oyunlar ve saldırgan davranış eğilimleri arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalarda da temel alınan bir teorik çerçeve sunmuştur (Yılmaz, 2014, s. 35-36).

Bu araştırma, Albert Bandura'nın hayatına değinildikten sonra; Davranışçılık Eleştirisi ve Sosyal Davranışçılık, Sosyal Öğrenme Teorisi (Sosyal Bilişsel Kuram), Saldırganlık ve Bobo Doll Deneyi ve Bandura'nın Medya Çalışmalarındaki Yeri başlıkları detaylandırılarak ilerlemektedir. Bu çalışma; Bandura'nın sosyal psikoloji alanındaki yeri ve önemini anlamlandırmayı sağlayacak bir literatür taramasıdır.

1. ALBERT BANDURA’NIN HAYATI

Albert Bandura, 4 Aralık 1925’te Kanada’nın Alberta merkezinde küçük bir kasaba olan Mundare’de dünyaya gelmiştir. 6 kardeşten tek erkek çocuktur. Ailesi Ukrayna göçmenidir. Bandura’nın ismi, Ukrayna’ya özgü 60 telli bir çalgıdan gelmektedir ve bu isim onun hayat boyu süren klasik müzik sevgisini de taşımaktadır. Ailenin yaşadığı kasabada eğitim kısıtlı olduğundan Bandura, kendi öz motivasyonu ve ailesinin de desteğiyle parlak bir lise hayatı geçirmiştir. Bu dönemi öyle zorludur ki “Öğrenciler kendi eğitimlerinin sorumluluğunu almak zorunda kaldı” şeklinde ifade etmiştir (Zimmerman ve Schunk, 2003: 3). Aslında Bandura, mühendislik eğitimi almaya niyetlidir. Ancak liseyi bitirdikten sonraki yaz, Alaska Yolu’nu batmaya karşı koruma çalışmalarının içerisine girerek Yukon’da yaşamaya başlamıştır. Kuzey tundradaki bu çalışmalarında insan psikopatolojisine ilgi duyduğunu fark etmiş ve deneyimlediği alt kültür ortamı, yaşam perspektifini genişletmiştir (Bandura, 2006, s. 44-45).

1946’da Vancouver’daki British Columbia Üniversitesine kaydolmuştur. Aslında yine de psikoloji okumaya çok hevesli değildir, ancak sabah saatlerini doldurmak için bir psikoloji kursuna gittikten sonra bu konuda uzmanlaşması gerektiğine karar vermiştir. Üç yıl içerisinde, hem de Bolocan Psikoloji Ödülü’nü kazanarak büyük bir başarıyla mezun olmuştur. Yüksek lisansını Kenneth Spence ve Kurt Lewin gibi yüksek kaliteli öğretim üyelerinin bulunduğu Iowa Üniversitesinde tamamlamış ve bu süreçte tekrarlanabilir deneysel testlerle psikolojiyi araştırmaya yönelik bir çalışma tarzını desteklemiştir. 1953’te Stanford Üniversitesine geçerek, öğretmenlik ve doktora çalışmalarını burada sürdürmüştür. 1956’da ABD vatandaşlığına geçmiş, 1960’lı yıllardan sonra sosyal öğrenme üzerinde çalışarak bugünkü kuramını geliştirmiştir. 1974’te dünyanın en büyük psikologlar derneği olan Amerikan Psikoloji Birliği (APA) başkanlığına seçilmiştir. 1968’den 1970’e kadar APA Bilimsel Çalışmalar Kurulu Üyesi olarak görev yapan Bandura, 1963’ten 1972’ye kadar Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi dahil olmak üzere dokuz psikoloji dergisinin editör kurulu üyeliğini yapmıştır. 82 yaşındayken de Psikoloji Grawemeyer Ödülü’ne layık görülmüştür (Bandura, 2006: 46; Zimmerman ve Schunk, 2003, s. 4-5).

Başlangıçta Sosyal Öğrenme kuramı olarak adlandırdığı kuramını daha sonra Sosyal Bilişsel kuram olarak değiştirmiştir. Hala yaşamakta olan Bandura, kuramını geliştirmeye ve ders vermeye devam etmektedir (Zimmerman ve Schunk, 2003, s. 4-5; Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 208).

1.1.Etkilendiği Düşünürler

Bandura başlangıçta, sosyal davranış öncüleri ve öğrenme arasındaki ilişkiyle ilgilenen bir çocuk doktoru olan Robert Sears'ın çalışmalarından etkilenmiştir. İlk araştırmalarında da model alma davranışının insan düşüncesi ve eylemindeki etkisini incelemeye çalışmıştır. Ancak ilk doktora öğrencisi Richard Walters ile bu konuyu daha da genişleten bir çalışma yapmıştır. Sosyal öğrenme ve saldırganlık ilişkisini inceledikleri bu çalışma (Bobo Doll deneyi), gözlemsel öğrenme konusunda bir araştırma programının yapılmasına vesile olmuştur (Grusec, 1994, s. 776).

Kenneth Spence de Bandura'nın düşüncesini şekillendiren önemli bir psikologdur. Spence, pozitif bilimlerde olduğu gibi psikoloji biliminin de deney ve teori inşası yöntemlerini kullanabileceğini savunmuştur. Psikolojinin güvenilir bir bilimsel bilgi üretebileceğine inanmış ve bir davranış bilimi kavramsallaştırması yapmıştır. Spence; deneyimi doğrudan incelemek yerine, davranışı incelemenin gerekli olduğunu öne sürmüştür (Bandura, 2006, s. 46).

Bandura ile birlikte anılan diğer iki isim, Neal Miller ve John Dollard'dır. Öğrenilmiş dürtüler, pekiştiriciler ve çatışma üzerine deneysel çalışmalar yapan ikili, Freud ve Pavlov gibi iki ayrı uçta düşünürün çalışmalarını bir sentez haline getirmiştir. Früstrasyon ve Agresyon üzerine çalışan Miller ve Dollard'ın "Sosyal öğrenme ve Taklit" kitabı Bandura'yı önemli biçimde etkilemiştir. Bu kitapta taklit yoluyla öğrenme konusunda davranışçı bir yaklaşım sergilenirken Bandura bu konunun eleştirilerini yaparak ve genişleterek, literatürde yeni bir kapı aralamıştır (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 212).

Bandura'nın üzerinde en büyük etkisi olan düşünür ise, Davranışçı yaklaşımın temsilcisi Burrhus Frederic Skinner'dır. Klasik ve operant koşullanma kavramlarıyla, ödül ve ceza pekiştiricilerinin önemine değinen Skinner'ın düşüncelerini Bandura yetersiz bulmuş ve geliştirmiştir. Ona göre; insan davranışı diğer insanlarla etkileşim yoluyla öğrenilmektedir. Bu nedenle "sosyal davranışçı" olarak anılmaktadır. 1980'lerin sonunda Bandura'nın araştırmaları daha bütünsel bir eğilime sahip olması nedeniyle, insan bilişine daha kapsamlı bir genel bakış sunmaya yönelmiştir. Bandura'nın Sosyal Öğrenme teorisini genişletmesi sonucunda kuram, Sosyal Bilişsel teori olarak da anılmaya başlamıştır (Grusec, 1994, s. 780).

1.2.Davranışçılık Eleştirisi ve Sosyal Davranışçılık

Bandura'nın kendisinin de içinde anıldığı Davranışçı yaklaşıma eleştirilerini anlamlandırabilmek adına, öncelikle Davranışçı yaklaşımdan bahsetmek yerinde olacaktır.

Klasik Davranışçı yaklaşım, 1914'te John Watson ile birlikte Yapısalcı yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan çağdaş bir psikoloji akımı olarak kabul edilmektedir. Psikolojideki bilinç,

algı, benlik, farkındalık gibi birçok kavramı lügatinden çıkararak yeni bir çizgi yaratma amacı taşımaktadır. “Organizma” kavramı ortaya atılarak, davranışın iç ve dış tepkilerini bütünsel olarak ele alınmıştır. Bunu yaparken de açık, gözlemlenebilir, ölçülebilir, neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanabilecek insan davranışları çalışılmıştır. Bu kökenden ilerleyerek farklı geliştirme biçimleriyle ve farklı tekniklerle çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Wolpe, Skinner, Miller ve Dollard ve Bandura gibi kuramcılar; koşullanma, genelleme ve ayırt etme, pekiştirme, ödül-ceza, sosyal öğrenme gibi kavramlarla psikoloji alanına sağlam bir temel kazandırmışlardır (Fromm, 2011, s. 99; Topses, 2012, s. 68).

Özetle Davranışçılık; bilişsel öğeleri katmadan, organizmayı davranışsal olarak açıklamayı amaçlayan, insanın duygusal tepkilerinden çok davranışları ve dış çevre ile ilgilenen psikolojik bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Fromm, 2011, s. 36).

Davranışçı yaklaşım içerisinde; Bandura'nın etkilendiği en önemli psikolog, Davranışçılık kuramının öncülerinden sayılan Skinner'dır. Bu noktada Davranışçılığa göre, insan davranışlarını içsel süreçler değil, dışsal çevre belirler. Skinner, içsel ya da bilinçdışı süreçlerden çok psikolojinin bir bilim olabilmesi için gözlenebilir davranışların araştırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, insanın davranışları önceki koşullanmalara bağlıdır. Kişiliğin gelişimini de edimsel koşullanmayla ilişkilendirmiştir. Pekiştireçlerin davranıştaki etkisini ele almasıyla Bandura'nın düşüncelerinin şekillenmesinde önemli etkisi olmuştur. Daha eklettik bir biçimde eleştiri yapan Bandura ise davranışın bilişsel ve kişisel yönlerine dikkat çekmiş ve koşullanma yerine gözlem yoluyla öğrenmeye daha fazla vurgu yapmıştır (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 216).

Davranışçı yaklaşımın kişilik oluşumu hakkındaki bakışını geliştiren Bandura, kişiliği öğrenme alanının içinde görmektedir. Ona göre kişilik, davranışsal, bilişsel ve çevresel faktörlerin sürekli etkileşimi ile meydana gelmektedir. Bu aşamada gözlemsel öğrenme çok önemlidir. Ayrıca, öğrenmenin yalnızca pekiştirece bağlı geliştiği düşüncesini eleştirmiştir. Davranışın öğrenilebildiğini, ancak hemen gösterilemeyebileceğini ya da gelecek tepkileri dikkate almakta eksik kalacağını ifade etmiştir. Tüm bunlardan dolayı, tıpkı Skinner'ın kendini “radikal davranışçı” olarak değerlendirmesi gibi, Bandura da kendini “sosyal davranışçı” olarak değerlendirmektedir. Onun görüşünde, öğrenme sürecinde dolaylı öğrenme kilit noktadır (Cüceloğlu, 2016, s. 426).

Bandura'nın davranışçı yaklaşıma temel eleştirilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Davranışçı yaklaşım, deneysel ortam perspektifinden ilerlediği için doğal ortamdaki davranışları açıklamada yetersizdir. Davranış sıklığını artırmak için sürekli ödül-ceza

yöntemini kullanmak mümkün değildir. Dolayısıyla bireyler kendi davranışlarını kendileri yönlendirmektedir.

- Davranışın temelini koşullanmaya bağladığı için yeni tepkileri göz ardı eder. Bazı davranışlar, hiçbir pekiştirme olmaksızın gelişebilmektedir. Yani davranışın pekiştirme ile ortaya çıktığı savunuluyorsa, öncelikle ilk olarak nasıl ortaya çıktığı sorgulanmalıdır.
- Sadece uyarı-tepki ekseninde çalıştığı için gelecekteki tepkileri önemsememektedir. Bu durum, dolaylı yoldan öğrenilmiş davranışların göz ardı edildiği anlamına gelmektedir. Anında verilen tepkiler dışında, dolaylı olarak öğrenilmiş ve gerektiğinde sergilenecek davranışlarla ilgilenilmemiştir.

Bu eleştiriler, Bandura'nın yaklaşımı ile klasik davranışçı yaklaşım arasındaki şu farkları ortaya koymaktadır:

- Davranış öğrenilen bir durumdur, ancak kendini hemen açığa çıkarmayabilir.
- Öğrenme, yalnızca ve daima pekiştirmeyle ilgili değildir.
- İnsan, sadece uyarıcıya verdiği tepkilerle var olan pasif bir varlık değildir.

Bandura, modelleme/gözlem yoluyla öğrenme kavramlarını kuramsal olarak açıklayan ilk düşünür olması nedeniyle psikoloji ve sosyolojide önemli bir yere sahiptir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 217; Cüceloğlu, 2016, s. 426).

2. SOSYAL ÖĞRENME TEORİSİ (SOSYAL BİLİŞSEL KURAM)

Sosyal öğrenme kavramı; öğrenmenin kişisel, davranışsal, çevresel tüm dinamiklerin karşılıklı etkileşimi sonucu, sosyal bağlamda gerçekleştiğini ifade etmektedir. İnsanların etkileşim yoluyla; model alarak ve gözlemleyerek birbirinden bir şeyler öğrenebildiği düşüncesi aslında Platon ve Aristo'ya kadar dayanmaktadır. Onlar eğitimin, insanlara gözlem ve model alma imkânı sağlayarak, en iyi modellerle bireylere davranışlar sunulması olduğunu düşünmektedir (Gürel, 2014, s. 102). Ancak bu konuda ilk sistematik açıklama John Dewey'den gelmiştir. Dewey'e göre, bilişsel oluşum toplumsal bir süreçtir ve okul da bu toplumun bir parçasıdır. Öğrenci okulda toplumsallaşmayı öğrenmektedir. Dewey'e göre; insan sosyal çevredeki etkileşimlerle düşüncelerini ve davranışlarını oluşturur, geliştirir. Sonraki dönemde Vygotsky öğrenmeyi, öğretmenlerin rehberliğiyle gerçekleşen etkileşimli bir süreç olarak değerlendirmiştir. Sosyal öğrenme, bir kuram olarak ise ilk defa 1947 yılında Julian Rotter tarafından ortaya konmuştur (Bayrakçı, 2007, s. 200). Tüm bu gelişmelerin sonucunda günümüzde Sosyal Öğrenme kuramı konusundaki en ileri kuramsal çerçeveyi çizen düşünür, Albert Bandura'dır.

Bandura'nın Sosyal Öğrenme kuramı; öğrenmenin sosyal ortamda bağlamsal olarak, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu temeline dayanmaktadır. Bandura burada; insanın sosyalleşme sürecinde, öğrenmenin önemli bir payı olduğu düşüncesinden yola çıkmakta, bireylerin başkalarının deneyimlerini gözlemleyerek de birçok şeyi öğrenebileceğini iddia etmektedir (Bayrakçı, 2007, s. 200).

Bandura'nın sosyal öğrenme araştırmasının ilk ayağını, özellikle saldırganlık davranışının taklit yoluyla öğrenilmesi oluşturmuştur. Modeller bu durumda, yeni davranış edinmek ve davranışlarını değiştirmek konusunda önemli bir kaynak olarak belirtilmiştir. Teoride davranışı düzenleyen üç sistem bulunmaktadır (Bandura, 1977, s. 190):

- Önceden belirlenmiş uyaranlar davranışın zamanlamasını ve sonucunu ciddi biçimde etkiler. Sosyal bağlam bu noktada önemlidir.
- Geribildirim aşaması da davranış tekrarında önemli bir etkiye sahiptir. Destek, deneyim ve gözlem davranışın gelecekte tekrarlanabilirliğini etkiler.
- Son düzenleyici ise bilişsel işlevlerdir. Bireyler, tepki verebilecekleri durumlarla, örneğin düşmanca davranış yoluyla tetiklenir, kızdırılır. Belleğe yerleşen bu davranış öğrenme sürecinde etkili olmaktadır.

Başka bir deyişle; Bandura, öğrenmenin sosyal ortamda gerçekleştiğini, özellikle de çocukların en önemli öğrenmesinin, başkalarının davranışlarının gözlemlenmesi yoluyla ilerlediğini öne sürmektedir. Bu şekilde öğrenme, yalnızca davranışsal değil bilişsel de bir öğrenmedir. Her zaman taklide bağlı değil, sonuçlara göre de davranış edinilmesi söz konusudur. Bu durum; çevre, birey ve davranışın etkileşimine işaret etmektedir (Yavuz, 2014, s. 27). Bu noktada, kuramın dikkat çektiği iki öğrenme sürecine değinmek yerinde olacaktır.

Bandura'ya göre; Sosyal Öğrenme kuramında “edimsel koşullanma”, “model alma ve taklit” olmak üzere iki öğrenme süreci bulunmaktadır.

Edimsel koşullanma; aslında ilk olarak Skinner'ın tanımıyla, ödül ya da ceza pekiştiricileri aracılığıyla bir şartlanma kazanmayı ifade etmektedir (Morgan, 1986: 75). Benzer şekilde Bandura da bu kavramı, pekiştirilen ya da sonucu ödüllendirilen davranışların tekrarlanma olasılığının artması anlamında kullanmaktadır. Özellikle cinsiyet çalışmalarında; kendi cinsiyetine uygun davranan çocukların ödüllendirildiğinde davranışı tekrarladığı, cezalandırıldığında o davranışı zihninden sildiği gözlemlenmiştir. Benzer durum saldırganlık davranışı için de geçerlidir (Dökmen, 2009, s. 60).

Model alma ve taklit ise; gözlem yoluyla öğrenilen davranışların model alınması ve model alınan bireylerin taklit edilmesi anlamına gelir. Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde anne-baba figürünün model alınması ve davranışlarının taklit edilmesi buna örnek verilebilir

(Dökmen, 2009, s. 60). Bu noktada; insanların konuşması, giyimi, yeme içme biçimleri gibi birçok konuda kuramın etkili olduğu söylenebilir. Hatta intihar davranışı bile, gözlemleme-model alma-taklit ekseninde öğrenilen bir davranıştır. Bandura, taklit ve edinim, içselleştirme çerçevesindeki tüm olguları “model alma” başlığı içerisinde değerlendirmektedir (Duman, 2019: 326; Varol, 2014: 306). Sosyal Öğrenme kuramına göre; model almanın da farklı dinamikleri bulunmaktadır. Bandura; modelin statüsünün de öğrenme üzerinde etkileri olduğunu belirtmiştir. Model, gözlemciden daha yüksek bir statüye sahipse üst düzey bir taklit davranışı söz konusudur. Eğer daha düşük bir statüye sahipse taklit davranışı görülmez. Statüler eşit ise; davranışın sonucunun olumlu ya da olumsuz oluşuna göre taklit davranışı gerçekleşir ya da gerçekleşmez (Bandura, 1994, s. 13; Yavuz, 2014, s. 28).

Bandura, bu aşamada üç tür farklı modele dikkat çekmektedir (Bandura, 2006, s. 61):

- Canlı model; davranışı sergileyen gerçek bir kişidir.
- Sembolik model; herhangi kurgusal bir alanda tasvir edilen bir karakter veya kişidir.
- Sözlü direktifler; canlı veya sembolik bir model gösterilmeden, davranışı yönlendirici yönde yapılan açıklamalardır.

Bandura, bu üç modelden en etkili olanının, özellikle medya aracılığıyla oluşturulan alandaki sembolik model olduğunu öne sürmektedir (Varol, 2014, s. 306-307).

Sosyal Bilişsel davranış sürecinin detaylarında karşımıza dikkat etme, hafızaya alma, taklit etme ve güdülenme çıkmaktadır (Bandura, 1977, s. 17-22).

- *Dikkat etme süreci*; gözlem yoluyla öğrenmenin, ancak konuya dikkat verildiği sürece gerçekleşebileceğini ifade eder.
- *Hafızaya alma süreci*; modelin davranışının gözlemlendikten sonra hafızada tutulmasıyla etkili olabileceği anlamına gelir.
- *Davranışa dönüştürme süreci*; bilişsel olarak edinilen davranışın, gözlemleyen kendi davranışlarıyla karşılaştırması ve zihinde modelin davranışına benzeyene kadar tekrarlamasına işaret eder.
- *Pekiştirme ve motivasyon süreci* ise; sonucuna göre davranışın tekrar edilmesi aşamasıdır. Bandura bu süreçlere taklit ve özdeşleştirmeyi de ekleyerek klasik koşullanmadan ayırmıştır. *Taklit*; modelin davranışlarının tekrarlanması, *özdeşleşme* ise davranışın tamamen içselleştirilmesi, kişinin kendi davranışı haline gelmesidir (Varol, 2014, s. 306).

Bandura ayrıca, Sosyal Bilişsel kuramda; kişisel, çevresel, biyolojik gibi faktörler ve bu faktörler arasında bir üçlü nedensellik ilişkisi belirlemiştir: *Kişisel faktörler*; bilişsel, duygusal, davranışsal ve yargısal kavramsallaştırmalar ve benlik düzenleyici etkilerdir. *Davranış*

örüntüleri; cinsiyetle bağlantılı etkinlikleri ifade eder. *Çevresel faktörler ise*; günlük yaşamda karşılaşılan geniş bir sosyal etkiler alanına işaret eder. Bunların hepsi karşılıklı bir etkileşim halindedir, ancak her birinin baskınlığı duruma göre değişebilmektedir (Dökmen, 2009: 58). Bu karşılıklı belirleyicilik durumu, insanların yaşamlarını düzenleme potansiyeline sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu sayede insanlar, yeni düşünceler üretebilmekte, deneyimlerini değerlendirebilmekte, beklentiler geliştirebilmektedir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2016, s. 209-210).

“Sosyal Bilişsel teoride; sosyal yapısal faktörler, davranış etkileri ortaya çıkarmak için kendi sistemsal psikolojik mekanizmalarını kullanmaktadırlar. Böylece, ekonomik durumlar, statüler, eğitim ve aile yapıları; insanların istekleri, yararları, kişisel standartları, duygu durumları ve diğer düzenleyici etkilerin üzerindeki etkili konumu sayesinde dolaylı olarak davranışı ciddi bir biçimde etkileyebilmektedir” (Bandura, 2001, s. 10).

Sosyal Bilişsel kuramın bir diğer önemli noktası, öğrenmenin dolaylı bir süreç olduğu vurgusudur. Bu süreç bazı örüntülerden meydana gelmektedir (Bandura, 1977, s. 17-22; Kaya, 2017, s. 340-341; Yavuz, 2014, s. 29):

Dolaylı pekiştirme; bireyin kendi davranışını değil, model aldığı kişinin davranışını pekiştirmesidir. Modeli gözlemleyen bireyler, daha kısa zamanda ve sık taklit eğilimi göstermektedir. Modelin davranışının sonucunda ödüllendirilmesi, davranışın taklit edilme ihtimalini güçlendirir ve edinilmesini sağlar. Dolayısıyla bu durumun ana kahramanı model olduğu için bu, dolaylı bir pekiştirmedir.

Dolaylı ceza; dolaylı pekiştirme durumunun tam tersidir. Modelin ödüllendirilmesi davranışı pekiştirirken, modelin davranışının cezalandırılması da kişinin davranışı yapmaktan kaçınmasına neden olur. Olumsuz davranış cezalandırıldığında, modeli gözlemleyen kişi de bu durumdan etkilenir ve davranışın kazanılması engellenir.

Dolaylı duygu; gözlemlenen modelin duygu durumlarının gözleyende de görülmesidir. Birey, kendi yaşamasa bile yalnızca başkalarını gözlemleyerek dolaylı olarak korku, endişe, sevgi, nefret gibi birçok duyguyu yaşayabilir.

Dolaylı güdülenme ise; bireyin gözlemlediği davranışı yapma isteği duyması ve yapabileceğine inanmasıdır. Gözlenen davranışlar ve modelin kazanımları, bireyi bunları kendisinin de elde edebileceğine güdüler. Böylece benzer davranışlar edinilmiş olur (Bandura, 1977, s. 17-22; Kaya, 2017, s. 340-341; Yavuz, 2014, s. 29).

Tam bu noktada Bandura'nın öz-yeterlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bandura, model alma ile yılan fobisini hafifletme süreçleri üzerine bir araştırma yaparken, bireylerin kendi kendine yeterlik inancının davranışlarda ve korkularda değişiklikler yaratabildiğini fark

etmiştir. 1970'lerin sonlarından itibaren, öz yeterlik inancının insan işleyişindeki rolünü araştırmaya ağırlık vermiştir. Ona göre öz yeterlik kavramı; bireyin kendine olan inancıyla yapabileceği etkinlikleri organize edebilme ve yapabilme potansiyeline karşılık gelmektedir. Bu, bireyin karşılaştığı çevresel olaylarla baş edebilmeye yönelik kendi yargısını ifade etmektedir. Bireyin becerileri değil, bu becerilerin nasıl kullanılacağına ilişkin algıyı belirtmektedir (Nabavi, 2012, s. 16).

Bandura, bireyin öz yeterlik algısını dört temel kaynak bilgisine dayandırmaktadır:

(1) Tamamlanmış başarılı performanslar; daha önce yaşanan başarıların gelecekte de yaşanabileceği beklentisine işaret etmektedir. (2) Dolaylı yaşantılar; gözlenen modelin başarısı ve başarısızlığı doğrultusunda kişinin de bunu başarabileceği beklentisine girmesi anlamına gelmektedir. (3) Sözel ikna; kişinin başarılı olup olamayacağı hakkında, diğer insanların destekleyici ya da cesaret düşürücü etkilerine karşılık gelmektedir. (4) Fizyolojik ve duygusal durumlar; insanların kaygı ve endişe anlarında öz yeterlik duygusunun azalacağı, daha az gergin durumlarda ise bu inancın artacağı ile ilişkilidir (Bandura, 1994, s. 2).

2.1. Saldırganlık ve Bobo Doll Deneyi

Bandura'nın araştırmalarının temelini oluşturan en önemli çalışması saldırganlık üzerinedir. Ona göre; insan davranışları arasında en kaygı uyandırıcı konu saldırganlıktır. Yapılan çalışmalar, kalıtım ya da güdülenmeden ziyade dış çevrenin saldırganlık konusunda daha etkili olduğunu gün yüzüne çıkartmıştır. Bandura, saldırganlığın kaynağının direkt veya dolaylı çevresel tecrübeler olduğunu belirtmiştir. Ancak saldırganlık; doğuştan gelmediği, öğrenildiği için değiştirilebilir ya da söndürülebilir veya hiç öğrenilmeyebilir bir davranıştır (Arslan vd., 2010, s. 381).

Sosyal Bilişsel kuram, çocuğun gelişim sürecindeki etkileşim ortamında karşı karşıya geldiği modelleri örnek aldığına işaret etmektedir. Bandura, saldırganlığın öğrenilen bir davranış olduğunu kanıtlamak için; o zamana kadar yapılan psikolojik teori hakimiyetine, yaptığı bir deneyle yeni bir pencere açmıştır. Bu bağlamda, şiddet ve saldırı da içgüdüsel değil, aslında öğrenilmiş davranışlardır. Televizyondaki şiddet ve şiddet davranışı ilişkisi araştırmalarında Bandura, çocukların yalnızca canlı modellerden değil, televizyondaki şiddet davranışı sergileyen karakterlerin etkisinde kalarak da davranış öğrenerek bunu taklit edebildiğini ortaya koymuştur (Yılmaz, 2014, s. 35-36). Sonuç olarak 1961 yılında, çocukların model alma yoluyla saldırganlık davranışını edinebileceğini kanıtlar nitelikteki çalışması olan Bobo Doll deneyini gerçekleştirmiştir. Deneyin farklı versiyonları olmakla beraber, bu deney,

çocukların şiddet içerikli medya ürünlerini izlemekten nasıl etkileneceği konusunda da ciddi sonuçlar barındırmaktadır (Bandura, 1977, s. 50).

Bobo Doll deneyinde katılımcılar, Stanford Üniversitesi'nin anaokulundan 3-6 yaş arası 36 erkek ve 36 kız öğrencidir. Çocuklar agresif ve agresif olmayan ve nötr olarak üç gruba ayrılmıştır. 24 çocuğa saldırgan, 24 çocuğa saldırgan olmayan model uygulanmıştır ve kalan 24 çocuk da kontrol grubudur. Deneyde her çocuk tek bir hikâyeye maruz bırakılmıştır. Deneyin ilk kısmında çocuklar farklı kategorilerde oyuncaklarla dolu bir odaya sokulmuştur ve yetişkin köşesindeki oyuncakların sadece yetişkinler için olduğu bilgisi verilmiştir (Bandura ve Walters, 1959). Ardından ilk gruba; bir yetişkinin, karşısındaki bebeğe sürekli şiddet uyguladığı bir film izletilmiştir. İkinci gruba, bebeğe yumuşak davranan bir film izletilmiştir. Üçüncü grup ise gözlem, kontrol grubudur. Ardından çocukların oyuncak bebeklerle oynamasına izin verilmiştir. Deney sonucunda şiddet içerikli film izleyen grubun oyuncak bebeğe şiddet davranışı gösterdiği, diğer grubunsa normal davranışlar gösterdiği gözlemlenmiştir. Deneyin bir sonraki aşamasında ise çocuklara aynı film yeniden izletilmiştir. Bu kez uygulanan şiddet davranışının cezalandırıldığı, yumuşak davranışın ödüllendirildiği ve davranışa hiçbir geribildirim yapılmadığı sonuçları bulunmaktadır. Çocuklar yeniden oyuncakla baş başa bırakıldığında, ceza görüntüsünü izleyen grubun davranışının değiştiği gözlemlenmiştir (Laughey, 2010, s. 45; Köksal, 1997, s. 3). Çocukların gördükleri filmi tamamen taklit etme eğiliminde oldukları ve tavırlarını pekiştireçlere göre değiştirebildikleri ortaya çıkmıştır. Bir çocuğun ortalama olarak bir haftada televizyonda çokça saldırgan davranış modelleri görebileceği aşikardır. Hatta çizgi filmlerde bile dövüş sahneleri çocukların heyecanını sağlayan bir unsurdur. Bu bağlamda saldırgan davranışların izlenen içerikler üzerinden de gelişebilme ihtimali söz konusu olabilmektedir (Aydoğan, 1994, s. 146). Bilici (2014); Bandura'nın bu deneyinin bazı sonuçları ortaya çıkardığına işaret etmektedir. Deneyde; çocuğun öfkesini oyuncakla yönlendirdiği ve deşarj olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun öfkeyi boşaltma aracı olarak mı değerlendirileceği, yoksa saldırganlığın doğal bir davranış olarak bir yere yönlendirilmesini mi öğrettiği sorgulanabilmektedir. Öte yandan; saldırganlığın oyun bile olsa ödüllendirilmesi ve bu durumun da pekiştirmeye yol açma ihtimali de şüpheli bir konudur. Ancak deneyde de ortaya koyulduğu gibi; şiddetin ödüllendirildiğini gören çocuğun bu davranışı gösterme eğilimi dikkat çekicidir (Bilici, 2014, s. 22-23). Ayrıca araştırmanın sonuçlarında; model ödüllendirildiği zaman, çocuk ve modelin cinsiyeti aynıysa veya çocuk önceden modeli tanıyorsa, bireyin herhangi bir sorunlu duygu içerisinde olmadan da modelin davranışı ile saldırganlık gösterebileceği sonucuna ulaşılmıştır (Artino Jr., 2007, s. 5).

Bandura'nın bu deneyden elde ettiği sonuçlar, modern psikolojinin gidişatını değiştirmiştir. Akademik psikolojideki odağı saf davranışçılıktan bilişsel psikolojiye kaydırmaya yardımcı olduğu için de büyük ölçüde itibar kazanmıştır. Ayrıca Bobo Doll deneyi, genç bireylerin yetişkinlerin davranışlarından nasıl etkilendiklerini ortaya koymuştur. Yetişkinler saldırgan davranışlarından dolayı övgü aldığında, çocukların bebeğe vurmaya devam etmeleri daha olasıdır. Ancak yetişkinler cezalandırıldığında, sonuç farklı olmuştur. Sonuç olarak; Bandura'nın Bobo Doll deneyi ve Sosyal Öğrenme kuramı, iletişim ve şiddet, toplumsal cinsiyet gibi alanlardaki çalışmalarda da temele yerleştirilen bir kuram haline gelmiştir (Artino Jr., 2007, s. 4-5).

2.2. Medya Çalışmalarındaki Yeri

Bandura, insan davranışının öncelikli belirleyicisinin dışsal uyaran ve içsel tepkiler olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Davranışın, insanlarla ve dış dünyayla kurulan ilişki, etkileşim sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre, çevremiz kaçınılmaz olarak tepkime göstereceğimiz uyaranlarla kuşatılmamıştır, aksine her şeyi etkileşimle birbirimizden öğrendiğimiz sosyal bir dünya vardır. Bu etkileşimsel bakış açısı, saldırganlık/şiddet ve medya ilişkisi hakkındaki düşüncelerine de yansımaktadır (Laughey, 2010, s. 44-45).

Televizyondaki şiddet ve çocukların şiddet eğilimleri arasındaki ilişki araştırmalarının teorik çerçevesi çizilirken de Bandura'nın sosyal-bilişsel öğrenme modelinden sıkça söz edilmektedir. Çocuklar, televizyonda şiddet davranışı sergileyen karakterlerin etkisinde kalarak da -tıpkı aile ve çevre gibi- davranışlar öğrenebilmekte ve bunu taklit edebilmektedir. Medya, kimi zaman toplumu yansıtan bir araç olarak görülse de toplumu ve gençleri belli davranışlara yönlendirecek potansiyele de sahiptir. Bu noktada Bandura, çocuklar ve yetişkinlerin televizyon aracılığıyla yeni davranışlar, duygusal tepkiler ve yeni tarzlar edindiklerini ileri sürmektedir. Bireylerin televizyon filmlerinden ve bu filmlerdeki modellerden tutumlar, duygusal tepkiler ve davranış biçimleri edindiklerine dikkat çekmiştir (Köse, 2012, s. 223; Kahya, 2018, s. 45). Bandura'nın kuramı, şiddetin görsel sunumu ile ilgili araştırmalara da ön ayak olan bir çalışmadır. Ayrıca, yeni dönemde şiddet içeren oyunlarla saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan geleneksel teorik açıklamalardan biri olarak yerini korumaktadır.

SONUÇ

Albert Bandura, psikoloji ve sosyoloji alanında kullanılabilecek ve herhangi bir disipline kolaylıkla adapte edilebilecek bir düşünsel temel sunması açısından önemli bir düşündürdür. Davranışları sosyal etkileşime dayandırması ile öğrenme bağlamında bir davranışçılık kavramsallaştırması yapmıştır. Saldırganlık ve şiddetle ilgili sosyal bilişsel bir bakış açısı oluşturması; gündelik yaşantıda deneyimlenen davranışların öğrenme ile ilişkisinin kurulması açısından önemlidir. Tüm bunların literatüre kavramsal ve kuramsal olarak kazandırılması, sosyal öğrenmenin bilimsel niteliğini de ön plana çıkarmıştır.

Sosyal Öğrenme kuramı ile Bandura; öğrenmenin bağlamsal, gözlemsel ve taklit edilme yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir. Bu noktada, bireyler arası etkileşimi de sürece dahil etmiştir. Klasik Davranışçılığın öne sürdüğü koşullanma karakterine eleştirel bir yaklaşım sergilemiş ve koşullanmanın pekiştireçlere bağlı olduğunu reddetmemekle beraber, yalnızca pekiştireçlere bağlı olduğu görüşünü eleştirmiştir. Ona göre Davranışçı yaklaşım doğal ortamdaki davranışları açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır, çünkü bireyler pekiştireçlere bağlı olmaksızın da kendi davranışlarını yönlendirmektedir. Ayrıca yeni geliştirilen tepkiler de bu noktada göz ardı edilmektedir. Sadece uyarı-tepki çerçevesinde ilerleyen bir düşünce ile dolaylı öğrenme reddedilmiş olur. Tüm bunların aksine Bandura'nın en çok vurgu yaptığı kavram "dolaylı öğrenme"dir. Davranışın öğrenilen bir durum olduğunu kabul etmiş ancak anında tepkisel sonuçlar ortaya koymayabileceğini de vurgulamıştır. İnsanı pasifize eden düşüncelere karşı çıkmıştır. Burada sadece gözlemleyen değil, model alınan bireylerin de özellikleri ve türleri olduğunu açıklamıştır. Buna ek olarak, altını çizdiği kişisel, çevresel ve biyolojik faktörlerin de karşılıklı belirleyicilik ile bir nedensellik ilişkisi içerisinde olduğunu belirtmiştir.

Bandura, öz yeterlik kavramı ile de insana aktif bir rol biçmiştir. Bu kavram, bireyin kendine olan inancına ve başarabilme potansiyeline işaret etmesi açısından önemlidir. Yaptığı Bobo Doll deneyiyle bireylerin (özellikle de toplumsallaşma evresindeki çocukların) gözlem ve taklit yoluyla öğrendiği davranışları, bu potansiyelle taklit ettiğini de ortaya koymuştur. Deney, Davranışçılığı klasikten bilişsel psikolojiye yönlendiren bir köprü niteliğindedir. Öyle ki; iletişim, şiddet, toplumsal cinsiyet gibi birçok alanda referans alınabilecek bir teorik altyapı sunmuştur.

Klasik medya teorilerinin, bireyleri atomize varlıklar olarak nitelendiren görüşlerine karşı çıkması Bandura'nın teorisinin iletişim araştırmaları alanında da etkileyici bir gücü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dönemin güçlü etki anlayışına büyük eleştiriler yapan Bandura, medya ve şiddet davranışı incelemelerinde kullanılabilecek sağlam bir kaynak sunmuştur.

Ayrıca Sosyal Öğrenme kuramı, toplumsal cinsiyet çalışmalarında da cinsiyet rollerinin öğrenilmesi konusunda kullanılan bir teoridir.

Sonuç olarak Albert Bandura, hayatında geçtiği süreçlerin etkisi ve düşünsel perspektifiyle hem deneysel hem de gözlemsel bir konumda bulunmaktadır. Dolayısıyla, birçok alandaki araştırmanın teorik altyapısına yerleştirilebilecek kavramlar ve veriler sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E. ve Saygın, Y. (2010). Ergenlerde Saldırganlık ve Kişilerarası Problem Çözmenin İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 9(1), 379-388.
- Artino Jr, A. R. (2007). Bandura, Ross, and Ross: Observational Learning and the Bobo Doll. *Online Submission*.
- Aydoğan, F. (1994). Televizyonun çocuklar üzerinde etkisi, *Marmara İletişim Dergisi*, (8), 143-152.
- Bandura, A. & Walters, R.H. (1959). *Adolescent Aggression*, New York, USA: Ronald Press.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective, *Annual Reviews Psychology*.
- Bandura, A. (2006). *Autobiography*. MG Lindzey & WM Runyan (Eds.), *A history of psychology in autobiography* (Vol. 9). Washington, DC: American Psychological Association.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 198-210.
- Bilici, İ. E. (2017). İnfomal Öğrenme, Çocuk ve Suç Olgusu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 21-31.
- Cüceloğlu, D. (2016). *İnsan ve Davranışı*. Psikolojinin Temel Kavramları. 28.basım. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Duman, N. (2019). İntihar ve Medya, *Ekev Akademi Dergisi*, 23(77), 323-332.
- Fromm, E., (2011). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* (Çev.Ş. Alpagut). Payel Yayınları, 3.basım
- Gürel, R. (2014). Sosyal Pekiştiricilerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlaki Yargılarının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği), *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(28), 101-119.
- Grusec, J. E. (1994). *Social learning theory and developmental psychology: The legacies of Robert R. Sears and Albert Bandura*.
- Kahya, Y. (2018). Medyanın Gençler Üzerinde Sosyal Sapma ve Şiddet Bağlamında Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(45), 43-57.
- Kaya, A. (2017). *Eğitim psikolojisi*. (s.1-545). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Köksal, Ş. (1997). İletişim Sürecinde Pornografik- Erotik Görsel Materyal ve Cinsel Şiddet. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
- Köse, A. (2012). Medya ve Dil Oyunları: Gündelik Dil Pratiklerinde Televizyon Dizilerinin etkisi, *Millî Folklor Dergisi*, 24(94), 220-233.
- Laughy, D. (2010). *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*. (Çev. Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları

- Morgan, T. Clifford. (1986). *Psikolojiye Giriş*. (Çev. Hüsnü Arıcı) 3. baskı. Ankara: Meteksan Yayınları
- Nabavi, R. T. (2012). Bandura's social learning theory & social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, (pp. 1-24)
- Topses, G. (2012). Davranışçı ve Varoluşçu–Hümanistik Psikolojik Danışma Kuramlarının Ayırt Edici ve Örtüşen Nitelikleri, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 1(3), 67-75.
- Varol, S. F. (2014). Medyada Yer Alan Temsillerin Kimlik Edinme Sürecindeki Rolü, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (26), 301-313.
- Yavuz, S. (2014). Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları ve medya metinleri aracılığıyla sunumu: “Güneşi Beklerken” dizi filmdeki şiddet olgusunun içerik analizi yöntemi ile belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Arel Üniversitesi
- Yazgan-İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2016). Kişilik kuramları. (16. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, G. (2014). Medya Şiddetinin Çocuklar Üzerine Etkileri Çocuk ve Şiddet: Toplumsal Şiddetin Cenderesinde Çocuklar, 5. *Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu Seçilmiş Bildirileri*, (3), 29-41.
- Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2003). Albert Bandura: The scholar and his contributions to educational psychology.

NEO-LİBERAL DÖNEMDE KENT YOKSULLUĞU VE YOKSULLUK POLİTİKASI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

URBAN POVERTY AND POVERTY POLICY IN THE NEO-LIBERAL ERA: THE EXAMPLE OF GAZİANTEP

Hasan GÜRBÜZ¹

ÖZET

Türkiye’de yoksullukla mücadele politikaları ulusal kalkınma politikaları döneminde olduğu gibi ardılı olan neo-liberal yerel kalkınma politikaları döneminde de ikincil önemde kalmıştır. Neo-liberal yerel kalkınma politikaları ile birlikte ihracat odaklı sanayileşme politikaları ekonomik büyümeyi sağlayacağı ve böylece büyümeden herkesin fayda elde edeceği için yoksulluğun kendiliğinden ortadan kalkacağı iddia edilmiştir. Ancak bu politikalar gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun daha da artmasına yol açmıştır. Neo-liberal dönemde kentlerin yerel kalkınmanın mekânı olmasının sonucu olarak yoksul nüfus ağırlıklı olarak kentlerde birikmiştir. Bu nedenle yoksulluk ve yoksullukla mücadele dünya gündemine girmiştir. Bu çalışmada Gaziantep’te yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler gözlem, saha çalışması ve belge tarama teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Gaziantep’te kent yoksulu nüfusun artmasında, Türkiye’de uygulanan politikaların yanı sıra son otuz yıldır çevre illerden gelen göçlerin de etkisi olmuştur. Gaziantep’te yoksullukla mücadele politikaları merkezi yönetim ve yerel yönetim olmak üzere iki koldan yürütülmektedir. Merkezi yönetimin yoksullukla mücadele politikaları konut edindirme, kredi ve istihdam desteklerinin yanı sıra ağırlıklı olarak ayni ve nakdi yardımlar biçiminde gerçekleştirilmektedir. Yerel yönetimlerde merkezi yönetimle benzer politikalar yürütmekle birlikte, her iki tarafın yoksullukla mücadele politikaları yoksulluğun uzun vadede azalmasında kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Bu sebeple Gaziantep’te yoksullukla mücadele politikaları yoksulluğun azaltılmasından çok yönetilebilir olmasına hizmet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Kent yoksulluğu, Neo-liberalizm, Yerel kalkınma, Yoksullukla mücadele

ABSTRACT

Anti-poverty policies in developing countries remained of secondary importance in the period of the neo-liberal local development policies, which were its successors, as in the period of national development policies. Neo-liberal local development claimed that export-oriented industrialization policies would provide economic growth and thus poverty would spontaneously disappear as everyone would benefit from growth. This notion made itself felt wherever neo-liberal local development policies prevailed. These policies have led to the further impoverishment of the urban poor in developing countries. In this study, poverty and anti-poverty policies in Gaziantep are discussed. The increase of the urban poor population in Gaziantep has been influenced by the policies followed, as well as the migration from neighboring provinces for the last thirty years. In Turkey, the policies to combat poverty are operated at two levels, including central government and local governments. The anti-poverty policies of the central government are realized mainly in the form of in-kind and cash aids besides housing, loan and employment supports. Although local governments also carry out similar policies with the central government, it did not significantly reduce poverty over the long term both anti-poverty policies. For this reason, anti-poverty policies in Gaziantep served to make poverty manageable rather than reducing poverty.

Keywords: Urbanization Urban poverty, Neo-liberalism, Local development, Combating poverty.

¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, E-Posta: dkam1502@mersin.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9321-8436

1. GİRİŞ

Yoksulluğun tartışılması kadar ne olduğu da bir o kadar da önemlidir. Yoksulluğun ne olduğu ya da nasıl tanımlandığı ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişmesine rağmen herkesin üzerinde uzlaşabildiği bir yoksulluk tanımı yapılabilir. Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre, yoksul; “geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke), parasız, yoksuz, varlıksız, varyetsiz, fakir, fukara, zengin, varıl karşıt” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020). Birleşmiş Milletler (BM) günde 1,25 dolardan daha az parayla geçinen kişileri yoksul olarak tanımlamaktadır (BM, 2016). Buğra, yoksulluğu, “insanların bir bölümünün savaş ve doğal koşullar gibi insan eliyle yaratılan sorunlar nedeniyle, geçimlerini sağlamakta zorlanmaları, hatta karınlarını doyurmakta güçlük çekmeleri” olarak tanımlamıştır (Buğra, 2008, s. 24-25). Tanımlamalarda ortak nokta olan insanların günlük temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması yoksulluğun en yalın tanımı olarak değerlendirilebilir.

Yoksulluk ve yoksullukla mücadele günümüzde artmış olsa da yoksulluğun tarihi vardır. Buğra'ya (2008) göre, yoksulluğun bir sorun olarak görülmesi, 16. yüzyıla kadar götürülebilir. 16. yüzyılda Avrupa'da kırsal kesimlerden kentlere akın etmeye başlayan ve sadakayla geçinen yoksul kesim ortaya çıkmış ve onlara sadaka vermek zenginler için dinsel bir arınma işlevi görmüştür. Ancak aynı dönemde sanayileşmenin etkisiyle işgücü ihtiyacının artması ile birlikte dilencilik zamanla hoş karşılanmamaya başlanmıştır. Kentlerde yoksulluğun gözle görülür artışı rahatsızlık uyandırmış, yoksulların çalıştırılması ve barınması gibi işlevler gören kurumsal yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Buğra, 2008, s. 25-26). Zaman geçtikçe yoksullukla mücadelenin yeni boyutları ve kurumsal yapılanmaları ortaya çıkmış ve sosyal devlet tartışmaları başlamıştır. Ancak bu tarihsel seyir Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde gerçekleşmiş, dünyanın diğer bölgelerinde ve gelişmekte olan ülkelerde tarihsel seyir ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir.

Kalkınma iktisadının yükselişi ile birlikte az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) kalkınma politikalarından dolayı sosyal devlet ilkesi ihmal edilmiştir. AGÜ'lerde önceliğinin kalkınma politikaları olması dolayısıyla reel ücretler ve sosyal destek harcamaları azaltılmış; bunun yerine alt yapı ve sanayi yatırımlarına hız verilmiştir. Kalkınma iktisadının popüler olduğu 1945-70 yılları arasında temelde önemli olan, devlet önderliğinde sanayileşmeye, sermaye birikimine ve dış yardımlara dayalı hızlı büyüme yaklaşımı hâkim olmuştur. Dönemin hâkim anlayışı dolayısıyla ulusal kalkınmanın uzun vadede yoksulluğu da ortadan kaldırılacağına inanılmıştır. Hızlı kalkınma adına reel ücretler aşağıya çekilmiş, yer yer grevler yasaklanmıştır (Türkiye gibi birçok ülkede devlet sendikalaşma ve grev karşıtı tutum geliştirmiştir). Bu yüzden

kalkınmada kamu kaynakları ağırlıklı olarak yatırımlara ayrılmış, refahtan çalışanlara yeteri kadar pay ayrılmadığı için yoksulluk derinleşmiştir. (Şenses, 2019, s. 36).

1970’li yılların sonunda Batı’dan Doğu’ya doğru yaygınlaşan neo-liberal politikalar yoksullara yönelik hali hazırda verilen desteklerin azalmasında önemli bir etkisi olmuştur. 1980’li yılların başlarından itibaren dünyanın önemli bir bölümü Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) güdümünde neo-liberal politikaların yörüngesine girerken gelişme iktisadı da bu gelişmelere koşturarak gerileme sürecine girmiştir. Sanayileşme, büyüme, gelir dağılımı, yoksulluk gibi orta/uzun dönem yapısal sorunlar yerini kısa vadeli istikrara ve bu ülkelerin dışa açık serbest piyasa ekonomisine geçişini amaçlayan daha uzun erimli yapısal uyum programlarına bırakmıştır (Şenses, 2019, s. 38).

Neo-liberal politikaların dünya genelinde yaygınlaşmasıyla beraber ulusal kalkınma politikalarının görece olarak önemi azalmış, proje temelli yerel/bölgesel kalkınma politikalarının önemi artmaya başlamıştır. Yaygın kabule göre, küreselleşen bir süreç yaşanmaktadır ve bu sürece ayak uydurmak isteyen AGÜ’lerin ihtiyaç duydukları sermaye yatırımlarını çekebilmek için korumacı devlet politikalarını terk ederek sermaye hareketleri önündeki korumacı gümrük duvarlarını kaldırmaları gerekmektedir. Korumacı gümrük politikaları terk edildikten sonra akışkanlığı artan sermaye, yatırım için uygun bölgeler aramaya başlamış ve kentler yatırımların aslan payını almaya başlamıştır.

Dönemin ruhuna uygun olarak yerel yönetimler bazı yasal yetkilere kavuşmuştur. Yerel yönetimler ulusal kaynakların veya merkezi kamu yatırımlarının azalmasıyla kendi yerel kalkınma politikalarını yapmaları gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır. Rekabet, yerel yönetimlerin bir takım altyapı yatırımları ve vergi indirimleri ile yatırımcıları çekmek zorunda oldukları anahtar sözcük haline gelmiştir. “Kentsel rekabet”, “yarışan kentler” veya “yeni kent girişimciliği” gibi kavramlarla kodlanan yeni kent yönetiminin kalkınma ve refah getireceğine dair yeni politik argümanlar sorgulanamaz doğrular olarak kabul edilmiştir. Böylece küresel sermaye yatırımları Asya, Afrika ve Uzak Doğu olmak üzere gelişme potansiyeli yüksek belirli bölgelere akmaya başlamıştır. Kentler arası rekabet ya da yeni kent girişimciliği gelişmiş ülkelerin kentlerini her türlü yatırımın mekânı olarak lanse edilmiştir. Yatırım ve üretim yelpazesi genişlemiştir. Fuarlar, parklar, alışveriş merkezleri (AVM), ticaret merkezleri, kültür ve eğlence merkezlerinin kentlerde birbiri ardına açılması kentsel rekabetin temel gereklilikleri olarak sunulmuştur (Harvey, 2012, s. 425).

Londra, New York ve Tokyo gibi bazı gelişmiş kentler diğer kentlere örnek yerel kalkınma modeli olarak sunulmuştur. Kentler küreselleşmeye doğrudan bağlananlar ya da bağlanmayanlar, uydu kentler ya da olmayanlar, dünya kenti olan ya da olmayanlar gibi çeşitli

sınıflandırılmalarına tabi tutulmuştur (Sassen, 2001; Ercan, 1996 ve Friedman, 1986). Merkez ülkelerdeki kentler, sermaye çekme ve transfer etme noktasında yaygın söylemle “küresel kent” ya da “süperstar şehirler” olarak adlandırılmaktadır. Dünya üzerindeki en büyük 50 metropol kent dünya nüfusunun yalnızca %7'sini barındırırken, küresel ekonomik faaliyetlerin %40'ını yürütmektedir. Yalnızca 40 mega bölge dünya nüfusunun yalnızca %18'ini barındırırken, dünyanın ekonomik çıktısının kabaca üçte ikisini ve yeniliklerin %85'ten fazlasını üretmektedir (Florida, 2018, s. 33).

Söz konusu küresel kentler dışındaki dünya üzerindeki diğer pek çok şehir geri kalmış teknolojik üretimlerin yapıldığı ya da mutasyona uğramış köy görünümünde olan ruhsuz binaları ve her geçen gün kalabalıklaşan kent yoksulu ile birlikte küresel üretim halkasının dışında kalmıştır. Hizmet ve sanayi sektörü istihdamındaki artışlardan dolayı iş bulmak amacıyla cazibe merkezleri haline gelen söz konusu kentlerde kırdan yoğun göçler yaşanmıştır. Ancak kentlerde sayıları artan yoksul nüfus uzun vadede ucuz emek unsuru olarak değerlendirildiğinden kent yoksulluğu derinleşmiştir.

Bugün Batı'dan Doğu'ya yayılan kamu-özel iş birliği şeklinde mega inşaat projeleri ile birlikte kentlerde gösterişli binalar yükselmektedir. “Toplumsal gelişme” yerine “mekânsal gelişme” öncelendiği bu projelerde yerel ekonomilerin canlanacağı ve ortaya çıkan refahtan herkesin pay alacağı iddia edilmektedir. Ancak beklenen gelişmeler olmadığı gibi gecekonduların içinde kalan refah adacıkları olarak kalmıştır (Erman, 2016, s. 25). Batı ülkeleri sanayilerini AGÜ'lere kaydırarak sanayisizleşme dönemine girmiştir. Bunun yerine “kültür kenti”, “turizm kenti”, “finans şehri” gibi isimlendirmeler alarak turizmi ve sermaye akışını canlandırmaya çalışmaktadır (Erman, 2016, s. 26).

Türkiye'de bu politikalar “24 Ocak Kararları” ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu kararlarla birlikte sosyal devlet anlayışı yavaş yavaş terk edilmiş; kentlerde işsizlik, gelir dağılımı dengesizliği artmış, toplumsal ve mekânsal ayrışma belirginleşmiş, sosyal adalet düşüncesi gerilemiş, devletin kamu hizmetleri genel olarak piyasaya havale edilmiş ve yoksulluk olgusunu besleyen süreçlerin etkisi altına girmiştir. Böylece yoksulluk sorunu giderek büyüyen bir yara haline gelmiştir (Sipahi, 2006, s. 174). Süreçten kırsal alan daha çok etkilenmiş, tarımsal desteklemelerin sınırlandırılması sonucunda kente doğru hızlanan göç kent yoksulluğunu önemli oranda artırmıştır. Kırsal yoksulluğu gibi “kent yoksulluğu” da giderek büyüyen bir sorun olmaya başlamıştır.

Kent yoksulluğu bu anlamda, nüfusun küçük bir kısmını etkileyen ya da düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmeyle ilişkili olarak açıklanan bir yoksulluk değildir. Kent yoksulluğu, yeni liberal politikalar sonucu enformel sektörün ve güvencesiz çalışmanın ön

plana çıktığı, esnek istihdam rejimi altında ekonomide daha da yaygınlaşması sonucunda kentlerde büyüyen yoksulluk kronik bir hal almaya başlamıştır (Kahraman ve Gül, 2015, s. 342). Kentsel yoksulluk kronik sorun oluşturduğu gibi, kamu düzeni ve güvenliği açısından da sorun olmaya başlamış ve alt kültürler ortaya çıkmıştır. Gelecekteki toplumlar için yoksulluk ciddi bir risk içermektedir. Akademik camiada kentsel yoksulluk önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. ABD'de “Sınıf altı”, Fransa'da “dışlananlar”, Latin Amerika'da da “kıyıdakiler” olarak adlandırılan bu alt kültürler, Türkiye'de ise “ötekiler”, “öteki Türkiye” olarak adlandırılmıştır (Baloğlu, 2015, s. 232).

Yoksulluğun kronik bir sorun olarak küresel bir hal haline gelmesi ile birlikte Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve DB yoksulluk konusunda çalışmalar yapması ve kamuoyunun ilgisinin artmasına yol açmıştır. Eğitim, yoksulluk ve sağlık gibi temel gereksinimlere yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Şenses, 2006, s. 38). Yoksullukla mücadele özellikle AGÜ'lerde paradigma değişikliğine uğrayarak ulusal devletin temel politikası olmaktan çıkmış, yerini yönetilebilir yoksulluk politikaları almıştır. Söz konusu politikalar yoksulluğun derinleşerek sosyal patlamaların önüne geçmesini amaçlamaktadır. Yoksullara yönelik kısa vadeli yardımlar ve istihdam, DB, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası, ulusal kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde geliştirilmeye başlanmıştır. İthal-ikameci dönemde devletin yoksullukla mücadele politikaları etkisizleştirilmiş, yerini çeşitli sivil toplum örgütlerinin (STK) sosyal sorumluluk projeleri ön plana çıkmış; projeler ve kampanyalarla yoksulların gündelik yaşamı sürdürmesini destekleyecek politikalar “hayırseverlik” olarak gösterilmeye başlanmıştır. Standing, devletlerin sosyal kimliğini terk etmesini “hayırseverliğin küreselleşmesi” olarak nitelendirerek süreci şöyle tarif etmektedir:

Kimin desteklenip kimin desteklenmeyeceğine yerel bürokratların karar verdiği keyfi devlete (discretionary state) buyurun. Küreselleşen hayırseverlik eğilimine buyurun. Ekonominin toplumdaki koptuğu bir önceki dönemde, mal sahipleri ile girişimcilerin yoksullara yardım gösterileriyle zaman zaman güvenlik supabı gibi davranırlarken, bunun modern karşılığı tam bir sektördür: Ekonomik bakımdan kaygılı hangi kesimlerin bağışlarından yararlanacağına, hangilerinin yararlanmayacağına zengin hayırseverler karar veriyor. Sosyal koruma sistemlerinde yapılan reformlar gitgide daha çok insanın hayırseverliğe bel bağlamasına, çoğunun dinsel kurumlar ve sosyal şarlatanların eline düşmesine neden oluyor (Standing, 2009, s. 115-116).

Devletin sosyal devlet kimliğini büyük ölçüde terk etmesi ile birlikte yoksullukla mücadele hayırseverlik ve sosyal sorumluluk projeleri arasına sıkıştığı bu dönemde bu çalışmada Gaziantep'te kentsel yoksulluğun gelişimi ve merkezi/yerel yönetimlerin

yoksullukla mücadele politikaları anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma tez çalışmasının bir bölümünün yeniden gözden geçirilmesi sonucunda elde edilmiştir. Çalışmayı da kapsayan tezde yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler gözlem, derinlemesine mülakat ve belge tarama teknikleri ile elde edilmiştir. Saha çalışması sırasında sendikacı, yerel siyasetçi, devlet memuru ve esnaflardan oluşan çeşitli kişiler ile derinlemesine mülakat yapılmış, kurumlardan istatistiki bilgiler alınmıştır. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler, araştırma konusunun bütünlüğü, karmaşıklığı ve bağlamı içerisinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Görüşme kayıtları dinleme yoluyla yazıya dökülmüş ve verilen cevaplar raporlar ve diğer kaynaklardaki bilgiler ile karşılaştırılarak gerçekçi bir şekilde yorumlanmasına dikkat edilmiştir. Haliyle bu makalede saha çalışmasının sadece ilgili olanları kullanılmıştır. Makalenin birinci bölümünde neo-liberal öncesi ve sonrası Gaziantep’te kent merkezindeki kent yoksulluğu ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde belediyelerin ve merkezi yönetimin yoksullukla mücadele politikalarına değinilmiştir. Sonuç bölümünde tüm bulgular ele alınarak Gaziantep’te kent yoksulluğu ve yoksullukla mücadele politikalarının işlevselliği değerlendirilmiştir.

2. GAZİANTEP’TE KENTSEL GELİŞİM VE KENT YOKSULLUĞU

Gaziantep’te büyük atılımlar Marshall yardımları ile birlikte ülke çapında yayılan altyapı ve kalkınma hamleleri ile başlamıştır. 1950’li yıllarda, tarımsal üretim ve gelirlerdeki artışa paralel olarak, sanayi mallarına olan talep de genişlemiştir. Gaziantep sanayisi de bu imkânlardan yararlanmış ve tarıma dayalı gıda sanayisinin yanı sıra, sabun üretiminde ve dokumacılıkta gelişmeler sağlanmıştır. Gaziantep’te modern anlamda ekonomik gelişmeyi 1968 yılında Kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ve 1970’te Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi’nin (KÜGEM) kurulması ile başlatmak mümkündür. Küçük Sanayi Geliştirme Merkezinin pilot proje olarak bu ilde kurulması tesadüf olmamıştır. BM uzmanları, şehirde yaptıkları inceleme sonucunda büyük bir sanayi potansiyeli olduğunu belirlemiştir (Kaçar, 2008, s. 53). 1970’lerden sonra sanayiye yatırım yapan aile ve anonim şirketlerin ortaya çıkması (Karadağ, 2012, s. 55) beraberinde Gaziantep nüfusunun hızla büyümesini tetiklemiştir.

Gaziantep sanayisinin gelişimi ile birlikte mekânsal olarak büyümüş ve 1990’lı yıllara kadar devam eden planlı kentleşme yavaş yavaş terk edilmeye ve yerini parçacıl imar planlarına bırakmıştır. 2000 yılından sonra inşaat sektörünün kalkınmanın lokomotif sektörü haline getirilmesi sonucunda bütüncül planlamalardan vazgeçilmiş, ihtiyaca binaen parçalı planlama dönemine girilmiştir. Özellikle yerel yönetimlerin imar ve ruhsat gelirlerinin artması ve bu

alandaki özel sektörün de desteklenmesiyle birlikte inşaat, hem lokomotif sektör hem de gelir getiren sektöre dönüşmüş ve belediyeler de inşaat faaliyetlerini artırmıştır. Söz konusu imar planları arasında; Aktoprak İlave ve Revizyon İmar Planı, İbrahimli 2. Bölge Revizyon İmar Planı, Beylerbeyi Bölgesi Toplu Konut Alanı, Humanız Bölgesi Revizyon İmar Planı ve kentsel dönüşüm alanı kapsamında yapılan Vadi-Hipodrom-Mavikent-Yeşilkent İmar Planları söz konusu planlama çalışmalarından bazılarıdır (Karaduman, 2019, s. 408).

Bütün bu gelişmeler sonucunda Gaziantep, Türkiye'nin önemli metropol kentlerinden birisi olmuştur. 2000'li yıllardan bu yana yatırım araçlarına sanayi ve ticaretten sonra inşaat ve emlak sektörü de girmeye başlamasıyla beraber hem konut hem de ticari amaçlı birçok yapılaşmalar ortaya çıkmıştır. Şehrin dört bir yanında konut projeleri birbiri ardına hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Her tabaka için (alt-orta-üst) şehrin farklı bölgelerinde konutlar yükselmeye başlamıştır. Aynı zamanda hem iş merkezi hem AVM'lerin olduğu geniş bulvarlı cadde ve sokaklar kentin çeşitli yerlerinde arzı endam etmeye başlamıştır.

Bununla birlikte kırsal kesimde işsiz kalan nüfus Gaziantep'e göç ederek gecekondulaşma sürecini hızlandırmıştır. 1980'lerden sonra başlayan ihracata dayalı sanayileşme politikası² ile istihdam kapasitesi artan Gaziantep'e yönelik çevre illerden de göçler başlamış böylece gecekondu mahallelerinin sayısı da artmaya başlamıştır³. Bu sebeple ihracat kalemleri büyüyen Gaziantep'in demografik verileri düşme eğilimine girmiştir. Kentteki üretim artışına rağmen gerek bölgesel eşitsizliklerden kaynaklı olarak Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden yoğun göçler, gerekse de kalkınma politikalarının yarattığı eşitsizliklerden dolayı Gaziantep'te kent yoksulluğu artmaya devam etmiştir. Devlet Planlama teşkilatının (DPT) bir araştırmasına göre, Gaziantep demografik verileri istihdam dışında diğer verilerde geride olduğu görülmektedir. Araştırmaya göre Gaziantep'in demografik verileri şöyledir:

Gaziantep iller sırlamasında istihdam alanında arasında 9, demografi sırlamasında 24, eğitimde 54, sağlıkta 39, sanayide 29, altyapı sırlamasında 36 ve diğer sosyal göstergeler sırlamasında ise 45. sırada yer almıştır. Bu tabloya bakıldığında Gaziantep'te ekonomik büyüme iyi düzeyde olmasına karşılık; eğitim, sağlık, sosyal ve

² Gaziantep'in 1980 öncesi hızlı sanayileşmesi 1980 sonrasında bölgenin sınırlarını aşarak ihracat odaklı bir imalat şehrine dönüşmesinde bu sanayi yapısının katkısı olmuştur. Eraydın'ın (2002) belirttiği gibi 1980 sonrasında "yeni sanayi odakları"nın içinde sayılan Gaziantep, sanayileşmeye dayalı büyümesi kente gelen göçleri hızlandırmıştır (Keyman, Keyder, Genç, Badur & Dilek, 2017, s. 109).

³ Gaziantep'in yıllar itibarıyla nüfus artışı şöyledir: 1980 yılında 1.9808.697 kişidir. 1990 yılında 1.140.594 kişiye yükselmiştir, 2000 yılında ise nüfus 1.285.249 kişiye yükselmiştir. Son olarak 2010 yılında ise 1.700.763 kişiye ulaşmıştır. 2020 yılında ise nüfus 2 milyonu aşmıştır. Görüldüğü üzere Gaziantep'in göçlerden dolayı nüfusu yıllar itibarıyla artmıştır. Artış hızı 2000 yılından sonra hızlanmaya başlamıştır. Çünkü Gaziantep'in istihdam potansiyeli arttığından dolayı iç göç hareketliliği artmıştır.

beşerî kalkınma göstergelerinde pek çok ilin gerisinde kalmıştır (Dinçer, Özaslan ve Kavasoglu, 2003'ten akt. Geniş ve Adaş, 2011, s. 295).

İzleyen yıllarda çok fazla olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Kalkınma Bakanlığı en son 2011 yılında yayımladığı demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride 61 değişken kullanılarak hazırlanan “illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması” yayınlamıştır. “Sosyal gelişmişlik (SEGE)” araştırmasına göre, “Gaziantep; (1’den 6’ya kadar) gelişmişlik kademelerinden 3. kademe iller arasında, yer alarak 81 il arasında 30. sırada yer almıştır” (Kalkınma Bakanlığı, 2011, s. 50). Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) 2015 verilerine göre, Gaziantep yoksulluk verilerinde 43. sıradadır. Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirten hane halkının oranı %58,7’dir. Ortalama günlük kazanç (TL) 52.7 ile 57.7 olan Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. TUİK 2019 verilerine göre, TRC1 bölgesinde eğitim, sağlık, eğlence ve kültür harcamalarının toplam harcama içindeki payı oldukça az yer tuttuğu görülmektedir. En büyük harcama kalemi olarak barınma, temel ihtiyaçlar ve ulaşım giderleri olduğu görülmektedir⁴. TUİK verilerine göre (2017), Gaziantep’te il genelinde yoksul sayısı 364 bin ve nüfusa oranı ise %17,8 olarak belirlenmiştir. Orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı sadece %27,9’dur.

Gaziantep’te yoksulluk verilerinin bu kadar yüksek olması gelir dağılımı dengesizliğinin arttığı sonucunu ortaya koymaktadır. Kentin yıllık üretim miktarının mali göstergeler açısından önemli bir tutar olması ile birlikte kişi başına düşen oran ülke ortalamasının gerisindedir. Banka kredilerinin kullanımı bakımından sekizinci sırada yer alan Gaziantep tasarruf mevduatının ülke içerisindeki payı itibarıyla 21. sırada yer almaktadır. Ancak kişi başına düşen banka mevduat tutarında ülke ortalaması 8.335 dolar, Gaziantep ise 2.314 dolardır (Kalkınma Bakanlığı, 2011, s. 50). Bu durum göstermektedir ki Gaziantep’te yoksulluğun artması ile birlikte kişisel borçlanma artmıştır. Gaziantep’te yoksulluğun boyutlarını daha detaylı ele alabilmek için konuyu bazı alt başlıklarla ele almakta fayda vardır.

2. 1. Çalışan Sınıfın Durumu

Gaziantep’te çalışanların önemli bir bölümü hizmet ve sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayi sektörü, Gaziantep’in 1960’lı yıllarda kalkınmada öncelikli il kapsamına alınmasıyla gelişmeye başlamış ve sonraki yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Sanayi

⁴TUİK Hanehalkı Bütçe Anketine göre harcama gruplarının dağılımı (Yatay %), 2017-2019 yılı verilerine göre harcama kalemleri, gıda ve alkolsüz içecekler 23.6, alkollü içecekler, sigara ve tütün 3.7, giyim ve ayakkabı 5.3, Konut ve kira 27.2, mobilya, ev aletleri ve bakım hizmetleri, sağlık 1.7, ulaştırma 17.5, haberleşme 3.1, eğlence ve kültür 2.2, eğitim hizmetleri 1.8, lokanta ve oteller 4.2, Çeşitli mal ve hizmetler 4.2 olarak belirlenmiştir.

sektörünün gelişimi ile birlikte hizmet sektörü ve inşaat sektörü de gelişmeye başlamıştır. Tüm bu üç sektörün yanına tarım sektörü de eklendiğinde Gaziantep Türkiye ortalamasının üzerinde bir işgücü ve istihdam oranı barındırmaktadır. Gaziantep'te çalışabilir nüfus 2017 yılında 15-64 yaş aralığı baz alındığında 1.243.949 kişidir. SGK 2017 Ağustos ayı istatistiklerine göre sosyal güvenlik kapsamında 421.317 kişi bulunmaktadır⁵ (İş ve İşçi Bulma Kurumu, 2017). 822.632 kişi SGK primi ödememektedir. Bu sayı kayıt dışı çalışanlar, öğrenciler, emekli ve yeşil kartlı vatandaşlardan oluşmaktadır. Başka bir deyişle bu sayının önemli bir oranı yoksul kesimlerden oluşmaktadır.

Gaziantep'te kent yoksulluğunun tırmanışını Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri daha net ortaya koymaktadır. 2010 yılında Gaziantep'te aşağıdaki tabloda (Tablo 1.) belirtildiği üzere yeşil kartlı vatandaş sayısı çalışan kişi sayısını geçmiştir (İnan, 2010). 2019 Ağustos ayı verilerine göre, Gaziantep nüfusunun %83'ünü oluşturan iki merkez ilçe Şahinbey ve Şehitkâmil'in yeşil kart kapsamındaki vatandaş sayısı 471.192'dir (Şahinbey Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2019). Dokuz yıl içinde yeşil kartlı vatandaş sayısının 237.638 kişiden 471.192 kişiye çıkmış olması Gaziantep'te kent yoksulu nüfusun dramatik bir biçimde arttığını göstermektedir. Son dönemlerde yaşanan krizlerle işsizlik de artmıştır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) yetkilisine göre, Gaziantep'te ücretsiz izne gönderilen işçi sayısı 2018 itibariyle yaklaşık 75 bini geçmiş, genç işsizlik oranı %25 seviyelerine yükselmiştir (Görüşmeci A, yüz yüze görüşme, 21 Haziran 2018). Dolayısıyla yoksulluk daha da artmaya devam etmektedir.

Tablo 1. Gaziantep'te çalışanlar, yeşil kartlar sayısı ve nüfusa oranı (2010) (İnan, 2010)

Gaziantep	Kişi sayısı (bin)	Nüfusa Oranı (%)
Pirim ödeyen kişi Sayısı	233.920	14,15
Yeşil Kartlı Sayısı	237.638	14,37

Kent yoksulluğunun tırmanışa geçmesi aynı zamanda gelir dengesinin de bozulmasına yol açmıştır. TÜİK Eylül 2019'da yayınladığı gelir ve yaşam koşulları araştırması bölgesel sonuçlarına göre, TRC1 bölgesi⁶ (Gaziantep, Adıyaman ve Kilis) en zengin %20'lik dilim ile en yoksul %20'lik dilimin 5 katı gelir farkı ile göreceli yoksulluk değerinin en düşük olduğu bölge olmuştur. Ancak yoksul nüfus sıralamasında TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), %13,2 ile

⁵ SSK (4/a) kapsamında 301.584 kişi, BAĞ-KUR (4/b) kapsamında 65.599 kişi, emekli Sandığı (4/c) 54.134 kişi

⁶ İBBS (İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması), Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yerine getirmekle yükümlü olduğu kriterlerden biridir. Uygulamanın amacı bölgesel politika çerçevesinin belirlenmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizinin yapılması ve Avrupa düzeyinde karşılaştırılabilir bölgesel istatistik verilerin üretilmesi olarak tanımlanmıştır. 3 kademeli bölge sistemi oluşturulurken, 81 il Düzey3 olarak tanımlanmış, "ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak" Düzey2 (26 adet) ve Düzey1 (12 adet) bölgeleri belirlenmiştir.

TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) ve %13,4 ile TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) bölgelerinin gerisinde kalmıştır. Keyman vd. göre, “Gaziantep ekonomik büyümeyi sosyal refaha dönüştürmekte yapısal olarak tıkanıklık yaşayan bir ildir. Yani Gaziantep ekonomik büyümede gösterdiği başarıyı toplumsal refahın arasındaki makas önceden beri dramatik bir şekilde açılmaktadır” (Keyman vd., 2017, s. 120). Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Öne çıkan nedenler arasında uzun çalışma saatleri, düşük ücret uygulaması, hayat pahalılığı (özellikle konut fiyat ve kiralari), vergi politikaları, teşvik politikaları, göçler ve merkezi yönetim politikaları sayılabilir. Gaziantep’in içerisinde yer aldığı, orta-düşük gelir grubunda sınıflandırılan TRC1 bölgesi, çalışan başına alınan maaşlar ve ücretler bakımından Türkiye ortalamasının altında ve Düzey 2 bölgeler arasında en alt sıralarda yer almaktadır. Oysaki Gaziantep’in aynı dönemlerde ihracatında önemli artışlar yaşanmış ve Türkiye’de en büyük 500 şirket arasında 2009 yılında 16 firma varken, bu sayı 2018 yılında 25’e çıkmıştır. Aynı dönemlerde ihracat yapan firma sayısı 49’dan 61’e yükselmiştir (Gaziantep Sanayi Odası, 2019).

2.2. Kayıt Dışı İstihdam

Gaziantep istihdam potansiyelinden dolayı son yıllara kadar önemli göç almıştır. Haliyle bu durum işverenler açısından avantaj olarak kullanılmış; reel ücretleri düşürdüğü gibi kayıt dışı istihdamı da artmıştır. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü’nün 2006 yılında yayınladığı bir rapora göre, Güneydoğu bölgesi ve Gaziantep’in kayıt dışı istihdam verilerinin yüksek olduğunu göstermiştir:

2003 yılı itibarıyla tarım dışı sektörlerde bölgelere göre kayıt dışı istihdam oranlarına baktığımızda, Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki kayıt dışı istihdam oranının ise daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kayıt dışı istihdam oranının Türkiye ortalamasının 20 puan üstünde olmasında bu bölgedeki imalat ve perakende ticaret sektörlerindeki kayıt dışı istihdam oranının (%54 ve %68) yüksek olmasının etkisi büyüktür... Bölgelerde yer alan büyük illerdeki kayıt dışı istihdam oranlarına bakıldığında, Gaziantep ve Adana’da kayıt dışı istihdam oranının yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 2006, s. 26-27).

Hızlı nüfus artışı ile birlikte işgücüne katılım talebinin artması Gaziantep’te kayıt dışı istihdam oranının tırmanışa geçmesine yol açmıştır. Kentte her iki kişiden birisi kayıt dışı ve güvencesiz bir şekilde istihdam edilmektedir. Bu durum çalışanları sıklıkla işsizlik ve kronik

yoksullukla yüz yüze bırakılmaktadır. Çalışanlar çok sık iş değiştirmekte ve uzun dönem işsiz kalma gerçeğiyle yüz yüze kalmaktadır (Geniş ve Adaş, 2011, s. 367-68). Söz konusu istikrarsız istihdam çalışanları kayıt dışı istihdama zorlamaktadır. Gaziantep, Adıyaman ve Kilis ile birlikte TRC1 bölgesi 2016 yılında kayıt dışı istihdam oranı %33,99'dur. TRC1 bölgesindeki %33,99'luk bu oran Türkiye ortalamasının üzerindedir (Özdemir ve Çütçü, 2017, s. 506). Gaziantep ilinin TRC1 bölge nüfusunun %76'sına sahip olduğunu ve yaklaşık istihdamın %80'ini tek başına sağladığını belirtmek gerekir. Bu sebeple kayıt dışı istihdam oranının büyük çoğunluğunu Gaziantep ilinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Denetim eksikliği ve göz yumma gibi nedenlerle kayıt dışı istihdam çalışanlar için önemli bir sorun haline gelmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) görüldüğü gibi kayıt dışı istihdam yıllar itibari ile düşmüş olarak görülse de ancak resmi rakamlar kuşkuludur. Kayıt dışı istihdam ile mücadelede yetkili olan Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü yetkilileri ile yaptığımız görüşmede kayıt dışı istihdamla mücadelede ihbar üzerine hareket edildiğini belirttiler. Kurumun 2019 yılı verilerine göre kayıt dışı çalışma istatistiklerine göre ilk 7 ayda 473 Türk vatandaşı ve 90 yabancı uyruklu işçinin kayıt dışı çalıştığı tespit edilmiştir (Görüşmeci B, Kişisel görüşme, 15 Temmuz 2019). Birçok kişi sosyal yardım programından çıkmamak ve işinden olmamak gibi çeşitli sebeplerle kayıt dışı çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaktadır. Görüşmeci A, "kayıt dışı çalışanlarla ilgili (özellikle göçmenler) yaptığı şikâyetlerinde SGK müfettişleri tarafından büyük işyerlerine ya da fabrikalara yapılan denetimlerde herhangi bir ceza ya da yaptırım uygulanmadığını" belirtmiştir (Görüşmeci A, Kişisel görüşme, 21 Haziran 2018).

Kayıt dışı istihdamı artıran bir başka etken göçmen iş gücünün artmış olmasıdır. Özellikle tarım, imalat ve hizmet sektörü sigortasız ve daha düşük ücrete göçmen işçileri istihdam etme yoluna gitmiştir. Suriyeli nüfusun kentte yoğunlaşması ile kayıt dışı göçmen istihdamı artmıştır⁷. Suriyeli göçmenler Gaziantep gibi yoğun olarak bulunan illerde büyük ölçüde işgücü piyasasına dâhil olmuştur. Türkiye'de Çalışma izni bulunan 50 bin Suriyeli çalışabilir nüfusun sadece %4'üne denk gelmektedir. Türkiye'de 5-14 yaş arasında çalışan Suriyeli mülteci çocuk sayısı 127.140 olarak tespit edilmiştir. Özellikle pandemi dönemlerinde kişisel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan Suriyeliler okul çağında bu çocukların çalışmasına ihtiyaç duymuşlardır (Tarlan, 2020). Türkiye'de Suriyeli nüfusu barındırma sıralamasında Gaziantep'in ikinci sırada olduğu düşünülürse iş piyasasında önemli bir göçmen emeğinin kullanıldığı göz ardı edilemez bir gerçektir.

---

⁷ Suriyeli göçmenlerin kayıt dışı çalışması ile birlikte ayrıntılı bilgi için 2015 yılında çeşitli sivil toplum örgütlerinin raporuna bakılabilir (Gaziantep Ticaret Odası, 2015).

Tablo 2. TRC1 Bölgesinde 2009-2016 yılları arasında kayıt dışı istihdam (%) (Özdemir ve Çütçü, 2017, s. 506)

Yıl	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gaziantep, Adıyaman ve Kilis	59,32	57,82	53,18	49,13	44,27	38,45	35,09	33,99

2.3. İç Göç

Gaziantep 1980 yılından beri göç almaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden tarım sektöründe âtil kalan guruplar ve köylerin boşaltılması sonucu kentlere göç eden nüfus Gaziantep gibi yeni gelişen sanayi merkezlerine göç etmeye başlamıştır. Bu göçlere yaklaşık 10 yıl önce başlayan Suriye'deki iç savaştan dolayı kente gelen 450 bin Suriyeli ve diğer göçmenlerde eklendiğinde Gaziantep birçok diğer sanayi bölgelerinden daha fazla kent yoksulu nüfus barındırmaktadır. Gaziantep'e göçle gelen nüfusun ekonomi, eğitim, mesleki beceri gibi bazı demografik göstergelerde yetersiz bir profile sahip olduğu söylenebilir. Gaziantep nüfusunun üçte birinden fazlası kente göçle gelip yerleşmiş vatandaşlardan oluşmaktadır. Yapılan göçlerin %69,5'i ekonomik nedenli gerçekleşmiştir (Geniş ve Adaş, 2011: s. 340). Kentte ikamet edip diğer illerin nüfusuna kayıtlı olanların nüfusa oranı 2008 yılında %30 iken, 2014'te %33'e yükselmiştir. Gaziantep'in göç hızının Suriyelilerin kente yoğun bir şekilde göç etmeye başladığı 2013 yılına kadar artmaya devam etmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) görüldüğü üzere Gaziantep, 2013 yılına kadar nüfus artış hızı yüksek olan ilk 10 il arasında birinci sırada yer almıştır.

Tablo 3. 2000-2014 Nüfus Artış Rakamlarına Göre İlk 10 İl (TÜİK)

Sıra	İl	2000	2013	Nüfus Artışı 2000-2013 (%)
1	Gaziantep	1.285.249	1.844.438	43,5
2	İstanbul	10.018.735	14.160.467	41,3
3	Tekirdağ	623.591	874.475	40,2
4	Kocaeli	1.206.085	1.676.202	39
5	Şırnak	353.197	475.255	34,6
6	Yalova	168.593	220.122	30,6
7	Bursa	2.125.140	2.740.970	29
8	Ankara	4.007.860	5.045.083	25,9
9	Antalya	1.719.751	2.158.265	25,5
10	Şanlıurfa	1.443.422	1.801.980	24,8

Gaziantep bölge illeri arasında en gelişmiş il olması gelen göçlerin en büyük nedeni olarak görülebilir. 2010 yılına kadar Gaziantep'e gelen göç hızı son yıllarda yavaşlama hatta gerileme olmuştur (Tablo 4.). Özellikle son yıllarda Suriye Savaşı sonrasında gelen göç akınıyla artık iç göç hızı düşmüştür. Gaziantep, eskisi gibi iç göç için cazibe merkezi olma vasfını

yitirmiştir. Çünkü kentin istihdam potansiyeli azalmış ve ekonomik kalkınma hızı yavaşlamıştır. “Nitekim Gaziantep’le aynı dönemde yeni sanayi odağı olarak yükselişe geçen Denizli ve Kayseri gibi illerde ekonomik gelişmişlik seviyesiyle refah seviyesi arasındaki fark bu denli dramatik değildir” (Keyman vd., 2017, s. 121).

Tablo 4. Gaziantep ilinde 2012-2018 yılları arasında göç hızı (%) (TÜİK)

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
4.2	1.26	0.17	1.07	-1.25	-2.16	-1.52	-8.9

2. 4. Kent Yoksulluğunun Çocuklar Üzerindeki Yansıması

Gaziantep’te Kent yoksulluğunun artması çocuk işçiliğinin yükselmesine yol açmıştır. Kahraman ve Gül’ün (2015) çalışan çocuklar üzerine yaptığı alan çalışmasında, Gaziantep’teki hanelerin %70’i asgari ücretin altında maaş almaktadır (Kahraman ve Gül, 2015, s. 356). Bu durum çocukların erken yaşta okulu bırakmalarına ve çalışmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü 2017 yılı verilerine göre ortaokul öğrenci sayısı 170.843 kişidir. 2018 yılı Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre ortaöğretime kayıt yaptıran öğrenci sayısı ise 121.269 kişidir. Ortaöğretime devam etme oranı %77,83’tür. 49.574 öğrenci eğitimine son vermek zorunda kalmıştır. Daha kötüsü 7.308 çocuk temel eğitime başlayamamaktadır. İlk ve ortaöğrenim çağında olan her 10 çocuktan biri okula devam etmemekte veya edememektedir. Bu oran kız çocuklarında daha yüksektir (Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü, 2019). Bu rakamlara okuldan sonra çalışan, kayıtlı olduğu halde okula devam etmeyen çocuklar dâhil değildir.

Gaziantep’te çocuk işçiliğinin yaygın olması iş kazalarından da belli olmaktadır. 2013’ten 2018’in ilk 5 ayına kadar Türkiye’de 319 çocuk iş kazasında yaşamını yitirmiştir. İş kazalarının en fazla yaşandığı üç il sırasıyla Adana, Şanlıurfa ve Gaziantep’tir. Evrensel gazetesinin bilgilerine göre; 5,5 yılda iş kazasında kaybeden çocuk işçilerin illere göre dağılımına bakıldığında Adana’da 24, onu 19 ölümlle Şanlıurfa, 18 ölümlle Gaziantep, 15 ölümlle İstanbul, 14 ölümlle Konya izlemiştir (Evrensel Gazetesi, 2018).

3. GAZİANTEP’TE YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARI

Türkiye’de sosyal devlet ilkesinin neo-liberal döneme kıyasla 1980’lerden önce daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Reel ücretler çalışanları enflasyonun etkisinden kısmen korumuş, Tarım Kredi Kooperatifler gübre, mazot ve düşük faizli kredi imkânları sunulmuştur. Çalışanların ücretleri tatmin edici olduğu gibi maaş ve çeşitli ikramiyeler verilmiş, herhangi bir geliri bulunmayanlar ise (dul, yetim vb.) çeşitli kalemler altında devlet destekleri almışlardır.

Aynı desteklemeler bugün de yapılmakta olsa da hem enflasyon karşısında ciddi manada eriyerek sembolik hale gelmiş, hem de kooperatifler ve birlikler serbest piyasanın gerekleri doğrultusunda dönüşmüştür⁸. Ancak Neo-liberal politikalar ile birlikte çalışanların reel ücretlerinde önemli kayıplar yaşanmış, gelir adaletsizliği artmış ve kırsal kesim destekleme teşvik ve hibe yardımlarında kesintilere gidilmiştir. Tarım sektörü üretimleri yıllar geçtikçe gerilemeye başlamıştır⁹. Neo-liberal politikalar ile birlikte 1980’lerden önce yoksullukla mücadelede politikalarında değişikliğe gidilerek “yönetilebilir yoksulluk politikası” tercih edilmiştir. Devletin yoksullara yönelik yardımları, 29 Mayıs 1986’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) kabul edilen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) çatısı altında birleştirilmiştir. SYDTF birçok kalemden yardımlar ve krediler sağlamıştır. Ancak yoksulluğun ilerleyen yıllarda daha da görünür olması ile birlikte BM ve DB desteği ile SYDTF’nin bütçesi artırılmıştır¹⁰. Bugün vakfın yoksullara yönelik ayni ve nakdi olmak üzere birçok yardım türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; şartlı eğitim, şartlı sağlık, şartlı gebelik, muhtaç asker ailesi, ilaç, engelli, yabancı, asker yakını, ev eşyası, terör zararı, gıda yardımı, kömür yardımı, engelli aylığı, 2022 sayılı engelli yaşlı aylığı ile birlikte şartlı nakit transferi (ŞNT¹¹) ev onarımı gibi daha başka 32 yardım kalemi bulunmaktadır¹². Yardımın amacına ve içeriğine baktığımızda yoksulluğun azaltmasına hizmet etmediği ve yoksulların kısa dönem ihtiyaçlarını gidermeyi amaçladığı görülmektedir. Bu tür yardım tarzının uzun vadede yoksulluğun azaltılmasından çok yoksulluğun yönetilebilir olmasına hizmet etmektedir. Bir yıldan az yardım alanların oranı %31,3, 1 yıl ve üzerinde yardım alanların oranı ise %68,7’dir. Yoksul hanelere yönelik gelir destekleri oldukça sınırlıdır. Yardım alanların çoğunluğunun bir yıldan fazla hatta daha uzun

⁸ 57. Hükümet (DSP-MHP-ANAP) Tarım Satış Kooperatifi ve Birliği’ni çiftçilerin aleyhine dönüştürmüş olan 4572 sayılı yasayı çıkartarak devletten gelen mali destekleri kestiği gibi kurumların özelleştirilmesinin de yolunu açmıştır (Aysu, 2008, s. 17-18).

⁹ Tarımın GSYİH içindeki payı, dönemler itibarıyla azalma göstermiştir. 1980 yılında %26,1 olan tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 1990 yılında %17,5’e 2004 yılında ise %11,2’ye düşmüştür (DPT, 2006).

¹⁰ SYDTF gelirleri 1986’da 78.642 iken 1990 828.081TL, 2000 yılında 523.414.785 TL ve 2010 yılında 2.292.256.839 TL’ye yükselmiştir (Yay, 2015, s. 28-29). Türkiye’de sosyal yardım niteliğindeki transferlerin GSYİH’ye oranı 2002 yılında sadece %0,3 iken bu oran 2011 yılında %1,18’e çıkarılmıştır (Yavuzkanat, 2013, s. 40).

¹¹ Ülkemizde 2001 ekonomik krizinden sonra DB aracılığıyla başlatılan ve son birkaç yıldır da Türkiye’nin olanaklarıyla devam ettirilen ŞNT uygulaması, yoksul çocukların eğitime devamı koşuluyla verilen bir gelir destek programıdır.

¹² Örneğin Gaziantep’in en büyük ilçesi Şahinbey’de, 2015-2018 yılı arasında 103.108 hane, 468.571 kişiye ayni ve nakdi yardım yapılmıştır. Sadece 2018 yılında 342.371 kişiye ayni ve nakdi yardım yapılmıştır (Şahinbey Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, 2019). Bu rakamlar her iki haneden birisine bir şekilde yardım gittiğini göstermektedir. Yapılan yardımların TL karşılığı ise 489.386.472’dir. Aynı şekilde Şehitkâmil SYDTF’nin 2015-18 yılları arasında yaptığı yardımların miktarı 317.757.591TL’dir. Nakit olarak yapılan yardım 178.000.772 TL’dir (Şehitkâmil Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, 2019).

zamandır yardım alması yoksulluğun sürdüğü ve devam ettiğini göstermektedir (Kahraman ve Gül, 2015, s. 357).

Türkiye’de olduğu gibi Gaziantep’te yoksulluk politikaları merkezi yönetim ve yerel yönetimler olmak üzere iki farklı koldan yürütülmektedir. Merkezi yönetimin illere gönderdiği doğrudan yatırım programları dışında¹³ esnaflara krediler ve yoksullara yönelik doğrudan yardımlar yapmaktadır. Merkezi yönetim doğrudan gelir desteği sağlamak amacıyla sürdürdüğü yoksulluk politikası özerk bir yapısı bulunan esnaf ve sanat kooperatifleri ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gibi kuruluşları devlet bankaları aracılığı ile fonlayarak esnaflara yönelik kredi paketleri sunmaktadır¹⁴. KOSGEB iş kurmak isteyen ve işini büyütmek isteyen girişimcilere yönelik eğitimler ve krediler sunmaktadır. Girişimci eğitim programlarıyla, istihdamın korunması, artırılması, geliştirilmesi ve işsizliğin azaltılması hedefleri çerçevesinde hem iş kurma imkânı sunulmakta hem de ilave istihdam imkânı amaçlanmaktadır.

Merkezi yönetimin başka bir yoksulluk politikası İşve İşçi Bulma Kurumu’nun (İŞKUR) üzerinden işsizlere yönelik kısa dönemli veya mevsimlik olarak istihdam politikası gütmektir¹⁵. Bu istihdam politikası genellikle 9 ay sürmekte ve geçici de olsa olarak işsizlik rakamlarını düşürmekte ve işsiz kalan vatandaşların bir süreliğine hayatlarını idame ettirmelerine katkı sunmaktadır. Ancak İŞKUR’un işe yerleştirme süreleri kısa olmasının yanı sıra istihdam oranı da yetersiz kalmaktadır. İŞKUR çalışma programına başvuran vatandaşların önemli bir kısmı emeklilerden ve ek gelir getirmek isteyen vatandaşlardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Gaziantep’te İŞKUR’a yıllara göre başvuru yapan kişi sayısı, 2016 yılında son yedi yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Toplam başvuru sayısı 2010 yılı ile karşılaştırıldığında 2016 yılında 41.677 kişi artmıştır (Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu, 2017, s. 2-3).

---

¹³ Gaziantep Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın (SBB) verilerine göre, 2014-2019 yılları arasında en çok yatırım alan il arasında ilk 10 il arasında değildir. SBB yatırım verilerine bakıldığında illere yapılan yatırım kalemlerine baktığımızda yatırımların aslan payı karayolları, devlet su işleri ve ulaşım sektörü olduğu görülmektedir. Kısacası SBB yatırım programları doğrudan yoksullukla mücadeleyi amaçlamamaktadır. Bknz. <https://www.sbb.gov.tr/yatirimlarin-illere-gore-dagilimi/>

¹⁴ Gaziantep Esnaf ve Sanatkarlar Odası’na bağlı 34.672 işyeri 33.071 esnaf ve 71 esnaf ve sanatkarlar odası bulunmaktadır. KOSGEB tarafından “Yeni Girişimci Desteği” kapsamında Gaziantep ilinde 2013-2018 yılları arasında 620 Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi düzenlenmiş 16.229 girişimci aday bu eğitimlere katılmıştır. 1.009 işletmeye 26.704.802 TL tutarında destek sağlanmıştır (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 2019).

¹⁵ İŞKUR 2016 istatistiklerine göre, 29.052 kadın, 73.500 erkek olmak üzere 10.2552 kişi işsizlik kaydı başvurusu yapmıştır. Açık iş oranı 52.785’tir ve işe yerleştirilenler kadın 3.549, erkek 19.153 toplam 22.702 kişidir. Kayıtlı işgücü kadın 33.182, erkek 81.109 toplam 114.291 kişidir. Kayıtlı işsiz 16.624 kadın, 33.462 erkek olmak üzere toplam 50.156 kişidir (İş ve İşçi Bulma Kurumu, 2017).

3. 1. Yerel Yönetimlerin Yoksulluk Politikası

Belediyelerin görev ve sorumlulukları büyüklükleri ve bütçelerine göre kanunlarla belirtilmiştir¹⁶. Belediyelerin İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar gibi asli görevleri dışında sosyal belediyecilik içerisinde tarif edilebilecek görev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Yasalar yerel yönetimlere mesleki kurslar açmak; tarım ve hayvancılığı desteklemek, kadın, çocuk ve yaşlılara yönelik mesleki, kültürel ve sanatsal merkezler ve kurslar açılması, okulların bakım ve onarımları, spor salonları, mabetlere, eğitim kurumlarına, yurtlara, okul pansiyonlarına ve hastanelere indirimli bedelle ya da ücretsiz olarak içme suyu, dezavantajlı gruplara yönelik destekler gibi şu an zaman zaman belediyeler tarafından yapılan birçok sorumluluklar yüklemektedir.

Yoksullukla mücadele konusunda yasaların verdiği yetki ve sorumluluklar yetersiz olmakla birlikte bu haliyle bile uygulamaları belediye yönetimlerin tercihlerine göre değişmektedir. Örneğin bazı belediyeler köylülerin kooperatif kurmalarını destekleyerek, sübvansiyonlarda bulunmakta (gübre, mazot, fidan), çiftçilerin ürünlerini gerek doğrudan satın alarak gerekse de pazarlanmasına destek olarak ekonomik olarak destek olmaktadır. Gaziantep'te Büyükşehir başta olmak üzere merkez ilçe belediyeleri tarım sektörüne yönelik destekleri gübre, fidan ve tohum desteğinde bulunmaktadır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (GBB) ve merkezi iki ilçe belediyelerinin hedef ve raporlarına bakıldığında yoksulluğu ve eşitsizliği azaltacak hedefler belirlendiği görülmektedir. Örneğin, GBB'nin hedefler ve önceliklerinde yoksullara yönelik politikalar şunlardır:

Sosyal Koruma

*Yoksulluğun nesiller arası aktarımının önlenmesi amacıyla başta eğitim olmak üzere temel kamu hizmetlerine erişimde fırsat eşitliği daha da güçlendirilecek; yoksullukla mücadelede sivil toplumun katılımı artırılacak ve yerel yönetimlerin rolü güçlendirilecektir.

*Sosyal yardım-istihdam bağlantısı güçlendirilerek yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesine yönelik programlara devam edilecektir.

¹⁶ Ayrıntılar için 5393, 5216 ve 6360 nolu ve ilgili yasalara bakılabilir.

*Sosyal hizmet ve yardım alanında nitelikli personel eksikliği giderilecek, aile yanında bakımı destekleyen modeller geliştirilecek, kurum bakımı hizmetlerinin standart ve niteliği iyileştirilecektir.

*Engellilere yönelik eğitim, istihdam ve bakım hizmetlerinin etkinliği ve denetimi artırılacak, bu kapsamda kaynaklar daha verimli kullanılacak ve fiziksel çevre şartları engellilere uygun hale getirilecektir.

*Yaşlıların kendi çevrelerinden uzaklaşmadan evlerinde bakımını sağlamaya yönelik hizmetler çeşitlendirilerek yaygınlaştırılacak ve yaşlılara yönelik kurumsal bakım hizmetlerinin sayısı ve niteliği artırılacaktır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2017, s. 35).

GBB'nin dezavantajlı gruplara yönelik sosyal destek hizmetlerinin artırılmasına yönelik hedefleri de bulunmaktadır. Ancak bu hedeflere yönelik gerekli stratejiler, araçlar, hedeflere yönelik raporlar ve hangi yöntemlerin takip edileceğine dair somut bir yol haritası bulunmamaktadır.

Gaziantep'te belediyelerin yoksulluk politikaları aşağı yukarı merkezi yönetimle paralellik göstermektedir. GBB ve diğer merkez belediyelerin yönetim biçimleri, bütçe yönetimleri, yardım politikaları merkezi yönetimle paralel bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. En başta her üç parti de iktidara bağlı başkanlar tarafından yönetilmektedir.. GBB belediye yönetim yapılanmasını Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne benzer biçimde değiştirmiştir¹⁷. İnşaat politikası Gaziantep'te de hızlı büyüyen bir sektör haline gelmiştir. TOKİ-belediye iş birliğinde birçok inşaat projeleri gerçekleştirilmiştir¹⁸. GBB ve diğer iki merkez ilçe belediye politikaları ve sosyal yardımlar İslami vurgularla görünür kılınmakta, billboard ve panolarda “hayırsever belediyecilik” anlayışları sergilenmektedir¹⁹. Belediyelerin yoksullara yönelik yardımlarının birçok kalemi vardır.

¹⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/belediyede-cumhurbaskanligi-modeli-uygulamasi/1453803>

¹⁸ TOKİ Gaziantep genelinde 36 konut ve işyeri projesi gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Belediyelerin kentsel dönüşüm projeleri TOKİ iş birliğinde yürütmektedir. Son 10 yılda belediyeler (özellikle Şahinbey ve Büyükşehir Belediyesi) birçok inşaat faaliyeti yürütmektedir. TOKİ ve belediyeler gerek hazine arazileri üzerinde gerekse de kentsel dönüşümler yoluyla ciddi bir konut üretimi faaliyetleri yürütmektedir. Sadece Şahinbey Belediyesi 8 binin üzerinde konut inşa etmiştir ve devam eden inşaat projeleri bulunmaktadır.

¹⁹ GBB ve diğer merkezi iki ilçe belediyeleri yönetim anlayışlarında İslami motifler çok yaygındır. Örneğin İslamiyet'te özel günlerde kutlama mesajları, çocukları kuran kursuna ve namaz kılmaya özendirme yarışmaları ve etkinlikler sıklıkla tekrar edilmektedir. Örnekler için bkz. <https://www.haberturk.com/gaziantep-haberleri/66791581-haydi-cocuklar-camiye-projesiyle-cocuklar-odullendirildi>, <https://www.youtube.com/watch?v=E2621BqurEw>

İlk olarak belediyelerin yoksul kesimlere yönelik en yaygın yardım türü aynı verilen yardımlardır²⁰. Bu yardımlar sadece alt gelir grubuna yönelik olmamakta, bazı özel günlerde devlet memurlarını ve STK'ları kapsayan daha geniş bir yelpazede devam etmektedir.

Gaziantep'te Büyükşehir, Şahinbey ve Şehitkâmil belediyelerinin yoksullara yönelik en önemli sosyal destek uygulaması konut edindirmedir. Bu politika yoksulların konut edinmesinde önemli bir destek sağlamaktadır. Söz konusu konutlar çoğunlukla hazine arazileri üzerine inşa edilmekte ve belediye-TOKİ iş birliğinde gerçekleştirilmektedir. Konut edindirme politikası genellikle hazine arazileri kullanılmakta, belediyelere gelir getirmesinden öte yönetimleri politik olarak güçlü kılmaktadır.

GBB ve diğer belediyelerin yardım politikalarından birisi muhafazakâr kimlik yapısının harcı olarak kurgulanan aile ve evlilik kurumunu teşvik eden sosyal yardımlar ve projeler yürütmektedir. İslami geleneklerle örülü yeni evli çiftlere aile okulu kursu, yeni doğan çocuklara hediye paketleri, tüp bebek destek merkezleri, yeni evli çiftlere hediyelerle aileye verilen değer gösterilmeye çalışılmaktadır.

Belediyelerin bir başka sosyal destek uygulaması sosyal tesisler ve meslek eğitim merkezleri aracılığı ile lise, üniversite sınavı ve yetişkinlere yönelik meslek edindirme kursları, sportif aktiviteler, taziye evleri ve kuran kursları gibi dini etkinlikler düzenlenmektedir. Gaziantep'te neredeyse her mahallede bir sosyal tesis bulunmaktadır. Sosyal tesisler, kütüphanesinden-kuran kurslarına kadar neredeyse muhafazakâr-İslami değerleri çerçevesinde hizmet veren belediye tesisleridir.

4. SONUÇ

1970'li yılların sonundan itibaren Batı Avrupa ABD'de başlayan neo-liberal yönetim politikaları ve yerel kalkınma ulusal devlet yapılarını aşındırarak kentleri mekân tutmuş ve kentler hızlı bir şekilde gelişmeye veya büyümeye başlamıştır. Kentlere akana yatırımlar ile birlikte kırsaldan ve çevre bölgelerden kent mekânlarına doğru yoksul nüfuslar birikmeye başlamış ve kentler büyümeye başlamıştır. Kentlerin büyümesi ile birlikte metropol kent diye tabir ettiğimiz mega kentlerin sayısı dünya genelinde artmaya başlamıştır. Kentlerde nüfusun birikmesi ile birlikte tırmanışa geçen kent yoksulluğu göz ardı edilemeyecek sonuçlar ortaya

---

²⁰ Yeni doğan bebek paketi, asker çantası, öğrencilere yönelik karne hediyesi, tekerlekli sandalye, sosyal market (yoksul ailelere yönelik kartla yapılan alışveriş), taziye çadırı, çeşitli hediyeler dağıtılması (ayakkabı, mont, kazak), erzak, kömür vb. eşya dağıtımları yapılmaktadır. Özellikle belediye yasalarında yapılan değişikliklerden sonra çiftçilere yönelik fidan desteği gibi birçok yardım kalemi bulunmaktadır. Ayrıca kamuya açık bir şekilde kentin çeşitli bölgelerinde yapılan yemek ikramları (iftarlar ve belirli günlerde yapılan yemek dağıtımları dışında yıl boyu dağıtılan çorba ikramları), yaygın bir yardım türüdür.

koyması ile birlikte siyasetin gündemine oturmuş ve yoksullukla mücadele tartışmaları başlamıştır.

Yoksulluğun dünyanın genelinde artmış olması 20. yüzyılın son çeyreğinde BM, DB ve İLO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yoksullukla mücadele ile ilgili toplantılar ve çok uluslu anlaşmalar ve projeleri tetiklemiştir. Bu sürecin son halkası BM yoksullukla mücadeleyi içine alan sürdürülebilir kalkınma politikalarını içeren bir dizi toplantılar gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülke tarafından imzalanan anlaşmalar gereğince ülkeler yoksulluğu uzun vadede azaltacak önlemleri koymayı taahhüt etmiştir. Türkiye'de bu ülkelerden birisidir. Yoksullukla mücadele programları daha sonra yerel yönetimlerin programlarına girmiş ve GBB söz belediyelerden birisidir. Ancak gelinen noktada gelişmekte olan kentlerin çoğunda olduğu gibi Gaziantep'te de kalkınma politikaları sadece ekonomik büyümeye odaklanmış, toplumsal kalkınma ihmal edilmiştir. Gaziantep gibi metropol kentlerde artan refahtan ücretli çalışanlar ve yoksullar eşit düzeyde faydalanamamıştır. Çoğu zaman durum yoksulların aleyhine seyretmiştir.

Gaziantep'te 1960'lı yıllarda artmaya başlayan kent yoksulluğu, neo-liberal politikaların uygulanmaya başlaması ile birlikte kentin sırtında taşıyamayacağı yük olmaya başlamıştır. Bir yandan kent merkezinde neo-liberal dönüşüme uygun yapısal dönüşümler devam ederken, diğer yandan toplumsal alanda (mekânsal, kültürel ve yoksulluk politikaları) İslami dönüşüm faaliyetleri yürütülmektedir. Yoksullukla mücadele politikaları yoksulluğun uzun vadede azalmasına hizmet etmediği gibi yoksullukla yönelik yardımlar sivil toplum örgütleri ile iş birliğinde ağırlıklı olarak sosyal sorumluluk projeleri olarak yürütülmektedir. Ancak BM yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasından çok yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. Bu durumda meslek edindirme kursları ve esnaf kredi destek paketleri dışında yoksullara gelir desteği sağlayacak politikalar geliştirilmemektedir. Var olan Kredi destekleri ve meslek edindirme kursları da yetersiz kalmaktadır. Geriye kalan ayni ve nakdi yardımlar yoksulların gününü kurtarmaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir. Söz konusu sosyal yardımlar “vatandaşlık hakkı ya da kamusal sorumluluk” olmaktan çıkarılıp bir tür “hayırseverlik” olarak sunulmaya çalışılmaktadır.

Yoksulluk politikalarından en önemlisi konut edindirme projelerinin yoksulların kira gibi önemli bir harcama kalemini ortadan kaldırmaya yönelik önemli bir projedir. Ancak bu politikanın artılarının yanı sıra yoksul kesimin kent dışına sürülmesine yani soylulaştırmaya, yoksulları uzun dönem borçlandırmaya ve inşaat-finans sektörünü de canlandırma gibi olumsuz sonuçları da bulunmaktadır.

Sonuç olarak ülkede Gaziantep’le sınırlı olmayan yönetilebilir bir yoksulluk politikası yürütülmektedir. Mevcut olan yoksullukla mücadele uygulamaları yoksulluğun uzun vadede ortadan kaldırılmasına hizmet etmemektedir. Söz konusu politikalara alternatif olacak, yoksulluğu orta ve uzun vadede ortadan kaldıracak esnafa ve çiftçiye yönelik uygun krediler hayata geçirilmeli, kooperatifler ve birlikler 1980 yılı öncesi yapısına getirilmelidir. 2000’li yıllardan sonra konut fiyatlarındaki orantısız artış göz önünde bulundurularak kent dışına alternatif ulaşımı zor olmayan bölgelerde maliyetine sosyal konutlar yaygınlaştırılmalıdır. Özelleştirmeler durdurularak hayati önem arz eden kurumlar kamulaştırılmalı (elektrik, doğalgaz, internet, sağlık ve ulaşım) ve hizmetler ücretsiz hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aysu, A. (2008). *Küreselleşme ve tarım politikaları*, İstanbul: Su Yayınları.
- Baloğlu, F. (2005). Kentsel yoksulluk: s. İstanbul’dan küçük bir kesit, *Journal of Economy Culture and Society* (31),231 – 249.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü. (2006). Kayıt dışı istihdam ve mücadele yöntemleri, Ankara: s. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/AhmetOguz_Sar%C4%B1ca.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2019)
- Birleşmiş Milletler. (2016, Ocak). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, New York: s. Birleşmiş Milletler. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (Erişim tarihi: 12.10.2017)
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). En çok Yatırım Yapılan İller. Ankara: s. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://www.sbb.gov.tr/kamu-yatirimlari/> (Erişim Tarihi: s. 05.02.2021)
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2006) Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı
- Dinçer B., Özaslan, M., ve Kavasoglu, T. (2003). İllerin ve bölgelerin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Eraydın, A. (2002). *Yeni sanayi odakları, yerel kalkınmanın yeniden kavramsallaştırılması*. Ankara: Ortadoğu üniversitesi Yayınları
- Ercan, F. (1996), “Kriz ve yeniden yapılanma sürecinde dünya kentleri ve uluslararası kentler: s. İstanbul”, *Toplum ve Bilim* (71), 61-95.
- Erman. T. (2016). *Mış gibi siteler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evrensel Gazetesi. (2018, 11 Haziran). Son beş yılda 319 çocuk işçi hayatını kaybetti, www.evrensel.net (Erişim tarihi: 11.10.2018)
- Florida, R. (2018). *Yeni kentsel kriz*. (Çev. D. N. Özer). İstanbul: Doğan Kitap.
- Friedmann, J. (1986) _The world city hypothesis’, *Development and Change*, 17, 69–84.
- Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü. (2019). *Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü derslik tablosu*. Yayımlanmamış rapor. Gaziantep: Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü.

- Gaziantep Sanayi Odası. (2019). Yıllara göre TİM 1000 ihracatçı firma listesi. <http://rakamlarla.gso.org.tr/tim/list> (Erişim Tarihi: s. 01.01.2020)
- Gaziantep Ticaret Odası. (2015). İçimizdeki Suriye -Gaziantep ortak akıl raporu 2. Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası
- Geniş, Ş. ve Adaş, E.B. (2011). Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 293- 321.
- Görüşmeci A, yüz yüze görüşme, 21 Haziran 2018
- Görüşmeci B, yüz yüze görüşme, 15 Temmuz 2019
- Güler, B.A. (2016). *Yeni sağ ve devletin değişimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Habertürk Gazetesi. (2019). “Haydi Çocuklar Camiye” projesiyle çocuklar ödüllendirildi. <https://www.haberturk.com/gaziantep-haberleri/66791581-haydi-cocuklar-camiye-projesiyle-cocuklarodullendirildi>. (Erişim Tarihi: 03.01.2020)
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin mekânları-eleştirel bir coğrafyaya doğru*. (Çev. B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar, Seda Yüksel), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin mekânları-eleştirel bir coğrafyaya doğru*. (Çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler*, (Çev. A. D. Temiz), İstanbul: Metis Yayınları.
- İnan, E. (2010, Temmuz 08). Türkiye'nin tam 33 ilinde yeşil kartlı sayısı çalışan sayısından fazla çıktı. www.gazetevatan.com (Erişim Tarihi: 10.08.2019)
- İpekyolu Kalkınma Ajansı.(2014). *TRC1 Bölgesi (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) istihdam raporu*. Gaziantep: s. İpekyolu Kalkınma Ajansı, <http://www.ika.org.tr> (Erişim tarihi: 04 Nisan 2019)
- İş ve İşçi Bulma Kurumu. (2018). *İşgücü piyasası araştırma raporu*, Ankara: İş ve İşçi Bulma Kurumu. www.iskur.gov.tr (Erişim tarihi: 01.02.2018)
- İş ve İşçi Bulma Kurumu. (2017). *İşgücü piyasası araştırma raporu*. Ankara: s. İş ve İşçi Bulma Kurumu
- Kaçar, Y. (2008). *Neo-liberal yapılanmanın kentsel mekâna yansımaları: s. Gaziantep Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi: Mersin.
- Kahraman, F. ve Gül, S.S. (2015). Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: s. Gaziantep Üzerine Bir Araştırma, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 339-366.
- Kalkınma Bakanlığı. (2011). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı
- Karadağ, M. (2012). “Muhafazakâr Anadolu burjuvazisi”-bir kesit: s. Gaziantep’in “muhafazakâr burjuvazisinin yaşam tarzları, tüketim pratikleri ve öznellikleri, *Birikim Dergisi* (278-279),55-60.
- Karaduman, A. S. (2019, Mayıs). *Gaziantep’te inşaat sektörü ve planlama. Kent*, İnşaat ve Ekonomi Kongresinde sunulan bildiri. Gaziantep: Mimarlar Odası/Gaziantep Ticaret Odası
- Keyman, E.F., Keyder, Ç., Genç, F, Badur A. K. ve Dilek, P. Y. (2017). *Kent-bölge: yerel kalkınmada yeni dinamikler Türkiye’nin kentlerinden kentlerin Türkiye’sine*. İstanbul: s. Türkiye Girişim ve İş Dünyası Federasyonu.
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. (2019). 2013-2018 yılları arasında girişimcilik kursları ve destek kredileri. Yayımlanmamış rapor. Ankara, KOSGEP.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

- Özdemir, A. & Çütçü, İ. (2017). *Çalışanların kayı dışı istihdama yönelik algıları ve uluslararası karşılaştırması: s. Gaziantep ili örneği*. 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda Sunulan Bildiri Kitabı. Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi, 501-522
- Sassen, S. (2001). *The global city*, Princeton University Press: New Jersey.
- Sipahi, E. B. (2006). Yoksulluğun küreselleşmesi ve kentsel yoksulluk: ekonomik ve sosyal boyutlarıyla Konya örneğinde yoksulluk, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* (6, 1), 172 – 189.
- Standing, G.(2009). Küresel dönüşümde emeğin yeniden metalaşması. A. Buğra ve K. Ağartan (ed.), “21. Yüzyılda Kari Polanyi’yi okumak” içinde (101-138). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahinbey Belediyesi. (2016). *Şahinbey Belediyesi sosyal market tanıtım filmi*. <https://www.youtube.com/watch?v=E2621BqurEw>. (Erişim tarihi: 10.10.2019)
- Şahinbey Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı. (2019). *Şehitkâmil İlçesi’nde 2015-2018 yılları arasında dağıtılan yardım*. Yayınlanmamış rapor. Gaziantep: Şahinbey Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
- Şehitkâmil Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı. (2019). *Şehitkâmil İlçesi’nde 2015-2018 yılları arasında dağıtılan yardım*. Yayınlanmamış rapor. Gaziantep: Şehitkâmil Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Vakfı
- Şenses, F. (2019). *Küreselleşmenin öteki yüzü: s. yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarlan, K. V. (2020). Pandemi günlerinde göçmen/mülteci emeği: geçmiş, bugün, gelecek, *Birikim Dergisi*, <https://birikimdergisi.com/guncel/10125/pandemi-gunlerinde-gocmen-multeci-emeği-geçmiş-bugün-gelecek>. (Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- Türk Dil Kurumu. (2020). *Yoksul nedir?* <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: s. 09. 09. 2020)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). *Harcama gruplarının istatistikî bölge sınıflaması düzey 2 bazında dağılımı istatistikleri*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1012. (Erişim Tarihi: 02.05.2020)
- Yavuzkanat, P. (2013). *Türkiye’de illerin yoksulluk riskinin ölçülmesi üzerine bir yöntem önerisi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: s. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
- Yay, S. (2015). 1980’den günümüze Türkiye’de sosyal yardım alanındaki gelişmeler ve sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* (Cilt 7 No 1), 18-33.

NEOLİBERALİZM VE ELEŞTİREL KURAM: NEOLİBERALİZMİN TEORİ VE PRATİK UYUŞMAZLIĞI

NEOLIBERALISM AND CRITICAL THEORY: DISCREPANCY OF THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Berkay COŞKUN¹

ÖZET

Neoliberalizm, uygulanmasından kaynaklanan toplumsal adaletsizlikler ve eşitsizlikler nedeniyle günümüzde hâlâ tartışılması gereken bir meseleyi teşkil etmektedir. Neoliberalizm yalnızca iktisadî değil, aksine, sosyolojik ve sosyo-psikolojik birçok veçhesi bulunan çok kapsamlı bir gerçekliktir. Onu sadece iktisadî bir gerçeklik olarak kabul etmek, toplumsal olanı iktisadî olandan soyutlayan indirgemeci bir Marksizm hatasına düşmektir. Dolayısıyla neoliberalizmi yalnızca iktisadî bir gerçeklik olarak ele almak, toplumsal gerçekliğin birçok yönünü gözden kaçırmaya yol açar. Bu nedenle onun iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutlarını birbiriyle ilişkili hâlde kavramak gereklidir. İşte Eleştirel Kuramın erken dönemi böyle bir kavrayışı olanaklı kılmaktadır. Erken dönem Eleştirel Kuram ile neoliberalizmi kavramanın elverişli olduğu düşüncesi, bu çalışmanın iddiasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, erken dönem Eleştirel Kuram temelinde neoliberalizmi iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutuyla değerlendirmektedir. Bunu yaparken neoliberalizmin teori ve pratik uyumsuzluğunu göstermek ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bunun için erken dönem Eleştirel Kuramla beraber neoliberalizmin iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik çelişkilerini ortaya koyuyorum.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Eleştirel Kuram, Psikopolitika, Yorgunluk Toplumu, Yalnızlık Toplumu

ABSTRACT

Neoliberalism is still an issue that needs to be discussed today due to the social injustices and inequalities arising from its implementation. Neoliberalism is not only an economic, but a very comprehensive reality that has many sociological and socio-psychological aspects. To accept it as just an economic reality is to fall into a reductionist Marxism mistake that abstracts the social from the economic. Therefore, it is necessary to grasp its economic, sociological and socio-psychological dimensions in an interrelated way. Early period of Critical Theory makes such a grasp possible. The idea that it is convenient to grasp neoliberalism with early Critical Theory constitutes the claim of this study. In this context, the study evaluates neoliberalism with its economic, sociological and socio-psychological dimensions on the basis of Critical Theory. While doing this, showing the discrepancy of theory and practice of neoliberalism constitutes the philosophical purpose of the study. For this, I reveal the economic, sociological and socio-psychological contradictions of neoliberalism along with early Critical Theory.

Keywords: Neoliberalism, Critical Theory, Psychopolitics, The Burnout Society, Desolation Society

---

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi,
E-posta: b.coskum03@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1458-4823

GİRİŞ

Yazının başlığına ismini veren, bir şeye, daha doğru bir ifadeyle bir gerçekliğin kendisine “eleştirel bakmak” ifadesi ile esas olarak Eleştirel Kuramın gözlerinden gerçekliğe bakmayı kastetmekteyim. Rocio Zambrana (2013), Okulun ikinci ve üçüncü kuşağıyla neoliberalizme bakmayı önerse de, bu yazıda Okulun ilk dönem kuşağının da neoliberalizme eleştiri sunmada kullanışlı bir yaklaşım sunduğunu iddia ediyorum. Bu iddia doğrultusundaki bir çalışma yakın bir zamanda, Charles A. Prusik’in (2020) kaleme almış olduğu *Adorno and Neoliberalism: The Critique of Exchange Society* (Adorno ve Neoliberalizm: Mübadele Toplumunun Eleştirisi) kitabında gerçekleştirildi. Negatif diyalektiğe dayanarak, neoliberalizmi öznellik boyutuyla sorgulayan Prusik, ortaya çıktığı dönemdeki politikaların ve iktisadî yapının farklılığına rağmen, neoliberalizmi Eleştirel Kuramla sorgulamanın olanaklı olduğuna ışık yakmaktadır. Erken dönem Kuram ile neoliberalizmi ve özellikle onun yarattığı iktisadî ve toplumsal krizleri açıklamaya çalışan başka bir çalışma ise Wolfgang Streeck’in (2016) *Satın Alınan Zaman* adlı çalışmasıdır. Çalışma, “... günümüz demokratik kapitalizminin finansal ve mali krizini 1960’ların sonu ve 1970’lerin başı yani Adorno’nun dönemini çevreleyen ve haliyle benim Frankfurt’ta öğrenim gördüğüm zamanki Frankfurt Okulu’nun kriz kuramları ışığında” ele almaktadır (Streeck, 2016, s. 38).

Yine de, neoliberalizmi salt ilk dönem Okulun gözünden eleştirmenin önünde pürüzler de bulunur. Okulun ilk dönemi Theodor W. Adorno’nun 1969’da, Max Horkheimer’in 1973’te hayatını kaybetmesiyle sonlanmıştı. Onların ölümlerinden yaklaşık 10-15 yıl sonra neoliberalizm, postmodernizm ve küreselleşme ön plana çıkmıştır.² Dolayısıyla kendilerinin, bu yaşanan gelişmeleri eleştirecek kadar ömürleri olmamıştır. Her ne kadar bu üçüne doğrudan bir eleştiri yönelmemiş olsalar da, arkalarında bıraktıkları kuramsal birikim, bu üçünün iktisadî, sosyolojik ve psikolojik temelde eleştirilmesini olanaklı kılmaktadır.

Kısaca yazının amacı da neoliberalizmi “eleştirel” olarak kavramak ve neoliberalizm eleştirilerine farklı bir boyuttan katkı sunmaktır. Dogmatik Marksizmin hatasına düşmekten kaçınmak maksadıyla ve neoliberalizmin sadece iktisadî bir gerçeklik olmaması nedeniyle, onu toplumsal ve sosyo-psikolojik boyutlarıyla değerlendirmek önem taşımaktadır. Adorno ve Horkheimer’in arkalarında bıraktıkları kuramsal birikim de, neoliberalizmi felsefi temelde iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutlarıyla eleştirme hususunda oldukça elverişlidir. Bu minvalde ilk bölümde eleştirinin ne olduğunu açıklıyorum; ikinci bölümde, neoliberalizmin iktisadî dayanaklarına odaklanıyor ve iktisadî çelişkilerini ortaya koyuyorum; üçüncü bölümde,

---

² Postmodernite, mevcut gerçeklikten soyut bir gelişme olmamakla birlikte, neoliberalizmle ve küreselleşmeyle gelişen, tıpkı modernite gibi, kapitalizmin bir evresini teşkil etmektedir. Bkz. Wood, 2003, s. 196-207.

iktisadî olanın toplumsal ve sosyo-psikolojik olanla bağlantısını kurabilmek için “biz” öznesinin parçalanması bağlamında yorgunluk ve yalnızlık toplumunu açıklıyorum; son olarak da “biz” öznesinin parçalanmasıyla bağlantılı olarak psikopolitikayı ele alıyorum._Yazıyı çalışma konuları önererek sonlandırıyorum.

1. ELEŞTİRİ NEDİR?

Burada, gerek gündelik yaşamda gerek akademik dilde yaygın olarak kullanılmasına karşın, “eleştiri” kelimesinin yeterli olmadığını belirtmek durumundayım. Eleştiri kelimesi, gündelik dilde bazı durumlarda şikâyet etmeyle karıştırılmaktayken, bazı durumlarda eleştirinin olumlu olabileceği ifade edilmektedir. Oysa ki eleştiri ne bir şeylerden şikâyet etme durumudur, ne de olumlu bir ifadedir – reformist değil yadsıyıcı bir etkinliktir eleştiri. Bu anlamlardaki eleştiri ifadesi “kritik” kavramını karşılamamaktadır.

Peki “kritik” ile ifade edilmek istenen nedir? Tüm olumlamaların ötesinde “kritik”, mevcut gerçekliği teori düzeyinde yadsıma eylemini ifade eder. Ancak bu yadsıma idealizmden çok diyalektik materyalizme dayanır. Horkheimer’ın (1937, s. 389) *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*’ın 14. dipnotunda belirttiği gibi: “Bu tutuma, bundan sonra "eleştirel" diyeceğiz. Bu sözcük burada salt aklın idealist eleştirisi anlamından çok, ekonomi politiğin diyalektik eleştirisi anlamında anlaşılmaktadır. Bu sözcük, toplumun diyalektik kuramının başlıca bir özelliğini imlemektedir.” İşte, Horkheimer, Eleştirel Kuram ismindeki “eleştirel” ifadesiyle, gündelik dilde kullanılan eleştiri kelimesinin aksine diyalektik materyalizm temelli “kritik” kavramına atıfta bulunmaktadır. Türkçeye “Eleştirel Kuram” adıyla çevrilmiş olan ifadenin Almanca’daki karşılığı “Kritische Theorie”dir. Dolayısıyla “eleştirel” ifadesi “kritik” ifadesini kapsamakta yetersiz kalmaktaysa da, verilenler ışığında Eleştirel Kuramın mevcut olanı yadsıyıcı bir nitelik taşıyan ve diyalektik materyalizme dayanan bir kuram olduğu açıktır. Eleştirinin de esas niteliği budur: “Eleştirel düşünce, “gerçek” çıkarlarını kuramsal terimlerle temsil etme iddiasında bulunduğu toplumsal güçlerin bir “ifadesi” değildir. Eleştirel düşünce, bu güçlerin kendisini hedef alır ve bu güçlerin dağılmasını amaçlar. Bir başka ifadeyle, sınıflı toplumun eleştirisi, çözümünü sınıf adına politikalarda değil, ancak sınıfın yadsınmasında bulur” (Bonfeld, 2013, s. 36).

Mevcut olanı yadsıyıcı bir kuram olan Eleştirel Kuram ile gerçekliğe bakmak, hâliyle adaletsizliği, eşitsizliği, özgürlüksüzlüğü üreten gerçekliği ve onu olumlayan her şeyin teori düzeyinde yadsınmasını getirecektir. Gerçekliğin teori düzeyinde yadsınmasını sağlayacak olansa, gerçekliği doğallaştıran ve gizemlileştiren idealist sistemlerin aksine, tüm bu doğallığın ve gizemliliğin ardındaki toplumsal ilişkileri açığa vuran Marksist kuramın kendisidir:

“Eleştirel düşüncenin etkisiyle ortaya çıkan kavramlar, bugünü eleştirirler. Marksçı sınıf, sömürü, artı-değer, kâr, sefilleşme, çöküş kategorileri, anlamının bugünkü toplumun yeniden üretiminde değil, bu toplumun doğru toplum olarak değiştirilmesinde aranması gereken, kavramsal bir bütünün uğraklarıdır” (Horkheimer, 1937, s. 366).

Genel olarak Eleştirel Kuramın bu Marksist boyutu ihmâl edilir ve kuramdaki araçsal rasyonalite, akıl tutulması, kültür endüstrisi kavramları, Aydınlanma, bilim ve akıl eleştirileri, çeşitli sosyal bilimler yaklaşımları ve yöntemlerine yönelik eleştiriler ve birçok felsefi görüşe yönelik eleştiriler, iktisadî olandan kopararak ele alınır. Oysa ki Eleştirel Kuram, mevcut olanı onaylayan düşüncelerin ya da çeşitli düşünceler içerisindeki mevcut olanı olumlayıcı öğelerin ifşaatını sunar. Ve bunu yaparken de, mevcut iddiaların aksine (Bottomore, 2016, s. 45-47; Slater, 1998, s. 172-174), hiçbir zaman Marx’tan kopmaz – yer yer Marx da bu eleştirilerin hedefi olsa da.

Tüm bunlardan hareketle, neoliberalizme eleştirel bakmak demek, onun mevcut olanı olumlayıcı yanlarını gözler önüne sermek demektir. Bunu yaparken de sınıf, kâr, büyüme, yoksulluk, sömürü gibi kavramlarla neoliberalizme yaklaşmak gereklidir. Daha net bir ifadeyle, neoliberalizme eleştirel bakmak, onu sınıfsal eşitsizlikler ve adaletsizlikler, büyüme ve genişlemek zorunda olan sermaye ile açıklamaktır. Bu adaletsizlik, eşitsizlik ve özgürlüksüzlüğü felsefi, sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla sorgulamak Eleştirel Kurama içkin olan bir görevdir. Bu yazının ortaya çıkmasına kaynaklık eden yaklaşım tam olarak budur.

Buradaki eleştirinin niteliğinin negatif olmasını göz önünde bulundurduğumuzda, bu yazının bazı kişilere, kurumlara, konumlara, okuyanlara rahatsızlık ve huzursuzluk vereceğini tahmin etmek mümkündür. Kuramsal anlamda yadsıyıcı bir etkinlik olarak eleştiri bugün arka plana düştüğü için, rahatsızlık ve huzursuzluk verecek olmasına rağmen, onu yeniden canlandırma girişimi toplumun gerçek bir resmini sunabilmek adına gereklidir. Eleştiriye ve eleştirmene yüklenen anlam, Adorno ve Horkheimer’in yaşadığı dönemden bu yana hâlâ aynıdır: Eleştiri sevilmez, eleştirmen ise bölücüdür: “Kim eleştirecek olursa, totaliter örgütlenmeleri aşmak isteyen birlik tabusuna karşı günah işliyor demektir. Eleştirmen bölücü olur ve totaliter dönemde akıl bulandırıcı biri...” (Adorno, 1969, s. 110). Tüm bölücülük günahına rağmen, negatifin yanında yer almak, yanlış hayatın günahlarının yanında bir hiç kalacağı ve onun varlığına en ufak bir katkı sunmaya içtenlikle karşı koyacağı için eleştirinin, doğrunun yanında konumlandırılmasını sağlayacaktır.

2. NEOLİBERALİZMİN İKTİSADÎ DAYANAKLARI

Sıkça belirtilen bir gerçeği tekrar ederek söze başlayacak olursak, 1980’lerden itibaren uygulanan neoliberalizm, Keynesçi politikaların da etkisiyle oluşan birikim ve kârdaki durgunluğa bir cevap olarak, daha net bir ifadeyle, sermayenin daha fazla genişleme ve büyümesi ihtiyacıyla gelişmiştir. Bu açıdan neoliberalizm, Keynesçilikle ortaya çıkan kapitalizme özgül çelişkilerin üstesinden gelme/aşma (overcome) amacıyla öne sürülmüştür (Faulkner, 2014, s. 365; Foster, 2011, s. 132-133). Ne var ki, üretim fazlası sorununu aşmaya yönelik ortaya atılan bu çözümün, Keynesçilikten pek de farkı yoktur; hatta aynı madalyonun farklı yüzünden ibarettir. Bu iddia, her ikisinin de, yaşanan çelişkilere yüzeysel yaklaştığını, kapitalizmin çelişkilerinin aşılabileceğine yönelik bir inanca dayandıklarını, çelişkilerin asıl kökenine (“insanları pazara bağımlı kılan koşullara”) değinmediklerini ve sınıflar arasında denge sağladığında çelişkinin giderilebileceğine yönelik bir düşünceden hareket ettiğini öne sürer (Wood, 2007, s. 171-174).

Kapitalizmin çelişkilerinin aşılabileceğine yönelik inanç, neoliberalizmin iktisadî dayanaklarını oluşturur. Bu dayanakların en önemlisi, neoliberal politikaların uygulanışının iktisadî büyümede artışı sağlayacağı, böylece insanlara refah getireceği, zenginliğin artacağı, kalkınmanın sağlanacağı, yaşam standartlarının iyileşeceği ve yoksulluğun minimize olacağına yönelik beklentinin kendisidir. Bu beklentinin gerçekleşmesini sağlayacak olansa serbest ticarettir. Buna göre, serbest ticaret iktisadî büyümeye doğrudan katkıda bulunacak ve yoksulluk önemli ölçüde azalacaktır (Deraniyagala, 2007, s. 174; Johnston, 2007, s. 226). Yoksulluğu ortadan kaldıracak olan en iyi yol yine kapitalizmin kendisine içkindir. Başka bir alternâtif yoktur: ““Yükselen dalga bütün gemileri yüzdürür” ya da “yukarıdaki zenginleşme aşağıya da damlar” varsayımıyla neoliberal teori, yoksulluğun (tek tek ülkelerde ve dünyada) ortadan kaldırılmasını sağlamanın en iyi yolunun serbest piyasalardan ve serbest ticaretten geçtiğini savunur” (Harvey, 2015, s. 72-73).

Bu tür tanımlamaların haricinde, neoliberalizmin en iyi yol olduğuna ve yoksulluğu ortadan kaldıracığına yönelik inanca karşı eleştirel konum alan bir taraf da bulunur. Bu konumu benimseyenler, neoliberalizmi, Batı’nın kendi piyasa anlayışını dezavantajlı konumda olan ülkelere dayatması olarak görür. Örneğin Joachim Hirsch, neoliberalizme emperyalizm boyutuyla yaklaşır. Ona göre esas olarak neoliberalizm, daha somut bir ifadeyle, “... tek tek ülkelerin yönetimini kapital kullanımının zorlamalarına daha dolaysız bir biçimde maruz bırakan ürün, finans ve kapital pazarlarının sistematik bir biçimde liberalleşmesidir” (Hirsch, 2005, s. 16). Ritzer ve Stepnisky de (2018, s. 610) şöyle bir açıklama getirir: “Neoliberalizm, çoğu zaman dönüp dolaşip Birleşik Devletler’e ve kendi refah ve özgürlük tanımlarını dünyanın

başka bölümlerindeki insanlara dayatmayı amaçlayan birkaç küresel örgüte (örneğin, Uluslararası Para Fonu) dayanır.”

Neoliberalizmin iktisadî dayanaklarından diğerini, onun devlet hakkındaki tutumu oluşturur. Genel kanı neoliberalizmin devlet müdahalesinin tasfiyesi anlamına geldiği şeklindedir. Neoliberalizmin bu yöndeki dayanağı, neoklasik iktisadî kuramla da örtüşür. Neoklasik kuram gibi neoliberalizm de devletin müdahalesini desteklemez. Bunun yerine piyasaların etkin olduğu anlayışını kabul eder ve devleti piyasanın kurallarını uygulamanın bir aracına indirger. Buna göre devlet, girişimcileri serbest bırakmalı, onların yatırımlarına engel olabilecek tüm uygulamaları düşük seviyelere çekmeli, bilindik ifadeyle deregülasyon uygulamalıdır (Johnston, 2007, s. 225-226; Saad-Filho, 2007b, s. 192). Bu bağlamda neoliberalizm, çok uluslu şirket sermayelerinin, herhangi bir devlet müdahalesi ile karşılaşmadan yerküre üzerinde serbestçe dolaşımını ifade eder (Foster, 2011, s. 171).

Neoliberalizmin diğer dayanağı, Protestanlık mitidir. Buna göre, çok çalışan insan başarır miti, sosyal yardımların azaltılmasının ardındaki düşünceyi verir.³ Bu düşünceye göre, sosyal yardımlardan faydalanan insanlar, bu yardımlar nedeniyle iş yaşamından kaçmaktadırlar. Ancak sosyal yardımlar azaltılırsa, istihdam artacak ve büyüme hızında artış sağlanacaktır. Neoliberalizmde, büyüme hızındaki düşüklüğün nedeni yine devlet müdahalesine, devletin yaptığı sosyal yardımlara veyahut sübvansiyonlara bağlanmaktadır. Bu nedenle devlet, büyüme hızını olumsuz etkileyecek tüm uygulamalarından vazgeçmelidir (Johnston, 2007, s. 226-228). Bu tarzdaki açıklamalara göre devlet, neoliberalizmin bir aygıtı durumundadır – neoliberal devlet, neoliberal bir aygıttır.

Neoliberal devletin rolü hakkında bu açıklamalardan farklılaşan yorumlar da geliştirilmiştir. Örneğin, E. M. Wood, neoliberal devleti farklı bir devlet müdahaleciliği türü olarak yorumlar. Buna göre devlet tamamen önemini yitirmemiştir, aksine piyasa merkezli hâle gelmiştir: “Yerleşik görüşün tersine neoliberalizm, devleti ilgisiz hale getirmemiştir. Aksine devletin kurumları ve pratikleri, neoliberal piyasanın ve ekonominin çıkarlarına daha iyi uyum sağlamaları için dönüştürülmüştür” (Ritzer ve Stepnisky, 2018, s. 608). Küresel dönemde devlet, Harvey’in (2015, s. 72-74) de belirttiği üzere, neoliberal politikaların uygulayıcısı, serbest piyasanın teşvikçisidir. Devlet, ticareti ve serbest piyasayı destekleyici uygulamalarda bulunmalıdır. “Neoliberalizm' sadece devletin sosyal koşullardan elini çekmesi değildir. Bir

---

³ Oysa ki mevcut düzende yüceltilen çalışmanın kendisi, azınlıkta olanların varoluşunu yeniden üretir yalnızca: “Çalışma hayatın zorunluluklarının üstesinden gelmek için, insanlığın yeniden üretimi için vardır. Çalışmanın başarısı çabayla sorunlu bir ilişki içindedir. Çalışma kesin, garantili bir biçimde çalışanların hayatını yeniden üretmiyor, onları çalışmaya ikna edenlerin hayatını yeniden üretiyor sadece. İnsanları çalışmaya razı etmek için emeğin kendinde şey olduğu safatasını yutturmak gerekir” (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 15).

aktif politikalar seti, entegre bir küresel pazarda kapitalist kârlılığı artırmak için tasarlanmış yeni bir devlet müdahalesi tipidir” (Wood, 2007, s. 251). Bonefeld’in (2013, s. 108) ifadesine göre neoliberalizm “zayıf bir devleti değil, “güçlü devlet”i gerektirmiştir.” Loïc Wacquant ise neoliberalizmde devletin metalaşmayı teşvik edecek ve piyasaları destekleyecek şekilde yeniden yapılandırıldığını ve düzenlendiğini ifade eder (Wacquant ve Akçaoğlu, 2019, s. 13). Arthur MacEwan’ın açıklamaları ise bu meselenin iyi bir dile getirilişidir:

“İktisadi meselelerin siyasi otoriteden yalıtılması yine de devletin zayıf olduğu anlamına gelmez. Aksine neoliberalizmin, özel mülkiyetin önceliğini güvence altına alacak, piyasaların toplumsal denetim üzerindeki egemenliğini muhafaza edecek, böylece de demokratik iktidarın işleyişini sınırlandıracak güçlü bir devlete gereksinimi vardır. Ayrıca, uygulanabilmesi için neoliberalizmin sıklıkla güçlü bir devlete, zaman zaman bir diktatör devlete gereksinimi olur.” (MacEwan, 2007, s. 287)

Neoliberal devlete dair ilk açıklama türü, devleti piyasa karşısında edilgen gören, piyasanın devleti belirlediği deterministik bir yaklaşımken, ikincisi piyasa ve devletin karşılıklı etkileşim hâlinde birbirlerini ürettikleri anlayışına dayanır.⁴ İkinci açıklama türünün gerçekliğin doğru kavranışı bakımından daha geçerli olduğunu belirtmek isterim. Devleti edilgen olarak gören anlayışın tersine, devlet, bir kurban konumunda değildir. Aksine, hem piyasa aktörleri hem devlet, neoliberalizmle beraber gelişen adaletsizlik ve özgürlüksüzlüklerin ortak üreticisidirler. Bu nedenle, devleti edilgen olarak gören anlayış, devleti piyasa karşısında kurban yerine koyarak gizliden veya açıktan neoliberal otoriter devletin uygulamalarını meşrulaştırmaktır. Bu, neoliberal otoriter devletin başındaki iktidarın sınıfsal çıkarlarının gizlenmesine aracılık eder. Ne de olsa onlar, piyasanın güdümünde olan birer kukladır. Ne var ki, neoliberal devletteki iktidarı sadece Batı’nın ya da piyasaların kuklası olarak görmek, bu iktidarın kendine özgül çıkarlarına perde çeker. Dolayısıyla piyasa ve neoliberal devlet karşılıklı etkileşim hâlinde birbirlerini yeniden üretirler ve bunun yanında, neoliberal devletin kendine özgül gelişme dinamiklerinin de bulunduğunu unutmamak önemlidir.

---

⁴ Çalışma kapsamında belirtmek gerekirse, erken dönem Kuramdaki piyasa ve devlet kavrayışı, neoliberalizm ve devlet ilişkisini kavramada elverişli değildir. Pollock, Adorno ve Horkheimer, yaşadıkları tarihsel-toplumsal bağlamın da etkisiyle, kapitalizmin tamamen devlet planlanmasına bağlı hâle geldiği ve *Laissez-faire* ilkesinin sona erdiği düşüncesindeydiler (Streeck, 2016, s. 56-58). Kuramın bu görüşleri, o dönemi açıklamada ufuk açıcı olsa da, bu bölümdeki açıklamalar da dikkate alındığında, günümüzle pek uygunluk sergilemez. Yine de Kuramın faşizm hakkındaki görüşleri günümüzde hâlâ değerlidir.

2.1. Teori ve Pratik Üzerine

İktisadî dayanaklar göstermektedir ki, teoride özgürleşmeye dayanan neoliberalizmin pratikteki tezahürü teoriyle çelişkilidir. Teorideki özgürlük pratikte özgürlüksüzlükle, kalkınma büyük borçlanmalarla sonuçlanmıştır. Bu aslında, E. M. Wood'un belirttiği ifadeye denk düşer: Keynesçilik de neoliberalizm de aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidir. İkisi de kapitalizmin çelişkilerinin özünü kavrayamaz. Neoliberal politikadaki teori ve pratik uyumsuzluğu bundan kaynaklanır. Neoliberalizm, çoğunluğa ne özgür ne de adaletli bir dünya sunmuştur. Felsefi temeli düalizme, yani ayırıştırıma dayanan kapitalizm,⁵ neoliberal politikalarla beraber katı düalizmi uygulamış, çokluklara hoşgörülü yaklaşıldığı bir dönemde, zenginler ve yoksullar arası uçurum artmış, gelişmiş ülkeler ile bunun haricindeki ülkeler arasında uçurum açılmış, toplum ve doğa arasındaki ilişki kriz niteliği kazanmış, toplumlar ve yönetimler arasında ciddi gerilimler oluşmuştur. Yaşananlar dahilinde John Bellamy Foster'ın (2006; 2011) neoliberalizmi tekelci kapitalizm ve emperyalizm ile ilişkili olarak değerlendirmesi yerindedir.

Neoliberalizm eleştirilerinin önemli kısmını yoksulluk meselesi ve üçüncü dünya ülkelerinin yaşadığı eşitsizlik konusu oluşturmaktadır. Bu noktada ortak ses, neoliberalizmin, teorinin aksine, tek taraflı bir şekilde özgürlük ve refah sağladığı yönündedir. Günümüzde dünya, ulus-öteleşmiş kapitalizmin tekelinin altındadır. Ve bu gerçeklik, neoliberalizmin teorideki özgürlüğünün, refahın ve kalkınmanın hangi taraf için geçerli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar çeşitli iktisadî eleştiriler mevcut olsa da, burada Üçüncü Dünya ve yoksulluk meselelerine yönelik eleştirilerle makaleyi sınırlıyorum.

Üçüncü dünya ülkeleri hakkındaki önemli sorunlardan birisi özelleştirmedir. Buna göre, özelleştirme ve deregülasyon, Üçüncü Dünya ülkelerinde Batı'nın sermayesinin dolaşımını ve dolayısıyla borçlarını arttırmış ve bu ülkeleri ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı hâle getirmiştir (Foster, 2011, s. 66).

Aslında günümüzdeki bu durum kapitalizm tarihinde yeni görülen bir şey değildir. Bonefeld'in (2013, s. 16) küresel kapitalizm için dediği bir sözü tekrarlırsak, "şimdi'yi anlayabilmek için geçmiş'ten çok şey öğrenebiliriz." Özelleştirmelerin dezavantajlı ülkeler adına yarattığı eşitsizliği anlamak için sadece yüz yıl öncesinin Şili'sine gitmek yeterlidir. Güney'de 1800'lü yılların yarısından sonraki dönemde gerçekleştirilen nitrat savaşları, Üçüncü Dünyada özelleştirme ve devlet denetimi konusunda aydınlatıcı verileri içinde barındırır. Zamanında İngiltere'nin desteğiyle Peru'ya ait nitrat bölgelerine savaş açıp kazanmış olan Şili'de, İngilizlerin kullanımında olan bu bölgeler, 1888 yılında Cumhurbaşkanı Jose Manuel

---

⁵ İktisadî olanın düalizme dayanması ve toplum içerisinde düalizmler yaratması ve bu düalizmlerin yaşamın çoğu alanını tesiri altına almasını düalizm hâlleri olarak adlandırmaktayım. Bkz. Coşkun, 2020.

Balmaceda tarafından kamulaştırıldı ve İngilizlerin çıkarına olan özelleştirme sonlandırıldı. Takip eden yıllarda Balmaceda İngiltere tarafından “diktatör”⁶ olarak ilan edildi ve Şili’de iç savaş gerçekleşti. Bu, elbette bir tesadüf değildir ve günümüzde Üçüncü Dünya ülkelerinde bu durum yabancı olmayan bir tablodur. 1891 yılında Balmaceda intihar etti ve sonrasında zamanla devletin denetimi azalmasıyla İngiltere adına işler tekrardan yoluna girdi (Foster, 2006, s. 308-311).

Bugünkü durumun Üçüncü Dünya ülkeleri açısından çok da bir farkı yoktur. Bu ülkeler, ya ulus-ötesi kapitalizmin kendi ülkelerinde dolaşmasına izin vereceklerdir ya da izin vereceklerdir: başka alternatif yoktur. Bugün Üçüncü Dünya’nın çeşitli ülkelerinde yaşanan iç karışıklık, iç savaş, terör olayları gibi durumların arkasında böyle bir gerçekliğin bulunduğu ortadadır. Aslında kendi dışındaki gerçekliği yadsıyan ve her şeyi kapsamayı amaçlayan kapitalizmin totaliter ve narsistik bozukluk sergileyen bir düzen olduğu tüm gerçekliğiyle ortadadır. Üçüncü Dünya’daki kalkınma projeleri, mevcut ekonomik düzenden dolayı Batı’ya borçlanan bu ülkelerin, borçları kapatmak için IMF’den neoliberal politikalara uymaları zorunluluğu karşılığında borç para almaları, uygulamak zorunda kaldıkları neoliberal politikalar nedeniyle içlerindeki yerli üretimin oldukça aşağı seviyelere inmesi ve bunun neticesinde bu ülkelerin ekonomik açıdan büyük oranda Batı’ya bağımlı hâle gelmesi, Batı’nın yine bu ülkelerin doğal kaynaklarını sömürmesi ve üstüne doğayı tahrip etmesi,⁷ doğal kaynakları ele geçirmek adına belirli bölgelerde terör ve savaş olaylarının patlak vermesi, yine bu Üçüncü Dünya ülkelerinin yerli üretim yoluyla ürünlerini dışarıya satmayı amaçlamaları sonucu bu ülkelerde iç savaş, darbe gibi olayların vuku bulması, kapitalizm, emperyalizm ve neoliberalizm üçlüsünün kol kola verdiklerini gösterir. Neoliberalizm sonucu Üçüncü Dünya ülkelerinde ortaya çıkan tablo büyük bir faciadır. Teoride tanımlanan özgürlük, dolaysız bir biçimde öznellik ile iç içe geçmiş, nesnel içeriği tamamen boşaltılmış ve belli bir merkezin çıkarlarının egemenliği altına girmiştir. Gerçekte yaşanan öznel aklın zaferidir; akıl tutulmasıdır (Horkheimer, 2016).

---

⁶ Bu kavramı tırnak içerisinde kullanmayı gerekli görüyorum. Çünkü, esasında bir söylem olarak “diktatör” Batı merkezli iktidarı içerisinde barındırır. Şili meselesinde de görüldüğü gibi, Batı’nın çıkarına göre davranmayan yöneticiler “diktatör” olarak etiketlenmektedirler. Bugün de bu durum Üçüncü Dünya’daki birçok yönetici için geçerlidir. Elbette bu yöneticilerin zorba bir yönetime başvurmadığını iddia etmiyorum ya da bu yöneticileri ve yönetimleri olumlamaya çalışmıyorum. Ancak Üçüncü Dünya ülkelerindeki, zorba yönetimleri tanımlamak için “diktatör” kavramına başvurmak, kavramın Batı merkezli olması ve belli bir araçsallığa dayanması sebebiyle, bu yönetimleri tanımlamak açısından kusurludur.

⁷ Bu durumun Türkiye’deki yakın zamanda en çok duyulan örneklerinden birisi de, Alamos Gold’un Kaz Dağları’ndaki altın arama çalışmalarıdır. Şüphesiz bu durumun ardında ekolojik krizin daha da derinleşmesine yol açan doğal kaynakların sınırsızlığını savunan serbest piyasa ticareti bulunur (Bermejo, 2014, s. 19).

Teorideki özgürlüğün, kimler adına özgürlük olduğu sarihtir. Oysa ki, özgürlük, adalet gibi ideler nesnel hakikâtle dolayımlanmış. Bunların görecilik ile hem teoride hem pratikte çarpıtılması, bu idelerin nesnel içeriklerinin boşaltılmasını ifade eder. Ne özgürlük ne adalet birileri adına iş görmez. Bu ideler, tüm insanlığın ve doğanıdır. Bu nedenle demektedir ki, küresel kapitalizm süreciyle beraber nesnel hakikâtle de tekel altına alınmıştır (Coşkun, 2021, s. 47-49). Bu nedenle piyasa önünde herkesin eşitliği bir aldatmacadan ibarettir. Ekonomik ve siyasî gücü elinde bulunduranlarla bu güçten yoksun olanlar arasındaki fark, eşitlik ilkesinin neden aldatmaca olduğunu gösterir Serbest piyasaya ekonomisi bu eşitsizliğin önüne geçeceği ve herkesin refaha kavuşacağı iddiasını kendi eliyle ilga etmiştir (Bermejo, 2014, s. 20).

Neoliberalizmle moda hâline gelen kalkınma planları da bir şehir efsanesine dönüşmüştür:

“Kalkınma, dünya sermayesinin merkezleri tarafından algılandığı biçimiyle, yalnızca tüm ülkelerin ve ekonomik etkinliğin her türlü tekel alanının piyasa güçlerine açılması yönündeki neoliberal gündemin takip edilmesi sayesinde sürdürülebilirdi. Ancak bu strateji, küresel Güneyi kalkındırmak bir yana, yalnızca çoğu üçüncü dünya ülkesinin ekonomik durgunluğunun daha da derinleştirilmesine ve çöküşüne ve zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyüyen uçurumun; çevrenin hızlanan yıkımı ile birlikte pekiştirilmesine hizmet etti.” (Foster, 2006, s. 259)

Yoksul ülkelerdeki kalkınma planları bırakın bu ülkeleri kalkındırmak bir yana hepsinin borçlarını katlamış, ekonomik çöküşe yol açmış, yoksulluğu artırmış, bu ülkeleri dış piyasalara daha fazla bağımlı duruma getirmiştir. Clarke’ın (2007, s. 92-93) haklı biçimde dile getirdiği gibi: “Her ne kadar serbest ticaret en gelişmiş durumdaki üreticilere zenginlik getirirse de, daha az gelişmiş durumdakilerin iflas ettiği, emekçilerin kitleler halinde işten çıkarıldığı ve bütün bir ulusun iktisadi faaliyetlerinin durma noktasına geldiği dönemsel krizlere yol açarak rekabet edemeyenleri yokluğa mahkûm etti.”

Neoliberal politikalar Üçüncü Dünya’yı büyük çöküşe sürüklemiş, Batı’da ise zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumun giderek açılmasına yol açmıştır. Bunun yaşanmasında neoliberal devlet de etkili olmuştur. Harvey’in (2015, s. 84) belirttiği gibi neoliberal politikalarla devlet, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi alanlardan büyük ölçüde elini çekmiştir. Sosyal devlet niteliğinden arınan neoliberal devlet, dezavantajlı konumda olanlara yönelik yardımların ve desteklerin önüne barikat koymuş ve bu kişilerin toplumsal konumlarına hapsolmasına yol açmıştır. Parası ve gücü olan hayatta kalır tarzındaki bir sosyal Darwinizm uygulaması, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun büyümesinin önündeki tüm engelleri

yıkmıştır. Tüm bu süreçlerle beraber neoliberal devlet, sosyal devleti aşındırmıştır (Saad-Filho, 2007a, s. 24).

Son olarak yöntemsel amaçla bir noktaya daha değinmek istiyorum. Buraya kadar yapısal değişimleri ve onun eleştirisini ele aldım. Genel itibariyle kapitalizme dair sunmuş olduğum imge, kendisinin oldukça güçlü olduğu yönündedir. Bu yanlış değildir. Mevcut ekonomik işleyiş, her şeyi bir kara delik gibi yutmakta ve oldukça güçlü yaptırımları bulunmaktadır. Her şey uyar mantığıyla hareket eden kapitalizm, varoluşunu sürekli kılabilme adına her şeyi kendi çıkarına kullanmaktadır. Ne var ki, tüm insanlar buna dünden razı değildir. Materyalist kuram, dogmatikleşip taşlaşmış olan ve mevcut olanı olumlayan Marksizm türüne mesafe koyar ve öznelerdeki bilinçliliği önemsiz addetmez (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 12). Günümüzde özgürlüksüzlükle yüzleşen, eşitsizlik ve adaletsizliğe uğrayan milyarlarca insan vardır. Ve bu insanlar çeşitli direnişler sergileyebilmektedirler. Bu nedenle mevcut ekonomik işleyiş o kadar da pürüzsüz değildir. Özgürlüksüzlüğe aşırı vurgu yapmak, “(...) mevcut durumun hâkimiyetini metafizik yollarla temdit eder, kendi değiştirilemezliğini ilan eder ve bireyi sesini kısım oturmaya teşvik eder ki zaten bireyin elinden de başka bir şey gelmez” (Adorno, 2016, s. 241). Dolayısıyla tek yönlü şekilde kapitalizmin gücüne odaklanmak, özneleri edilgen olarak düşünme hatasına düşmek olacaktır. Kapitalizm her şeyi kapsayıcı olmasıyla oldukça güçlüdür; ancak günümüzde emekçilerin direnişlerini, küreselleşme ve neoliberalizm karşıtı hareketleri görmezden gelmemek de önemlidir. Yine de güç terazisinde hâlâ mevcut ekonomik işleyiş ağır basmaktadır.

2008 krizinden sonra neoliberalizmin öldüğü ilân edilmiştir (Bonefeld, 2013, s. 108). Ne var ki bir sonbahar günü ölülerini gömen bu politikalar, hâlâ oturmuş bir iskemlede ölüsünü bekliyor. 2008 krizinden sonra neoliberalizmin öldüğünü söylemek acelecilik olur sadece. Bu nedenle neoliberalizmi tartışmak hâlâ önemini sürdürüyor. Ne var ki bu tartışmayı, Eleştirel Kurama uygun olarak sadece iktisadî boyutuyla ele almak yetersizdir. Bu bölümde aktardığım iktisadî gelişmelerin bir de insanlar üzerindeki sonuçları bulunmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizmi sadece iktisadî değil, sosyolojik ve sosyo-psikolojik olarak da değerlendirmek eleştirel kavrayış açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde, insanlar arası etkileşimlere ve psikolojik durumlara odaklanarak neoliberal politikalarla gelişen adaletsizliği ve özgürlüksüzlüğü farklı bir boyuttan ele alıyorum.

3. PSİKOPOLİTİKA: METAFİZİĞİN DİYALEKTİĞİ

Bu başlığın ortaya çıkmasına aracılık eden düşünce, toplumsal olanla iktisadî olanın birbirinden soyut olmadığı şeklindeki yaklaşımdır (Marx, 1979). Yazının bu kısmı sosyolojik

ve sosyo-psikolojik temelde hazırlanmakla birlikte bu ikisi iktisadî olanla dolayımli olarak ele alınmıştır. Neoliberalizmi salt iktisadî bir gerçeklik olarak düşünmek, iktisadî olanı toplumsal olandan soyutlayan indirgemeci bir Marksizm hatasına düşmektir. Oysa ki neoliberalizm, şehir planlaması, eğitim, yerel yönetimler, özneler arası etkileşimler, psikolojik durumlar gibi birçok noktaya doğrudan ya da dolaylı temas eder.

Bu başlık altındaki temel derdim, önceki bölümlerle de bağlantılı olarak neoliberal iktidar tekniği olan psikopolitikanın özneleri nasıl monadlaştırdığını göstermek ve bu durumun yarattığı sosyo-psikolojik ortamı gözler önüne sermektir. Bunun için ilk olarak psikopolitikanın ortaya çıktığı toplumsal ortamı yorgunluk ve yalnızlık toplumu üzerinden değerlendiriyorum. Psikopolitikanın uygulanması için belirli bir toplumsal ortam gereklidir. “Biz”in güçlü olduğu bir ortamdan ziyade neoliberal politikalarla doğrudan ya da dolayımli olarak zayıflayan “biz” ilişkilerinin hakim olduğu bir ortamda psikopolitika daha etkili bir şekilde uygulanır. Bu nedenle öncelikle “biz” öznesinin parçalanması bağlamında yorgunluk ve yalnızlık toplumunu açıklıyorum.

Ardından psikopolitikanın örneklerle ne olduğunu ve ne tür bir işlev gördüğünü açıklığa kavuşturuyorum. Diğer bir deyişle psikopolitikanın nasıl işlediğini ortaya koyuyor ve sosyo-psikolojik etkisini gösteriyorum. Tüm bunları yaparken Kuramın bireysel olan toplumsal ve iktisadîdir yaklaşımını takip ediyorum. Meseleyi salt birey üzerinden anlamaya girişen yaklaşıma mesafe koyuyorum: “Gerici eleştiri, bireyin çürüyüşüne ve toplumun bunalımına işaret ederken çoğu zaman keskin gözlemlerde bulunur, ama bu durumun ontolojik sorumluluğunu da yalıtık ve içsel bir şey olarak kendinde-bireye yükler” (Adorno, 2017, s. 156). Oysa ki bu, toplumu, bireyin eylemlerinin toplamına indirgeyen yaklaşımların hatasına düşmektir. Burjuva düşüncesidir bu: öyle ki, yoksullukla yüzleşen kişileri kendi akılsızlığıyla suçlayan rasyonaliteden hiçbir farkı yoktur (Horkheimer, 1935, s. 160). Fakat, “biz”in parçalanmasını ya da monadlaşma eğilimini dolaysızca bireye bağlamak yerine, bireyin yaşadığı anlamsızlık ve huzursuzluk hislerinin dolayımli olduğu yapısal gerçekliği görmek, düşüncüyü gerici eleştiriden kurtarır ve radikal eleştiriye ulaştırır.

Radikal eleştiri bireyi, bilincini ve bilişsel durumunu mevcut gerçeklikten yalıtmaz. Bireylerin birbirinden yalıtılmışlığı, Leibniz’in, monadların⁸ durumunu, kendi içsel dinamiklerine dayandırmasından farklı olarak, iktisadî ve toplumsal olanla dolayımli olarak

---

⁸ Leibniz’de monad bölünemez olan en küçük birimdir. Bir monad diğer monadlardan soyuttur. Adorno bu bağlamda monadı burjuva bireyi olarak ele alır. Bu çalışma kapsamında ise monad ifadesini atom ve ego anlamında kullanmaktayım. Monadlaşma ile kastettiğim de öznelerin atomlaşması ve egolaşmasıdır. Diğer bir deyişle öznelerin, diğer öznelerden soyut bir şekilde kendi gerçeği içine hapsolmesini monadlaşma olarak ifade ediyorum.

gelişmiştir. Bu nedenle radikal eleştirinin bireysel olan toplumsal ve iktisadîdir yaklaşımı meseleyi kavramada önemlidir:

“Birey tam da bir mutlak olarak, mülkiyet ilişkilerinin bir yansımasıdır. ... Sadece toplumla iç içe geçmiş değildir birey; varlığını da sözcüğün en düz anlamıyla topluma borçludur. Bütün içerikleri toplumdan ya da nesnesiyle ilişkisinden gelir. Bu ilişkiyi ne kadar özgürce geliştirir ve yanı sıra o kadar zenginleşir; buna karşılık, bir köken olarak sahiplendiği ayılma ve sertleşme onu kısıtlayıp yoksullaştırır.” (Adorno, 2017, s. 161)

3.1. Yorgunluk Toplumundan Yalnızlık Toplumuna

*“We are safe inside
While they burn down
Our house...”⁹*

Aslında içinde bulunduğumuz düzende, yaşamakta olduğumuz monadlaşma eğilimi pek de yeni değildir – ancak bu eğilim günümüzde oldukça ileri seviyelere ulaşmıştır. Bu eğilimin kendisi, zamanında Machiavelli, Spinoza’nın ortaya koydukları burjuva bireyi anlayışında da görülür. Bu birey anlayışı, herkesin kendisinden sorumlu olduğunu, kimsenin birbirine karşı hiçbir sorumluluğu olmadığını, herkesin kendi çıkarının peşinden kendisinin koşması gerektiğini bildirir (Horkheimer, 1935, s. 159-160).

Bu birey anlayışı, tam da metafiziğin yaşamın merkezinden atılmasının tasarımı olduğu ve bu dünyanın önem daha fazla kazandığı bir dönemin birey anlayışını oluşturur. Aslında bu anlayış, kendi çıkarını düşünen piyasa odaklı bireyi anlatır. İşte, bu bir zamanların piyasa bireyi, bugün gündelik yaşam dünyasında karşımıza sürekli çıkan herhangi biridir. Bir zamanlar piyasadaki aktörlerin zihniyetini tanımlayan bu durum, günümüzde toplumdaki bireylerin önemli kısmında görülmektedir.

Günümüzde “biz” olma eğilimleri tamamen kaybolmamışsa da atomlaşma daha ön plana çıkmıştır. Günümüz özneleri artık kendi başlarındadır. Bu özneler, en yakınlarına karşı dahi mesafelilik hissederler. Özneler arasında birbirlerine karşı duvarlar örülmüş, kimsenin “kendisinden başka dostu” kalmamıştır. Bariz şekilde, neoliberal politikaların uygulanmasıyla beraber yaşanan tüm gelişmelerden sonra monadlaşma toplumu sarmalamaya başlamıştır.

İçinde bulunduğumuz dönemde özne kendisini, anlamını kaybetmiş bir ağ içerisinde bulmaktadır. Tüm yaşam öznenin kontrolünün dışında onu belirlemektedir. Üstelik ona karşı direnebilecek bir “biz”in gücünden de yoksundur; kendi başındadır. Ortada herhangi bir direniş

⁹ Get Well Soon adlı müzik grubunun bir parçası.

gösterecek “biz” yoktur; ayrıca, öznelerin yaşamın ağırlığını ve anlamsızlığını başka kişilerle paylaşıp içini dökeceği “biz” ilişkileri de oldukça azalmıştır. Günümüzde özneler içsel boşluklarını, gerilimlerini, yaşamın anlamsızlığını öznelerle değil nesnelere etkileşim kurarak (tüketim, sosyal medya vs.) giderme yolunu tercih ediyorlar. Ne var ki, bu kocaman bir trajedidir – kendi yaşamının artık özneye ait olmamasının trajedisi (Simmel, 2009, s. 341).,

Özneleri yaşama bağlayan en önemli hususlardan biri kendi varoluşlarına ve yaşama anlam kazandırmalarıdır. Özne, çeşitli nedenlerden ötürü kendi varoluşunun ya da yaşamın anlamsızlığını deneyimlediği her an ızdırap hissi yaşayabilir. Bu ızdırap, varoluş ile yaşam arasındaki çelişkinin öznenin psikolojisinde açığa çıktığı andır. Oysa ki özneler, kendi varoluşlarının ve yaşamlarının anlamını kendileri tayin edebildiklerinde bir yere kadar kendi bireyselliklerini ve özerkliklerini sağlayabilirler. Ne var ki, özneler anlamsızlık hissi içerisindeyse ve yaşama içkin olan anlam gözlerden silinmişse önemli bir çelişki tezahür eder. Öznenin yaşama tutunabilme çabası ile mevcut olanın özneler üzerindeki ağırlığı arasındaki çelişkidir bu: “Modern hayatın en derin sorunları, ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, dışsal kültür ve hayat tekniği karşısında, bireyin, varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini koruma talebinden kaynaklanır” (Simmel, 2006, s. 85).

Özne ne kadar yaratma gücüne sahipse yaşam o kadar anlamlıdır. Yaşam, ne kadar özneye aitse o kadar anlamlıdır. Bundandır öznelerin anlamsızlık içinde olmaları. Varoluşun ağırlığını değil, yaşamın ve mücadelenin ağırlığını hisseder özneler bugün. İşsizliğin, işten çıkarmaların, geçim sıkıntısının, çocuk büyüme probleminin, toplumsal adaletsizliğe maruz kalmanın, gelecek kaygısının ve tüm bunlara direnecek güç bulamamasının ağırlığını hisseder özne. Neoliberalizm giderek yoksullaşan kesimin günlerini, ayın sonunu nasıl getireceğini, borçlarını nasıl ödeyeceğini, ailesine nasıl para yetiştireceğini hesaplama mesaisiyle doldurmuştur.

Bugün toplum önemli ölçüde yorgun – yaşamın ağırlığının getirdiği bir yorgunluk toplumu söz konusu. Yorgunluk toplumu ile Han'ın (2015) belirttiği, öznelerin sürekli performans gösterme durumunda oldukları aktiflik toplumundan bahsetmiyorum. Yorgunluk toplumunu, var olmak ile mevcut olan arasındaki gerilimin yarattığı toplumun genel psikolojik durumu olarak ele alıyorum. Toplum bugün negatif olandan dolayı yorgun: tek tek saymak gereksiz; özetle toplumsal adaletsizlikler, eşitsizlikler, özgürlüksüzlük yoruyor insanları. Adaletsizlikle, özgürlüksüzlükle, eşitsizlikle mücadele etmekten yorgun insanlar. Yaşama tutunma gücü düşüyor. Gençlerin geleceği karanlık: Bir tarafta ekonomik kriz, diğer tarafta ekolojik kriz. Adalet yok, akıl yok. Acı var, sömürü var, yaşamı ölümler hâlinde sürmek var... Bu yorgunluk negatif olana maruz kalan herkesi tüketiyor.

Yorgunluk toplumu yalnızlık toplumu yaratır. Herkesin yorgun olduğu bir toplumda özneler yalnızlaşır. Herkes kendisiyle kalmak ister. İnsanlar o kadar yorgunlardır ki sadece kendi dertlerini işitirler. İnsanları kent yorar, iş yorar, negatif olan yorar. İnsanlar yoruldukça, dinlenmek için kendi kabuklarına çekilirler; başka bir ses işitmek istemezler. Çünkü her an kafalarının içinde iş yerindeki sesler, şehrin içindeki sesler yankılanır – bu ses özneleri sağır edencesine yankılanır. Böylece özneler, yalnızca kendilerini düşünür hâle gelirler. Sonuç olarak “biz” parçalanır ve toplum, kendi kabuğuna çekilmiş, dışarıya penceresi olmayan öznelerle sarmalanır. Neoliberal dönemin yarattığı toplum nihayetinde budur.

Mevcut üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı psikolojik durum, özneleri salt kendi çıkarlarını önemseyen, kendi işini kendisi gören ve “biz”in gücünü unutmuş monadlara dönüştürmektedir. Bugün “biz”, neoliberalizm ve neoliberal otoriter devletin iş birliğiyle ilga edilmektedir. İkinci bölümde de değindiğim üzere, en ufak kolektif “biz” oluşumları dahi neoliberal otoriter devlet tarafından engellenir:

“Kolektif müdahaleler isteyen toplumsal hareketlerle karşılaştığında neoliberal devlet, bazen baskıcı bir şekilde, müdahale eder ve savunması beklenen özgürlükleri reddeder. Ama bu durumlarda kullanabileceği bir de gizli silahı vardır. Uluslararası rekabet ve küreselleşme, devletlerin neoliberal gündemlerine karşı duran hareketleri terbiye etmede kullanılabilir. Eğer bu işe yaramazsa, o zaman devlet neoliberalizm karşıtlığını bastırmak için ikna, propaganda ya da, gerektiğinde, kaba kuvvet ve polis gücüne başvurabilir. Bu tam da Polanyi'nin korktuğu şeydir: Liberal (ve dolayısıyla neoliberal) ütopyacı proje nihayetinde ancak otoriterliğe başvurarak sürdürülebilir. Azınlığın özgürlüğü için çoğunluğun özgürlüğü kısıtlanır.” (Harvey, 2015, s. 77-78)

Byung-Chul Han'ın (2017, s. 123) da belirttiği üzere: “Toplumsal güç sadece ortak bir davranıştan, bir Biz'den doğar. Toplumun egolaşması ve atomlaşması ise ortak davranış alanlarını radikal oranda daraltmakta, bu şekilde kapitalist düzene gerçekten meydan okuyacak kuvvette bir karşı gücün oluşmasını önlemektedir.”

Mevcut olan, özneleri anlamsızlık içinde var olmaya zorlar. Ne var ki özneler hayata bağlanmak adına anlam arayışı içerisine girerler. İşte psikopolitika yorgunluğun ve yalnızlaşmanın hakim olduğu böyle bir dönemde devreye girmiştir. Günümüz özneleri ruhunu ve anlamını kaybetmiş bir maddi dünyaya sıkışıp kalmışlardır. Fakat her tür “biz” bağları giderek çözüle de, özneleri yaşama bağlayan metafizik hâlâ varlığını sürdürmektedir. Tek farkla – onu artık özneler elleriyle yaratmıyorlar; metafizik düzene içkin bir ideoloji hâline gelmiştir. Diğer bir deyişle, özneler yaşamlarının anlamını kendi elleriyle yaratmıyorlar.

Neoliberalizmle ilişkili olan yeni tür metafizikler artık özneler için hazır anlamlar üretiyor. Bunu sağlayan da psikopolitikanın kendisi oluyor.

3.2. Psikopolitika ve Neoliberal Özne

Günümüz toplumları öylesine aydınlanmışlardır ki, metafiziğin egemenliği varlığını, her tür “biz”in ortadan kalkmasına rağmen hâlâ sürdürmektedir. Weberyenler aşağı yukarı şunu ifade etmeye çalışırlar: Modern hayat, metafizikten arınmış bu hayat, insanın maddi dünyaya terk edilmiştir. Tinin olmadığı bu hayat anlamını yitirmiştir (Vandenberghe, 2016, s. 163). Ne var ki, ne metafizik ne tin modern yaşamla ya da kapitalizmle ortadan kaybolmamıştır. Metafizik, bugün yeryüzüne yayılma zaferine ulaşmış uygarlığın gökyüzünde bir parıltı olarak gözleri kamaştırmakta, ihtişamlı uygarlığın bayrağını sallamaktadır. Metafizik belki de, önceki dönemlerden daha da güçlü ve donanımlı bir şekilde zirveye yakın bir konumdadır. Metafiziğin böylesine güçlü olduğu bir dönemde anlamın öznel üretiminden başka ne bulunabilir ki?

Yaşamın şeyleştiği bir dünyada hayatın anlamının ne olduğu sorusunu sormak çıkarıcı kişiliğin yüzüzlüğüdür. Anlamın yitip gittiğini söylemek ise anlamı yaratan öznenin ölümünü ilân etmektir. Esasında modern yaşamda özne, anlam yitimine uğramamıştır. Aksine, modern yaşamda, anlamı kendi eliyle yaratan özne yitip gitmiş, özne anlamı dışarıda aramaya başlamıştır. Özneler esas olarak, hayatın kontrolünü kendi ellerinde hissetmedikleri dönemlerde hayatın anlamını dışarıda aramaya başlarlar. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yayınlanan *Varlık ve Zaman* (Heidegger, 2008) ve İkinci Dünya Savaşı ortasında yayınlanan *Varlık ve Hiçlik* (Sartre, 2009) gibi varoluşçuluğun temel kitapları bu durumu doğrular niteliktedir. Bunun gibi, özellikle "biz"in kuvvetli olduğu, insanların birlikteliklerinin hayata anlam kattığı yıllar olan 1960'larda varoluşçuluğun önemini kaybetmesini de bu temelde anlamak gerekir.

Hayatın kontrolünü önemli ölçüde kaybettiğimiz zamanlarda, anlam arayışında olmanın insanı hayata bağlayıcı bir etkisi vardır. Anlamı olmayan bir hayat özneyi ya giderek sağlıksız bir psikolojiye ya da yok oluşa sürükler.¹⁰ Bu nedenle yaşamını sürerli kılabilmek adına özne

---

¹⁰ Bu açıdan düşününce, her ne kadar psikoloji literatüründe buna dair bir veri bulunmasa da, kaygının, umutsuzluğun, karamsarlığın yaygınlığının bir nedeni burada aranabilir. Yaşamın anlamsızlığını deneyimleyen özne karamsarlığa, umutsuzluğa sürüklenebilir; daha ileri seviyelerde ise intihara meyilli duruma gelebilir. Bu duruma anlamsızlık hissi neden olduğu kadar, anlamsızlık hissini dolayımış olan gerçekliğin kendisi de neden olur. Deyim yerindeyse, dolaylı ya da doğrudan, mevcut olan, öznelerin psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemekte, ileri seviyede ise özneleri intihara sürüklemektedir (Geçtan, 2016, s. 9). Buna çok yakın bir tema Emile Durkheim'da da bulunur. Buna göre, genel ile bütünleşememenin yarattığı bencil intihar türü bu konuya yakınlık sergiler (Durkheim, 2013, s. 202-203). Bu çalışma bağlamında söylesek, yaşamla bağı gittikçe zayıflayan özne giderek intihara meyilli hâle gelir. Son zamanlarda çeşitli haber kaynaklarından sıklıkla duymakta olduğumuz intihar haberlerinin, mevcut durumun sürmesi dahilinde artması beklenebilir.

bir şekilde anlama ihtiyaç duyar. Ancak anlamı kolektif yoluyla üreten öznenin ortadan kayboluşu, onu anlamı dışarıda bir yerlerde aramaya zorlamaktadır. Bu arayış illa mevcut olanın kendisinden bir kurtuluş çabası değil, çoğu zaman, mevcut olanın içerisinde yaşamını anlamlı kılabilmenin arayışıdır.

“Biz”le üretilmeyen anlamın üretimini artık yeni tür metafizikler sağlamaktadır. Yeni tür metafizikler, bir tür varoluşçuluk ve spiritüalizmle yoğrularak “hayatın anlamı ne?” sorusuna “denge, kendin olmak, kendini keşfetmek, akış durumu” gibi içi boşaltılmış hazır cevaplar veren düşüncelerin hepsidir. Yeni tür metafiziklere göre, özneler hayatı akışına bırakırlarsa, hayatın ritmine ayak uydururlarsa, şimdiye odaklanır ve anda kalırlarsa, her şeyin farkındalığına ulaşırlarsa, bu yaşam içerisinde kendilerine bir amaç edinirlerse anlamsızlık ortadan kalkacaktır. Bu düşünce, öznelerin isterlerse başaramayacakları hiçbir şeyin olmadığı yanılsamasını bir düstur olarak öznelerin bilinçlerine kazır. İşte bu mistik, içi boşaltılmış, nesnel içerikten yoksun, aşırı bireycilikle sarmalanmış, özneliğe indirgenmiş ve mevcut olanı olumlayan tüm düşünceler kişisel gelişim kitaplarında, ‘bestseller’ kitaplarda, ‘mindfulness’ ta¹¹ kişisel gelişimcilerin veya yaşam koçlarının söylemlerinde ve TEDx konuşmalarında¹² yer bulur kendilerine.¹³ "Ruhanilik ya sert bir kayaya ya da bir bataklığa dönüştü. "Hayatın anlamı" sorusu şimdi guruların, ruhani masörlerin, muhteva üreten teknolojistlerin ve üfürükçü ruh sağaltıcılarının ellerindeydi. Artık doğru tekniklerle bir ay gibi kısa bir sürede anlamsızlıktan sıyrılmamız garanti edilebiliyordu" (Eagleton, 2012, s. 36). İşte neoliberal dönemde ortaya çıkan bu yeni tür metafiziklerin üreticileri, bu tür ruhaniler, kişisel gelişimciler, yaşam koçları, belli ölçüde TEDx, din tüccarları, tinsel tüccarlık yapan kişilerdir. Tüm bunlar, bedenden öte, öznelerin *Psyche*'sini ele geçirmeyi hedefleyen ve neoliberal bir tahakküm tekniği olan psikopolitikanın bir parçasıdır (Han, 2020).

¹¹ Mindfulness ve neoliberalizm arasındaki ilişki için bkz. Purser, R. (2019). The Mindfulness Conspiracy. The Guardian, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/jun/14/the-mindfulness-conspiracy-capitalist-spirituality> (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹² Bu yazıda TEDx'in sadece Türkiye ayağı için konuşuyorum. İngilizce olan ya da Türkçe altyazıları bulunan bazı konuşmalarda yeni tür metafiziklere denk gelsem de, yer yer önemli bilimsel gelişmelere de yer verdiği ve bunun yanında İngilizce ve Türkçe harici TEDx konuşmalarının içeriğini anlayamadığım için tüm TEDx'i neoliberal bir araç olarak görmem aşırıya kaçacağını düşünüyorum. Yine de TEDx'in psikopolitika işlevi görmesinin de sadece Türkiye'ye özgü olduğunu da sanmıyorum.

¹³ Bu noktada neoliberalizm ve postmodernizmle beraber değişen reklam içerikleri de dikkat çekici bir örnek teşkil eder. “Kendin ol”, “kendini yarat” gibi basitleştirilmiş metafizik ifadeler – ki bu ifadeler, aşırı bireycilikle sarmalanmış olmaları nedeniyle zihinlerin, monadlaşma fikrini içselleştirmesinin de bir aracıdır – var olmanın ya da varoluşun üretim ilişkileriyle dolayımlandığı noktayı temsil eder. Reklamların yanında, bazı Youtuberlar da, kendi izleyici kitlelerine bu tür metafizik ifadelerle hitap ederek, genç yaştaki kesim de psikopolitikaya maruz kalır. Bahsettiğim bu alanlar, yeni tür metafiziklerin en belirgin sunulduğu alanlardan sadece bazılarıdır. Dikkatlice bakıldığında neoliberalizmle yükselen postmodernizmle birlikte uygulamaya koyulan psikopolitikanın etrafımızı ne kadar da sarmaladığını keşfedersiniz.

Byung-Chul Han'ın, Michel Foucault'nun biyopolitika düşüncesine karşı öne sürdüğü psikopolitika, neoliberalizmle beraber öznelerin bedenleri kadar zihinlerini de tahakküm altına almak için uygulanan teknikleri ifade eder. Psikopolitika, neoliberal bir iktidar tekniğidir. Bu teknik, öznelerin özgürlük sanrısı içerisinde kendilerini optimize etmesi yoluyla bizzat özneler tarafından gerçekleştirilir (Han, 2020, s. 31-35). Yeni tür metafizikler, psikopolitikanın bir parçasıdır. Kişisel gelişimciler, yaşam koçları, tin tüccarları, saf iyimserlik barındıran özgürlükçü söylemleri aracılığıyla öznelerin zihinlerini ele geçirirler. Hayata bardağın dolu tarafından bakan özne, neoliberal iktidar tekniğinin bir kurbanıdır. Kendisini optimize eden özne, kendini keşfetmenin ve yaratabilmenin yanılsamalı özgürlüğü içerisinde.

Öznelerin bilincini hedef alan psikopolitika idealist ideolojiyle donanmıştır. Buna göre özne, kendi bilincinin sınırlarını aşabildiği kadar var olur. Gerisi hikâyedir – para, statü, konum, şöhret, zenginlik. Eğer bugün özne kaygılarını, içsel sıkıntılarını, anlamsızlık hissini aşamıyorsa, bu kesinlikle o kişinin sınıfsal konumuyla, mevcut düzenin onu giderek sağlıklı bir psikolojiye sokmasıyla âlâkalı değildir. Tüm sorun öznenin kendi sınırlarını aşamamasıdır.

Bu düşünce, fail yerine kurbanı suçlayan ve tahakküm ya da sömürü pratiğini olumlayan bir ideoloji görevi görür. Mevcut düzen, özneleri anlamsız bir yaşama itmekte, ideolojisi aracılığıyla ise bu durumdan özneleri suçlu tutmaktadır. Oysa ki, özneleri metafizikten arınık maddi dünyaya sıkıştıran da, onları hayatın anlamını, metafiziği mevcut olanın içerisinde aramaya sürükleyen de, hâlâ birtakım Aydınlanmacı köklerinden kopmamış olan ve metafiziğe karşı maddi olanı ve yeryüzünü önceleyen üst sınıfların düzenidir. Çelişki burada tezahür eder; metafiziğin diyalektiğidir bu. Horkheimer ve Adorno'nun (2014: 42-46) Aydınlanmanın diyalektiği diyerek anlatmaya çalıştıkları şeyin kendisidir: Mevcut olanın metafizikten arındırılmaması ve tersine onunla iş birliği içerisinde olmasıdır.

Öznel aklın nesnel hakikâtin önüne geçip ışığını sömürdüğü bu dönemde özneler, psikopolitika yoluyla varoluşçu tarzda bir metafiziğe maruz kalmaktadırlar. Hayatın anlamının ne olduğu sorusunun cevabını kendi dışında arayan özneler, yaşama motivasyonlarını kendileri dışındaki gerçekliğin eline teslim ederek, yaşamlarının iplerini de efendilerine devretmiş olurlar. Oysa ki hayatın anlamı, herhangi bir yerde aranacak bir bilinmeyen değil, bizzat özneler tarafından yaratılması gereken bir oluş sürecidir. Kapitalizmin engellediği şey de buradadır. O, öznelerin oluş sürecini engeller ve öznelerin yaşamının iplerini eline alır – oluş karşıtına; yok oluşa dönüşür: Karşı çıkış ve direniş gücünden yoksun olan öznelerin sürdüğü yaşam, yaşamın karşıtını temsil eder. Mevcut olan, psikopolitikayla kendi varlığını onaylayıcı bir perde sunması aracılığıyla özneleri edilgenliğe hapsedmeye çalışır.

Hayatın kontrolü elinde olmadığı için hayatın anlamını dışarıda arayan özne, “Hayatın anlamı nedir?” sorusuna cevap verme yetkisini kaybetmesiyle daha da edilgen konuma sürüklenmiştir. "Alanında uzman kişiler!" olan kişisel gelişimciler, yaşam koçları, üfürükçüler, dogmatik ontologlar varken, "Hayatın anlamı nedir?" sorusuna cevap vermek öznelerin ne haddinedir! Artık özneler yerine düşünen ve onlar için reçeteler sunan konumlar vardır. Özneler, bundan böyle hayatın anlamı konusunda susturulmuş ve beyinleri dogmatik metafiziğe dayanan reçetelerle doldurulmuştur. Bu reçeteler, insanlara nasıl düşünmeleri gerektiğini, gerçekliğe hangi açıdan bakmaları gerektiğini söyleyen uyuşturucularla doludur. Eleştirel düşünce yerini psikopolitikayla beraber konformist düşünceye bırakmıştır. Neoliberal özne, kendisini optimize eden öznedir. Neoliberal özne, Dardot ve Laval'ın (2009, s. 367-372) bahsettiği “girişimci özne”den daha fazla olarak tüm monadları kapsayan, diğer bir deyişle “biz”in gücünden yoksun olan tüm özneleri kapsayan öznedir. Ve mesele sadece şirketle sınırlı kalmayıp, gündelik yaşamın her noktasına tesir etmektedir.

Psikopolitikayla beraber somut ve bire bir “düşünce polisi”ne¹⁴ gerek yoktur. Mevcut düzen adına bizim nasıl düşünmemiz gerektiğini söyleyen birileri olduğu sürece düşünce polisleri şekil değiştirmiş biçimde de olsa bulunmaktadır. İnsanlar, düşünce polisi fikrinin dehşet verici şaşkınlığı içerisinde günümüzdeki gizli ama gözlerimizin önünde olan düşünce polislerini görememektedirler. Oysaki düşünce polisleri birçok iletişim kanalı aracılığıyla sayısız insana ulaşmaktadır. Üstelik 1984'ten farklı olarak bu polisler cezalandırmaz; aksine insanlara “doğru” düşünmeyi öğretirler. Ceza, baskı, işkence gibi biyopolitik araçlar yerini insanların düşüncelerini içten fethetmeyi hedefleyen psikopolitikaya bırakmıştır.

Düşünce polislerinin söylemleri, öznelerin zihinlerini resmen kendi elleriyle tahakküm altına almasına aracı olur. Panoptikon artık sadece dışarıda değil, öznelerin zihinlerinde de bulunur: “Herkes kendinin panoptikonudur” (Han, 2020, s. 47). Bu yeni tür metafiziklerin söylemlerinin, özneleri monadlaştırıcı etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, bugün neden her tür “biz” ilişkisinin parçalandığını anlamak çok da zor değil. Özneleri sürekli “kendi olma”ya çağıran yeni tür metafizikler, hâlihazırda yalnızlaşmakta olan öznelerin aşırı bireysellik düşüncesini içselleştirmelerine katkı sunar. Bu da egolaşmanın baskın olduğu bir toplumun oluşmasına yol açar.

Mevcut düzen, öznelerin sağlıksız psikolojik durumlarından bu şekilde faydalanır: Ya yeni tür metafizikler sunar ya da onları “öldürerek tedavi” eder (Han, 2020, s. 37-39). Öznenin psikolojik durumunu üretim ilişkilerinden soyut ele alıp, onu iyileştirmeye yönelik tüm teknik,

---

¹⁴ George Orwell'in (2016) *1984* romanında, düşünce suçu işleyen insanları yakalayan gizli polis.

yöntem ve çabalar en hafif ifadesiyle reformist olarak adlandırılabilir. Mevcut üretim ilişkilerinin ve bu ilişkileri oldukça vahşileştiren neoliberal politikanın, öznelerin – bu öznelerin illâ da alt sınıflar olmalarına gerek yoktur – psikolojik hâleri üzerinde yarattığı sağlıksız durum ortadadır. Bu nedenle mevcut olan değişmeden kaldığı sürece özneleri tedavi veya terapi yoluyla iyileştirmeye ya da öznelerin kendilerini keşfetmelerini sağlamaya yönelik tüm çabalar da idealist bir yanılsama ve perdeleme olmaktan öte geçmezler – bu hâliyle bu çabalar neoliberal iktidar tekniği olarak işlev görürler: Kapitalizm özneleri yalnızca sömürmek amacıyla tedavi eder. Bununla birlikte, bilinçleri hastalığa sürükleyen mevcut yapıya değinmeden birey odaklı çözüm-reçete üretmek, bu çözümü-reçeteyi sunanlara sadece bir rant kapısı sağlamaktadır – özneler adına köktenci bir kurtuluş değil.

Burada, reformist çözümün önemini tekil olanın psikolojik sağlığı açısından yadsıyamayız; ancak köktenci bir kurtuluşa, tüm insanların sağlığı açısından ihtiyaç olduğu da aşikâr. Bugün yeni tür metafizikler ya da çeşitli tedavi yolları bireyin bilincini hedef almaktadır, mevcut olanı değil. Öznelerin psikolojik durumlarının iyileştirilmesi önemlidir; ancak esas sorun bu psikolojik durumun oluşmasına yol açan mevcut düzenin kendisindedir.

Bugün hayatın anlamı mevcut adaletsizliklerin özgürlüksüzlüklerin dışında bir yerde değildir. Her özne nesnel hakikâti ve insanlığı korumayı ve adaletsizliğe karşı çıkmayı hedeflediğinde asıl o zaman tekrar anlamı ve “biz”i keşfedecektir. Özne, ancak insanlığı da bir bütün olarak korumaya çalıştığı sürece kendini koruyabilir (Horkheimer, 1938, s. 427). Bugün anlamsızlığın ortadan kalkması için yeniden “biz”e ihtiyaç vardır. Ancak bu “biz”, mevcut olanı olumlayan değil, “başka olan”ı tahayyül eden ve onun için birlik oluşturan “siyasi bir Biz”dir (Han, 2020, s. 16). Bunun için bugün yeniden ütopyaya ve umuda ihtiyaç vardır. Ütopya ya da umut olmadan “başka olan” bir dünyanın olanaklılığı mümkün değildir: “Ütopyadan vazgeçmek, bir şeyin aldatmaca olduğunu bile bile, şu veya bu biçimde o şey lehinde karar kılmak anlamına gelir” (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 36-37).

Umutsa her şeyin bittiğini sanan biri için çaresiz bir bekleyiş iken sürekli bekleyen biri için zulümdür. Ne var ki umut, içinde bir diyalektik de barındırır. Yaşanan tüm ızdıraba rağmen “başka olan”ı tahayyül edebilmenin olanaklılığını sunar umut. Umut, kendisini olabilecek dünyaların en iyisi olarak sunan kapitalizmin yanılsamalı hakikâtinin ötesine geçer: "Yine de, gerçekliği olumsuzladığı için ondan kopmuş olan umut, sonuçta hakikatin görünmek için büründüğü tek biçimdir. Umut olmasaydı, hakikat fikrinin düşünülmesi bile imkansızlaşır: Varoluşun kötü olduğunu gördükten sonra sırf görülmüş olduğu için onu hakikat ilan etmekse en büyük hakikatsizliktir" (Adorno, 2017, s. 103).

Mevcut olanın baskılayıcı gücüne ve bilinçleri perdelemesine rağmen, öznelerin değiştirebilme güçlerinin yitip gittiğine inanmak güç. Bu gücün, en fazla geçici olarak rafa kaldırıldığını söyleyebiliriz. Kaldı ki hâlihazırda dünyada mikro karşı çıkışlar mevcuttur. Tüm perdelemelere rağmen, bir gün bu karşı çıkışların bütüncül olmayacağını (makro) ummak yanılısma olacaktır. Bu nedenle, özneleri kafese hapsolup kalmış olarak sunan ve her adımda aslında ne kadar da özgür olmadığımızı kanıtlayıcı işine girişen “büyü”leyici kuramlara karşılık, bugün öznelerin “başka olan”ı yaratabilecek güce sahip olduklarına inanan “Kuram” a ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Erken dönem Eleştirel Kuramın yeniden bütünlüklü tesisi girişimiyle bağlantılı olarak bu çalışmada, erken dönem Kuramın yaklaşımı dahilinde neoliberalizmi ele aldım. Eleştirel Kuram temelinde neoliberalizmin iktisadî, toplumsal ve sosyo-psikolojik boyutlarını birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirdim.

Neoliberalizmi tartışmak, özellikle yoksullaşmanın, işsizliğin arttığı tarihsel-toplumsal bağlam dolayısıyla hâlâ önemini sürdürmektedir. Kendisini teoride özgürlükçü olarak sunan neoliberalizmin pratikteki getirileri tamamen bir karşıtlıktır. Kuramın en önemli vazifesi de, teori ve pratik arasındaki bu tarihsel uyumsuzluğu gözler önüne sermektir. Gerek iktisadî gerekse sosyo-psikolojik boyuttan olsun, neoliberalizmin hiçbir şekilde özgürlükçü bir dünya sunmadığı ortadadır.

Makalede neoliberalizmin teori ve pratik uyumsuzluğunu iktisadî olduğu kadar sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyuttan da göstermeyi amaçladım. Özellikle psikopolitika üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün. Yazının üçüncü kısmında neoliberalizmle beraber “biz” ilişkilerinin parçalandığını ve “ben” olmanın ön plana çıktığını ortaya koydum. “Ben” olmanın ön plana çıkmasında ise psikopolitikanın etkisine odaklandım. Monadlaşma eğiliminde mevcut siyasî atmosferin de etkisinin bulunduğunu hesaba kattığımızda, yaşanacak olan siyasî değişimler sonucu monadlaşma eğiliminin nasıl bir şekil alacağı bir bilinmez. Yine de gidişata dayanarak bazı çıkarımlar sunmak mümkün.

Bugün birçok yerde yüksek sesle söylenen “kendin ol”, “insanların senin hakkında dediklerini umursama”, “kendinden yalnızca sen sorumlusun” vb. gibi sayfalarca çoğaltılabilecek olan söylemler, sosyal medyanın, ekranların, kitapların birçok yerinden fırlamaktadır. Bu söylemler “ben” olma eğilimini tetiklemektedir. Özellikle benliği dışarıdan şekillenmeye müsait genç yaşlardaki bireylerin bu söylemlerden daha çok etkileneceği tahmin edilebilir. Ne var ki ileride toplum monadlarla sarılı hâle gelirse bu durum beraberinde birçok

sorunu da yanında getirecektir. Herkesin kendisinden sorumlu olduğu ve kimsenin kendisine karışmasına izin vermediği bir toplumsal ortam insanlar adına özgürlük değil, tersine daha çok çatışma getirir. Böyle bir ortam kimsenin kimseyi eleştiremediği, en ufak bir eleştirinin bile yargılanma olarak addedildiği, empatinin olmadığı, en ufak eleştiride dahi çatışmaların çıktığı bir ortam sunar yalnızca. Böylelikle mevcut olan sosyal gruplar ve sınıflar arasındaki çatışmalara, bir yenisi olarak “ben”ler arasındaki çatışmalar da eklenir.

Oysa ki mesele sadece kendin olmak değildir. Kendin olabilmek kadar kendinle beraber – kendi özerkliğini de feda etmeden – toplum da olabilmektir. Doğru, yalnızca kişilerin değil genel olanın da doğruları olmalıdır. Ancak bugün genel doğruların ve genellemelerin reddedildiği, tikelliklerin ve özgüllüklerin ön plana çıktığı, doğruların öznelliğe indirildiği, öznel aklın egemen olduğu bir dönemdeyiz. Nesnel olanın önüne öznelliklerin geçip nesnel olanın tutulmasının yarattığı toplumsal ortam hakikâtsizlik toplumdur. Böyle bir toplum doğrudan da, akıldan da uzakta gitmektedir. Dolayısıyla böyle bir toplumun geleceğini de bu bağlamda okumak, anlamak ve açıklamak gerekmektedir.

“Ben” olma eğiliminin ya da psikopolitikanın basitçe ne olduğunu ve nelerle ilişkili olduğunu saptamak asıl sorunları gözden kaçırmaya yol açacaktır. Eğer köktenci bir çözüm üretilmezse, bu ikisi, yukarıda değindiğim sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Çözümler sunabilmek adına, yaygınlaşan “ben” olma eğilimini kapsamlı sorgulamaya açmak gereklidir. Bu bağlamda sosyal medya, YouTube, influencerlar, TEDx, kişisel gelişim, mindfulness, NLP, astroloji, yaşam koçluğu, ilişki koçluğu ve bunların türevlerini mevcut olanla ilişkilendirerek monadlaşma eğilimini kapsamlıca sorgulamak diğer çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Eğer herkesin herkese düşman olduğu bir topluma evrilmek istemiyorsak, bu yönde çalışmalar yapmak ve çözümler üretmek bir aciliyettir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (1969). Eleştiri. M. Y. Öner (Çev.), *Eleştiri: Toplum Üzerine Yazılar* içinde (107-116). İstanbul: Belge Yayınları.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Çev: Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2017). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*. (Çev: O. Koçak ve A. Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Teori ve Pratik Üzerine*. (Çev: O. Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bermejo, R. (2014). *Handbook for a Sustainable Economy*. Berlin-Heidelberg, New York: Springer.
- Bonefeld, W. (2013). *Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama: Devlet, Sermaye ve Sınıf*. (Çev: Ö. Yalçın). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*. (Çev: Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.

- Clarke, S. (2007). Neoliberal Toplum Kuramı. Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (91-105). İstanbul: Yordam Kitap.
- Coşkun, B. (2020). DUALİZM HÂLERİ. *Düşünbil Dergisi*, (91), 30-33.
- Coşkun, B. (2021). Yeniden Eleştirel Kuram: Sosyal Felsefenin Görevleri Üzerine. *Arete Politik Felsefe Dergisi*, 1(1), 26-54.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2009). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deraniyagala, S. (2007). Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa Bir İman Sorunu mu?. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (169-178). İstanbul: Yordam Kitap.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev: Z. Z. İlkelen). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Eagleton, T. (2012). *Hayatın Anlamı*. (Çev: K. Tunca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*. (Çev: T. Öncel). İstanbul: Yordam Kitap.
- Foster, J. B. (2006). *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*. (Çev: Ç. Çıdamlı). İstanbul: Devim Yayıncılık.
- Foster, J. B. (2011). *Tekelci Finans Sermayesi*. (Der: H. Tanıttıran). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Geçtan, E. (2016). *Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2015). *Yorgunluk Toplumu*. (Çev: S. Yalçın). İstanbul: Açılım Kitap.
- Han, B. C. (2017). *Şiddetin Topolojisi*. (Çev: D. Zaptçioğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Çev: H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev: A. Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Çev: K. H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hirsch, J. (2005). Emperyalizm Bugün Hangi Anlama Gelmektedir?. (Çev: E. Büyüknisan). *Felsefelogos*, 27(28), 7-26.
- Horkheimer, M. (1935) Felsefi Antropoloji Üzerine Notlar. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (141-166). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (1937). Geleneksel ve Eleştirel Kuram. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (339-398). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (1938) Montaigne ve Kuşkunun İşlevi. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (399-453). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (2016). *Akıl Tutulması*. (Çev: O. Koçak). İstanbul: Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*. (Çev: N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Johnston, D. (2007). Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (225-235). İstanbul: Yordam Kitap.
- MacEwan, A. (2007). Neoliberalizm ve Demokrasi: Piyasa İktidarına Karşı Demokratik İktidar. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (282-292). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çev: S. Nişanyan). İstanbul: Birikim Yayınları.

- Orwell, G. (2016). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*. (Çev: C. Üster). İstanbul: Can Yayınları.
- Prusik, C. A. (2020). *Adorno and Neoliberalism: The Critique of Exchange Society*. London: Bloomsbury Academic.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2018). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev: H. Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Saad-Filho, A. (2007a). *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*. (Çev: E. Kahraman). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. (2007b). Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde* (191-201). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*. (Çev: T. Ilgaz ve G. Ç. Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Simmel, G. (2006). Metropol ve Tinsel Hayat. A. Artun (Ed.), *Modern Kültürde Çatışma* içinde (85-102). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simmel, G. (2009). Kültür Kavramı ve Kültürün Trajedisi. M. G. Sökmen (Yay. Haz.), *Bireysellik ve Kültür* içinde (330-360). İstanbul: Metis Yayınları.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi, Marksist Bir Yaklaşım*. (Çev: A. Özden). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Streeck, W. (2016). *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*. (Çev: K. Kabadayı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Vandenbergh, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*. (Çev: V. S. Öğütle). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wacquant L. ve Akçaoğlu, A. (2019). Kentsel Marjinalite ve Devletin Sağ Eli. *İdeal Kent*, 10(26), 11-19.
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni*. (Çev: A. C. Aşkın). Ankara: Epos Yayınları.
- Wood, E. M. (2007). *Marx'a Dönüş*. (Çev: E. Dinçer). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Zambrana, R. (2013). Paradoxes of Neoliberalism and the Tasks of Critical Theory. *Critical Horizons*, 14(1), 93-119.